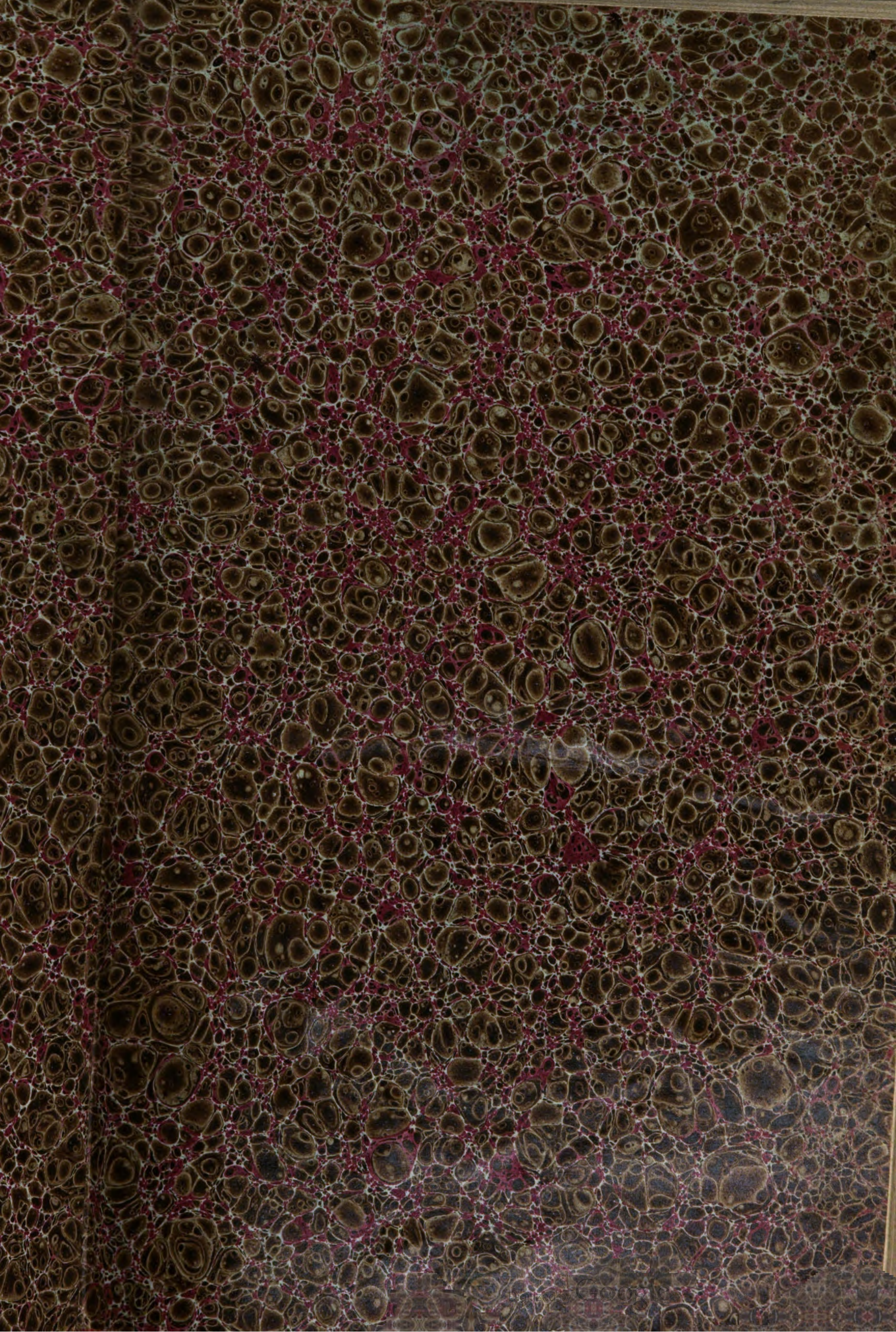

NEDERLANDS OPSTAND TEGEN SPANJE.

NEDERLANDS OPSTAND TEGEN SPANJE,

IN ZIJN

BEGINSELEN, AARD, EN STREKKING GESCHETST,

(1564—1567)

DOOR

JOH^{S}. VAN VLOTEN.

TE HAARLEM, BIJ
DE ERVEN F. BOHN.
1856.

VOORBERICHT.

De volgende zes Hoofdstukken over het voorspel van onzen vrijheidsoorlog, waren oorspronkelijk even zoo vele Voorlezingen, den voorleden winter, in de gehoorzaal onzer doorluchtige school, voor een gemengden kring gehouden. Ik trachtte er den aanvang van dat gewichtigste tijdperk onzer geschiedenis — dat immers, waarin zich ons zelfstandig volksbestaan vestte — in zijn waren aard en beginselen, den veelbesproken opstand tegen Spanje in zijn eigenlijke strekking te schetsen. Ik heb mij daartoe beijverd, zijne verschillende helden en drijvers, zijne vrienden en medestanders, gelijk zijne tegenstanders en vijanden, in hun eigenaardig zedelijk bestaan, hun verschillenden gemoedsaard te teekenen; zijne hoofd-feiten in hun

---

juiste beteekenis te doen uitkomen. Maar ik heb mij tevens veroorloofd, op de verhouding te wijzen, waarin de begrippen en denkbeelden bij zijne deelnemers werkzaam, de geest waardoor zij bezield waren, tot die van later, van onzen tijd staan. Zal de geschiedenis inderdaad eene leerschool zijn voor het nageslacht, dan dient dat verband van tijden en beginselen in de eerste plaats in 't oog gevat; en die van den opstand tegen Spanje heeft, in hare vroegere behandeling, door dit niet in 't oog te houden, maar al te veel geleden, en aan de misvatting en miskenning der verschillende partijen ten doel gestaan.

DEVENTER, 1856. V.

INHOUD.

I.

DE PRINS.

Ter plaatse, waar thans te Brussel, ter zijde van het Koningsplein, het Museum is opgericht, prijkte, vóór vier en vijfhonderd jaren, een adelijk hof; dat, aan graaf ENGELBRECHT van Nassau, door zijn huwelijk met de rijke erfdochter der Polanens, ten deel gevallen, in het laatst der 15e eeuw, door beider kleinzoon, den tweeden ENGELBRECHT, merkelijk vergroot en verfraaid, en tot een van de hoofdsieraden der weidsche stad gemaakt was. In dat hof, naar zijn eigenaar, het Hof van Nassau genoemd, vond men, naar het getuigenis van een tijdgenoot [1], overal ter versiering de beide leuzen aangebracht: *tardando progredior*, waarbij een schip was afgebeeld, wentelende op de baren; en: *ce sera moi*, *Nassau*. Leuzen, in welke men als de voorspelling schijnt te hebben, van 't geen, ruim een halve eeuw later, door een anderen telg dier Nassaus, niet slechts zou worden bestaan; maar ook van de wijze zelf, waarop deze dat, *tardando progrediens*, met langzame schreden, volbrengen zou. Toch kon hij, die ze

---

[1] Aangehaald in Henne et Wauters, *Histoire de Bruxelles*, III. p. 185.

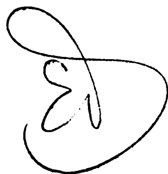
daar zetten liet, niet gissen, dat zij weldra zoo glansrijk stonden bewaarheid te worden. Zelfs kon hij weinig voorzien, dat de man, die daartoe geroepen was, de rechtmatige erfgenaam zou worden van zijne rijke, later nog zoo vermeerderde bezittingen. Met REINIER van Nassau en Châlons; door wien, na 't sterven van zijn oom FILIBERT, ook het Prinsdom Oranje, aan het huis van Nassau gekomen was; met dien REINIER was, ten jare 1544, de laatste telg der Nederlandsche Nassaus ten grave gedaald, en een elfjarig knaapjen «van Duitschen bloed», het oudste zoontjen des graven WILLEM van Nassau-Dillenburg, bij uitersten wil des overledenen, als zijn rijke erfgenaam aangewezen. Het was dat knaapjen, dat, als prins WILLEM van Oranje, beide die leuzen uit het hof van Nassau zoo krachtdadig zou verwezenlijken.

Tardando progredior, zoo luidde de spreuk onder het schip gesteld; en inderdaad, zoo traag waren Oranjes eerste bewegingen voorwaarts, zoo langzaam moesten zij hun, die ze van ter zijde gadesloegen, voorkomen, dat zij zich nergens beter dan bij zulk een onzekeren, vaak naar stilstand aardenden gang lieten vergelijken. Maar hoe langzaam die eerste schreden waren, hoe schoorvoetend en aarzelend hij ze zette, des te zekerder zou de vaste tred zijn, waarmede hij vervolgens voor altoos stand vatten en zich onwrikbaar vesten zou. *Ce sera moi, Nassau!* klonk het eensklaps uit zijn mond, en hij stond; en met hem stond dat kleine, maar reine, en eeuwig merkwaardige gemeenebest, in 't welk wij ons nog thans, onder het bestuur van den koning, zijn nazaat, in ons zelfstandig volksbestaan verheugen mogen. Het zijn de gedenkwaardige dagen der eerste ontkieming en wording van dat gemeenebest, die ik tot het onderwerp dezer bladzijden heb gekozen. Niet met het voornemen echter, er den Nederlandschen

lezer eenige zoete plichtplegingen in te maken, hem eene vleyende hulde te brengen over de deugden van zijn voorgeslacht, of hem uit te noodigen eene genoegelijke rust te nemen op de lauweren door zijne vaderen geplukt. Ik wensch er hem in te wijzen op de zedelijke kracht, die van zijne voorouders is uitgegaan, om ook hem, zoo mogelijk, tot gelijke werkzaamheid te prikkelen; en wanneer ik hem, in korte trekken, het schoone en grootsche voorbeeld tracht te schetsen, door zijne vaderen gegeven, het is alleen, om hem met te meerder aandrang aan te sporen: gaat henen, en doet desgelijks.

Het karakter van den man, die het Nederlandsche volksbestaan heeft gegrondvest, is ten allen tijde aan zeer verschillende beoordeelingen onderworpen geweest. Bij zijn eigen werkdadig en gezegend leven reeds, heeft hij aan de verdenking en zelfs veroordeeling der verschillende partijen aanhoudend ten doel gestaan; en hoe ook door het nageslacht vereerd, heeft hij nooit tevens de scherpe aanmerkingen van menigen geroepen of ongeroepen, eerlijken of bevooroordeelden en partijdigen rechter mogen ontgaan. Over de rol, ten slotte door Oranje gespeeld; over de plaats, hem als grondlegger van een merkwaardig staatsgebied toe te kennen, zijn bijna allen het altijd eens geweest. Maar over de drijfveêren, die hem daarbij bezielden; over den gang, dien hij, van den eersten aanvang af, genomen heeft; over den min of meer beredeneerden, doorgaanden toeleg zijner handelingen en gedachten, bestaat de meest verschillende meening. Kristen-martelaar noemde hem de een, en als met een inwendig licht van boven bestraald, dat hem, op het moeilijke pad zijner belangelooze vaderlandsliefde tot een zekere baak was, en van den eersten aanvang af tot zijn levens-

1*

einde toe, steeds met dezelfde kracht mocht gloren; — toonbeeld beide en slachtoffer van baat- en heerschzucht schold hem de ander, en een man die nooit iets anders dan ijdele zelfverheffing en wereldsche grootheid zocht, en daartoe niet aarzelde, als opstandeling zelfs de wapenen tegen zijn rechtmatigen Vorst en Heer, zijn vriend en weldoener, aan te gorden. En tusschen die beide uitersten, die nog heden ten dage, hunne voorstanders en verdedigers vinden, liggen, met verschillende schakeeringen naar den kant des lichts of dien der duisternis, nog vele andere meeningen in. Al die verschillende oordeelvellingen echter laten zich uit het eenzijdig kerkelijk of staats-oogpunt der beoordeelaars lichtelijk verklaren. De streng Hervormde; die in den eersten WILLEM van Oranje den man zag, door wien zijne geloofsgenooten vrijheid van geweten hadden erlangd, en die in hem zelf den Hervormden Vorst vereerde; moest hem, juist uithoofde zijner kerkbegrippen, uit een geheel ander oogpunt beschouwen, dan de ijverige Katholiek, voor wien hij slechts de vijand zijner alleenzaligmakende kerk, de oproerige belager en schenner der Allerkatholiekste Majesteit kon zijn. Voeg daarbij nog de betrekkelijk weinige bronnen, der geschiedvorsching vroeger tot naauwkeuriger onderzoek geopend, en die veelal zelf weder niet van alle vooroordeel, van de een of andere zijde, waren vrij te pleiten; en het laat zich lichtelijk gissen, welk een ruim veld van speling er steeds voor alle levens- en karakterbeschrijvers van den grooten stichter der Nederlandsche vrijheid en rechten open stond. Die stand van zaken is echter thans veranderd; moge ook nog, van tijd tot tijd, zich deze of gene eenzijdige en bevooroordeelde stem voor of tegen den wijdluftigen Zwijger verheffen; de rijke geschiedbronnen, ons, in de laatste vijfentwintig jaren, in bijna onuitputtelijke volheid

toegevloeid, maken het voor ieder, wien het niet om partijbelang op kerk- of staatsgebied, maar om zuivere geschied-waarheid te doen is, mogelijk, tot een inzicht in de daden en bedoelingen des prinsen te komen, dat genoegzaam niets te wenschen overlaat. Zijne brieven liggen, met die zijner vrienden en vijanden, in verschillende verzamelingen, in groote menigte voor ons open. En hoewel het een bekend zeggen van hem is, in één dier brieven, aan zijn broeder LODEWIJK, zelf door hem geuit; dat men met schriftelijke opmerkingen niet te voorzichtig zijn kan, en zooveel mogelijk steeds aan mondelinge mededeeling overlaten moet, als van welke er geenerlei merkteeken overblijft; — zijne velerlei betrekkingen en de belangrijke ondernemingen en ontwerpen, in welke hij gemoeid was, waren desniettegenstaande te uitgebreid en ingewikkeld, en vorderden te veel ook de werkzaamheid zijner pen, dan dat niet een groot aantal brieven van zijne hand van zijn doelen en streven getuigenis zou geven. Er zijn daaronder ook van dezulken bewaard, voor de uitlekking van welker inhoud hij, in zijne omzichtigheid, vrees genoeg had, om te verzoeken, dat men ze ten vure zou doemen, zonder dat daaraan echter gevolg gegeven werd. En hetgeen ons de reeks zijner eigene brieven niet vermelden kan, dat openbaren ons die van zijne broeders en vrienden, en niet minder ook van zijne tegenstanders en vijanden, tot den koning en de landvoogdes toe. In het verdenkend en bespiedend stelsel van beheer, dat tot de treurige eigenaardigheden van den tijd behoorde, ligt althans voor den onderzoekenden nakomeling dit voordeel; dat er hem de handelingen van een man, zoo belangrijk als de Prins van Oranje, al is het dan ook niet altijd uit het juiste oogpunt, althans vrij volledig door worden voorgesteld; en dat hij er dus, dat oogpunt daarlatende, de naakte feiten, ter

nadere kennisneming, lichtelijk uit opdelven kan. Zoo is het dus mogelijk geworden, de gangen van den Prins, van zijne jongelingsjaren af, op het gebied van zijn bijzonder, zoowel als van zijn openbaar en staatsleven gade te slaan en te toetsen. Van vóór zijn eerste huwelijk met de erfdochter van BUREN, van zijn leven onder den wuften adel aan het hof der koningin MARIA af, kunnen wij zijne treden volgen, tot hem, vijf en dertig jaren later, het moordend lood van een ontzinden dweeper voor eeuwig het zwijgen oplegt. Vijf en dertig jaren, zoo rijk in lotwisseling, en als van dag tot dag bijna voor onze oogen doorleefd, geven ons een blik in zijn binnenste,, die ons dit, in spijt van zijn geslotenheid, tot in zijn verste schuilhoeken openlegt; en wij zouden het iederen staatsheld toewenschen zulk een blik zoo proefhoudend te kunnen doorstaan, als het deze Zwijger doet. *Tardando progreditur*, slechts *langzaam* schrijdt hij *voorwaarts;* de leus van zijn Hof heeft hem ons juist geschetst; tot het oogenblik daar is, waarop hij den grond kent, dien hij voortaan betreden moet, en waarin hij voor altoos vaste wortels schiet. Omstreeks achttien lange jaren zouden er noodig zijn, om hem, van den wuften wereldling, die hij scheen, tot den krachtigen en gemoedelijken Calvinist te maken, die het, tot heil des lands, zijn aanleg en bestemming was te worden. In den loop dier jaren zien wij het licht zijner hoogere roeping allengs in hem schemeren, flikkeren, en doorbreken, tot het eindelijk, als de zon op de middaghoogte, helder straalt; als van het aanbreken af, kunnen wij den nieuwen dag in hem zien worden, tot de volle gloed daar is: de middagzon van — het Calvinisme.

Het Calvinisme? vraagt men, en waant welligt dat ik scherts, omdat ik juist niet voor zoo Calvinistisch van

begrippen pleeg door te gaan. Maar het is mij heilige ernst. Wat het licht voor ons oog, de lucht voor onze longen is, dat is eenmaal het Calvinisme voor ons vaderland geweest: zijn levensvraag, de bron zijner sterkte en van zijn bestaan. De hemel beware mij echter te beweren, dat het dat thans nog zou zijn; wij moeten thans uit geheel andere bron ons zedelijk leven putten. Met de bange dagen der Dordsche vergadering, kerkelijker gedachtenis, mogen wij ook het Calvinisme gelukkig voor altijd verdwenen achten; wie het thans nog zou willen terugroepen, zou slechts pogen een lijk op te delven, dat voor geen leven meer vatbaar is. In die dagen echter was het anders; toen was Calvinisme kracht, en Oranje zelf vermocht niets, vóór hij met hart en ziel Calvinist was geworden en zich met de belangen zijner Hervormde landgenooten had vereenzelvigd. Wanneer ik daarom ook op hun voorbeeld ter navolging wijs, hun geloofsmoed ons ten voorbeeld stel; het is niet om ons eenig verouderd kerkbegrip als waarheid op te dringen; — en welk kerkbegrip is niet verouderd? zij zijn allen slechts de vorm, waarin zich de waarheid tijdelijk hult; deze zelf treedt steeds zuiverder en krachtiger aan het licht; — het is, om ons af te vragen, of er vertrouwen in, overtuiging van de waarheid zelve in ons is; of er zedelijke ernst in ons leeft, in dezen slappen en krachteloozen tijd, die bijna in alles slechts aan den schijn offert en voor alle hoogere belangen onverschillig schijnt! — En die hoogere belangen bedoel ik weder niet in kerkelijken zin, als dusgenoemde hemelsche of bovenaardsche belangen; — een leerstellige uitdrukking, voor kerkelijk gebruik geijkt, maar buiten haar gebied min geldig te achten. Met die hoogere belangen bedoel ik: alle zedelijk belang in 't algemeen; alles wat ons als menschen van het lager schepslendom onderscheidt, wat ons in tegenstelling

der dieren eigen is; alles met één woord, wat onze ontwikkeling als mensch tegenover onze voeding als dieren raakt: de verheldering en beschaving van ons verstand, de verruiming en loutering van ons gemoed, de verheffing en veredeling van onzen geest, de zedelijke sterking eindelijk en krachtiging van onzen wil en van ons karakter. Al die hoogere belangen bedoel ik, voor welker ijverige en onverdeelde behartiging ik vrees, dat thans in 't algemeen maar al te veel flaauwheid en onverschilligheid heerschen.

Flaauwheid en onverschilligheid, laakbare berusting in 't geen men waant toch niet te kunnen gebeteren; kranke ijdelheid, die vreest zich bloot te geven, zich ten toon te stellen, wanneer ze blijken mocht vergeefsche moeite te hebben aangewend; alsof de inspanning zelve in den dienst dier belangen voor den rechtgeaarden mensch niet haar eigen loon met zich bracht! — Wat zal het geven? — vraagt de stem der onverschilligheid, waar zij zich, hier of daar, toevallig tot werkzaamheid mocht vinden aangespoord. Ongelukkige! — al gaf het u niets meer, dan de oefening en sterking uwer eigen zedelijke kracht, gij waart reeds tiendubbel, reeds honderd-, reeds duizendwerf beloond!

Die zedelijke onverschilligheid nu was den krachtigen Nederlanders ten eenenmale vreemd, die, in de dagen van den Spaanschen opstand, hunne gewetensvrijheid bevochten. Hunne verstandelijke ontwikkeling vond vrede in de geloofsbegrippen van CALVIJN of LUTHER, in de zedeleer door MENNO gepredikt; maar zij blaakten van de krachtigste overtuiging der waarheid van die begrippen, tegenover de verouderde kerkleer, de verloopen leerstellingen van Rome. In die overtuiging, die voor hen de volle waarheid besloot, sterk en onwinbaar, was hun niets te dier, hadden zij alles veil om haar te doen zegevieren; en zij hebben

daardoor het land niet slechts voor *hunne* waarheid, maar voor de *waarheid* zelve behouden. — En wie waren het, in wie zich die overtuiging zoo krachtig gelden deed; want voorwaar, indien ook al ras de meerderheid des volks; op verre na niet alle gemoederen vlamden eensklaps zoo lichter laaye? — Het was een zes- of achttal, misschien een dozijn jonge Edelen, die deels, als graaf LODEWIJK van Nassau, van uitlandschen bloede, doch aan een onroomsch Hof geboren en opgevoed, door geloofs- en geslachts-verwantschap ten naauwste aan de Nederlanden verbonden, en door de daad zelf Nederlander geworden waren; deels, als de beide MARNIXEN, JAN en FILIPS, te Geneve, aan de voeten van CALVIJN en BEZA opgekweekt, met de leerstellingen der Hervorming tevens de innige overtuiging, de zedelijke kracht harer eerste en grootste predikers hadden overgenomen. Het klaverblaadjen der vier uitgelezenen zou echter niet voltallig zijn, zoo ik niet ook nog NICOLAAS DE HAMES genoemd had, die, moederlijker zijds van Vlaamsche afkomst, een deel zijner levensjaren in CALVIJNS geboortestreek, in Picardië zelf, op de welbekende sterkte, van welke hij zijn naam ontleende, het kasteel van Ham had doorgebracht, en wel denkelijk reeds met de moedermelk Calvijnsche denkbeelden had ingezogen. [1] — Buiten dat hoopjen jonge edelen, waren het eene menigte burgers, de kern van het volk, die onder leiding vooral der Calvinistische predikanten, gaarne alles wilden ten beste geven, mits hun de prediking van het Woord Gods, in zijn oorspronkelijken eenvoud, gelijk zij zich dien voorstelden, vergund werd.

---

[1] Zie over N. DE HAMES en zijne afkomst het uitvoerig vertoog, opgenomen in *De Nederlanden onder Filips II* (Amsterdam, Frederik Muller, 1852) blz. 264 en verv.

Dezen lieden, dezen edelen en burgers, was het ernst met hunne overtuiging en hun geweten, en daarom heeft hunne zaak gezegevierd, al was het ten koste van het lijf en goed der meesten hunner. Op dien ernst alleen komt het dan ook aan; en wat wij ons van hen moeten trachten eigen te maken, is niet de uitwendige, vergankelijke vorm van hun geloof, maar de gemoedelijkheid, waarmede zij er aan gehecht waren, de ernst en de degelijkheid, waarmede zij het beleden en betrachtten. Wat den vorm betreft, zijn geloof en ongeloof inderdaad twee zeer betrekkelijke dingen; wat voor den een nog een ergernis van ongeloof is, is vaak voor den ander reeds een dwaasheid van wangeloof geworden. Vragen wij onze Roomsche tijdgenooten, wat zij denken van de kerkelijke begrippen, door de Calvinistische edelen en burgers der 16e eeuw, als goddelijke waarheid beleden en met hun bloed bezegeld; zij zullen ons zeggen moeten, dat dat alles slechts heiligschennis en ongodisterij was; terwijl daarentegen de hoogverlichte godgeleerden der Groninger of Leidsche scholen dezer dagen ons zullen weten uit te duiden, hoe die zelfde verketterde begrippen reeds sedert lang als verouderd achter de bank zijn geschoven, en met meer ander ontuig opgeruimd. Zoo verschillend dus, is, in denzelfden tijd en onder hetzelfde volk, naar ieders aanleg en ontwikkeling, het oordeel over den vorm, waarin zich kerkelijk geloof of ongeloof uit. Niet dat geloof of ongeloof daarom ook, maar de kracht, de ernst en degelijkheid, waarmede wij, tegenover anderen, 't zij dan geloovig of ongeloovig mogen heeten, moet ons, als onze vaderen, onderscheiden, willen wij hunner waardig optreden en op onze beurt werkzaam zijn. Ook zij toch hebben niet minder door den ernst van hun ongeloof tegenover Rome, dan door de kracht van hun geloof aan CALVIJNS kerkbegrippen uitgeblonken.

In den nazomer van het jaar 1565, werden, aan het toen reeds beroemde bad te Spa, de allereerste gronden tot een verbond gelegd, dat zich het verkrijgen eener gewenschte gewetensvrijheid in de Nederlanden ten doel stelde. Aan dat bad waren toen LODEWIJK VAN NASSAU, JAN VAN MARNIX, Heer van Toulouse, en NICOLAAS DE HAMES, drie van het straks genoemde viertal edelen, bijeen; allen op DE HAMES na; die iets ouder moet geweest zijn, daar hij reeds in 1545 te Leuven studeerde; in den eersten bloeitijd des levens, tusschen de 25 en 30 jaren oud. Met hen bevond er zich; want ook de burgers zouden er reeds hun vertegenwoordiger hebben; de Doorniksche rechtsgeleerde Mr. GILLIS DE CLERCQ, een man van de bedrijvigste werkzaamheid, dien wij ook later herhaaldelijk, aan de zijde van LODEWIJK en TOULOUSE, in de woeligste en gewichtigste tijdpunten van den opstand zien optreden, of ook alleen, als gevolmachtigde en vertegenwoordiger der Hervormden, werkzaam zien. Gewoonlijk vinden wij hem, als den schrijver van Graaf LODEWIJK genoemd, en MARGARETHA, de landvoogdes, aarzelde later niet, hem, bij haar koninklijken broeder, als den eigenlijken hoofdleider der onlusten te doodverwen [1]. Van hun samenzijn te Spa en het hoofdoogmerk hunner overleggingen aldaar, worden wij door de vonnissen, later tegen hen uitgevaardigd [2], onderricht, zonder dat er ons andere bijzonderheden van zijn overgeboekt. Eenige weken daarna, vinden wij hen, met nog eenige anderen, in de

---

[1] Zie haar brief aan FILIPS van 30 July 1567 in GACHARDS *Précis de la Corr. de Phil.* II, I. p. 559. In het briefje van G. DE CLERCQ, door REIFFENBERG in zijne *Corr. de Marg. d'Autr.* p. 148, opgenomen, heeft deze verkeerdelijk het opschrift van een brief aan gene (als Mre. GILLIS) met dat van het door hem geschrevene verward.

[2] Zie die vonnissen medegedeeld in *De Nederl. onder Filips II.* p. 275 en *Marnix van St. Aldegonde naar het fransch van* E. QUINET. p. 141.

schaar der feestvierenden, op het kasteel van Antoing, een uurtjen van Doornik, terug, bij de voltrekking van 't huwelijk des Heeren van MONTIGNY, noodlottiger gedachtenis. Daar wekten zij toen de aandacht en achterdocht van den Aartsbisschop van Kamerijk, wien hunne meer dan gewone vriendschapsbetuigingen en zekere teekenen, die zij elkander gaven, in 't oog gevallen waren [1]. Van meer gewicht echter is, hetgeen wij van het kort daarop te Brussel voorgevallene, van een belanghebbend ooggetuige vernemen. Onder de vreemde, herwaarts overgekomen Calvinistische predikers was namelijk ook een jong mensch, afkomstig van Bourges en te Geneve opgeleid, FRANÇOIS DU JOIN, of, met zijn welbekenden verlatijnschten naam, FRANCISCUS JUNIUS geheeten; die, in het ketterrijke Antwerpen, een van de herders en leeraars der Hervormde gemeente was. Deze, die later gelegenheid vond eenige bijzonderheden uit zijn gedenkwaardigen levensloop op te teekenen, deelt ons daarin onder andere mede, hoe hij, in het begin van Slachtmaand [2] dezes jaars, van Antwerpen naar Brussel ontboden, daar, in het Hof des Graven van Kuilenburg, FLORIS VAN PALLANT, in eene vergadering van ten hoogste twintig edelen gebracht werd. Hoewel hij geen der aanwezigen noemt, laat zich echter, uit de latere handelingen der betrokkenen, lichtelijk opmaken, dat er, behalve de reeds genoemden, onder anderen nog MAXIMILIAAN VAN BLOIS, gezegd DE COCQ VAN NEERRIJNEN, KRISTOFFEL VAN LEEFDAEL (beiden Edellieden des Graven VAN EGMOND), KAREL VAN MONTFAUCON, Baron van Fleschu, ANTOINE

---

[1] Zie MORILLONS brief in de *Papiers d'etat du Card. de Granvelle* IX. p. 652.

[2] Gelijk bekend is verschillen in die maandteekening, de aant. van JUNIUS in zijn eigen levensbeschrijving en die, welke door BRANDT in zijne *Hist. der Ref.* zijn aangehaald; de hier aangenomene schijnt echter de juiste.

DE HAUDRON, gezegd GIBERBHIES, ADRIAAN VAN BERGEN, Heer van Dolhein, MAARTEN LOPEZ, ADRIAAN VAN GHISTELLES, FILIPS VAN MARBAIS, Heer van Louverval en BERNARD VAN MERODE, Heer van Waroux, tegenwoordig waren [1]. Gelijk op Antoing de bruiloft van MONTIGNY, hadden thans de huwelijksfeesten van ALEXANDER VAN PARMA, den zoon der Landvoogdes, den Nederlandschen adel te Brussel vereenigd. Met een godsdienstige toespraak en plechtig gebed, bereidde de Antwerpsche leeraar de vergaderde Edelen, tot het werk, dat zij ondernamen, voor; en zij beraamden daarop, in zijne tegenwoordigheid, het plan tot een in- en uit-landsch verbond tegen den gewelddadigen en barbaarschen geloofsdwang der Inquisicy: het wijdberuchte *Compromis der Edelen.* Volgens eene handschriftelijke aanteekening, die misschien van denzelfden JUNIUS afkomstig is [2], speelde, bij deze plechtige samenkomst de Heer van Toulouse, JAN VAN MARNIX, de hoofdrol; aan hem was dan ook waarschijnlijk de samenstelling van het Bondschrift opgedragen, waarbij hij zich wellicht van DE CLERCQS medewerking, gelijk van die zijns broeders van SINT ALDEGONDE, bediend zal hebben. Wij stellen dit, in spijt der meening, dat het stuk uitsluitend door den laatste opgesteld zou zijn, te eerder, omdat wij ook ruim een jaar later aan TOULOUSE en DE CLERCQ het opstellen van een ander geschrift zien opdragen, door de verbonden edelen aan de Regentes over te leveren [3]. Hoe dit echter wezen mag, de inhoud van het stuk is bekend. Het kantte zich, gelijk reeds JUNIUS ons meldde, bepaaldelijk tegen de Inquisicy. Met hand en tand zou-

[1] Verg. de breedere aant. hierachter in de bijlagen over de eerste onderteekenaren van het Compromis.

[2] Medegedeeld in GROEN VAN PRINSTERER's *Archives*. II. p. 13.

[3] Zie de *Corr. de Guill. le Tacit*. II. p. CVII aant.

den zij deze, naar zij betuigden, trachten te weren en te niet te doen, terwijl zij zich onderling de krachtdadigste bescherming en bijstand beloofden, tegen alles, wat, te dier oorzake, tegen één of meerderen hunner ondernomen mocht worden. Zij eindigden met «in getuigenis» hunner «heilige vereeniging nogmaals aan te roepen» — gelijk zij dat in 't Hof van Kuilenburg door JUNIUS hadden laten doen — «den allerheiligsten God, als een rechter en onderzoeker hunner consciencien en harten, Hem oodmoedelijk biddende, (hen), door zijn kracht van boven, te willen onderhouden in eene standvastige volharding, en te willen geven een geest der wijsheid en bescheidenheid, om hun voornemen, met rijpen en goeden raad, tot een goed en gelukkig einde te brengen.»

Eene «heilige vereeniging» noemde het *Compromis* het jonge verbond, en inderdaad, wel mocht het dien naam dragen; was het niet met de heiligste bedoeling en onder de heiligste inroeping opgesteld? — Slechts jammer, dat zijne gewichtige belangen maar al te ras ook aan zoo onheilige handen zouden worden toevertrouwd! — Edele, maar kortzichtige DE HAMES, die zich weinige weken later verblijdde, dat het «heilige» verbondschrift, reeds met de namen van twee duizend eedgenooten onderteekend was! — als zat de kracht der vereeniging in het aantal, en niet in het gehalte alleen der onderteekenaars! Hoe weinigen van de nieuw aangeworven broeders, die werkelijk op dien naam aanspraak konden maken! Zoo ook al oogenschijnlijk die spoedige uitbreiding van het eedgenootschap over alle Nederlandsche gewesten, van Friesland tot Luxemburg, en van Drechter- tot Gelderland, het aanzien van het verbond, bij volk en regeering, aanvankelijk vermeerderen moest; wat het in breedte won, verloor het in diepte; en naarmate de me-

nigte aandeelhebbers luidruchtiger hare stem verhief, werd haar klank holler, om weldra in een ijdel geschreeuw te ontaarden. Kracht kan slechts uitgaan van den sterken; wat zou dan het onmachtig gedruisch van dien woesten, maar zwakken hoop? — Het zijn maar *schooyers!* riep later BARLAIMONT bij hunne aannadering uit; en die *geuzen*-naam is vervolgens te recht tot een eernaam geworden, die elk Nederlander trotsch mag zijn te voeren; maar de Roomsche edelman mocht hem tegen twee derden dier «smalle jonkers», in zijn slechtste beteekenis, met het meeste recht uiten. Toen de ure om te waken kwam, slopen velen druipstaartend weg; slechts weinigen bleven getrouw, en onder dezen, hoe menig nog, die de zwakheid had, met het schavot voor oogen dat hem toch niet ontgaan kon, boete te doen en om genade te smeeken!

Intusschen lang voor het nog zoo ver was, in de eerste weken na het opstellen en de eerste onderteekening van het *Compromis*, waren zijne eerste en degelijkste deelhebbers, herhaaldelijk vergaderd geweest, om de nadere middelen, tot volvoering van hun ernstig opzet te beramen. Allerlei, al naar den aard der ontwerpers, min of meer roekelooze plannen, waren voorgeslagen, tot men zich eindelijk, in eene vergadering, waarbij WAROUX, DOLHEIN, LOUVERVAL, TOULOUSE, LEEFDAEL, en HAMES tegenwoordig waren [1], tot één bepaalde, dat zich, naar des laatsten meening, «zonder oproer, moeite, krijg, of bloedvergieten», hoewel «niet zonder wapening» te werk liet stellen. Het schijnt, zooveel zich gissen laat [2], in de inderdaad

---

[1] Zie DE HAMES' aanstonds aan te halen brief; *Arch.* II. p. 35.

[2] Naar aanleiding vooral van MARGARETHA's schrijven van 25 Maart 1566 (*Corr. de Phil.* II, I. p. 401), den aan te halen brief van DE HAMES, en de aantt. vermeld *Arch.* II, p. 13 v. o.

niet moeyelijke bezetting van het broeinest aller ketters [1], Antwerpen, bestaan te hebben, gevolgd van de bijeenroeping aldaar der Algemeene Staten, met volkomen volmacht tot regeling van 's lands berooide zaken. « De Staten-Generaal met volstrekte macht » zoo schrijft HAMES, in zijn brief van 27 February 1566, aan Graaf LODEWIJK, « ziedaar ons eenig geneesmiddel. Wij hebben het in onze macht hen te laten bijeenkomen; maar men wil niet genezen worden; onze krankte is het bederf van godsdienst, recht, en geldmiddelen; onnoemelijke schulden, vernedering, zoo niet geheele uitroeying van den adel; ambten en bedieningen in handen der onwaardigste personen; — ga dat eens met woorden genezen! — Intusschen, wij hebben het in handen, aan alles zonder bloedstorting of burgeroorlog een einde te maken, en — men wil niet. Kondt gij toch hier komen, om dien al te tragen en krachteloozen heeren een vonkjen vuur in 't hart te blazen! » — En wie waren het, die niet wilden, wie waren die trage en krachtelooze heeren? — In de eerste plaats, de latere grondlegger van ons gemeenebest, prins WILLEM van Oranje zelf; en wij komen daardoor ongezocht weder op hem en het standpunt, dat hij op dit oogenblik innam, terug.

Het besproken plan, laatstelijk door HAMES en zijne vrienden gesmeed, en dat hem zoo gansch aan-

[1] « Le Luthéranisme n'était pas la seule religion nouvelle qui se fut introduite à Anvers; la secte des Anabaptistes y avait fait aussi des prosélytes. Le Calvinisme à son tour y fut apporté, en 1562, par les Huguenots qui vinrent y chercher un asyle après le massacre de Vassy. Il n'y avait pas jusqu'aux Juifs qui ne s'y livrassent à l'exercice de leur culte. On voyait des femmes accourir des provinces voisines, pour y accoucher, afin que leurs enfants fussent baptisés à la mode des hérétiques. » GACHARD, in zijn *Préface* voor de *Corresp. de Guill. le Tacit.* II p. XXXII. — GRANVELLE noemt de stad dan ook reeds 6 Oct. 1562 een « receptacle de mauvais garnements. » (*Corr. de Phill.* II. I. p. 218.)

nemelijk voorkwam, werd, om het tot stand te kunnen brengen, aan twee mannen meêgedeeld: HENDRIK, Heer van Brederode, wien men 't in al zijn bijzonderheden voorstelde, en die het, als van zijn aard en beginselen te wachten was, «uiterst nuttig» vond; en: Oranje, dien men er in 't algemeen meê bekend maakte, en die het geheel verwierp; «daar hij zich» als HAMES schijft, «van de onmogelijkheid overtuigd hield, en ook nog niet van oordeel (was), maatregelen van geweld te bezigen, en zijne toevlucht tot de wapenen te nemen, zonder welke het toch niet ten uitvoer gelegd kon worden». WILLEM van Oranje was toen nog verre van Calvinist te zijn, en in den kloekhartigen ijver, de doortastende beginselen van zijn ridderlijken broeder en diens vrienden te deelen.

Tot zijn elfde jaar toe, was de jeugdige Vorst aan het onroomsche Hof van zijn vader, en onder het oog zijner teedere en godvruchtige, innig vrome moeder opgevoed; en de steller zijner latere *Verantwoording*, zijn hofprediker LOISELEUR, heeft daarin hoog opgegeven van de kiemen, toen reeds in hem gelegd, en die, naar zijn zeggen zoo diepen wortel hadden geschoten, dat zij, ten bestemden tijde, noodzakelijk vrucht moesten dragen. Wat daarvan zij, en ook al wilde men in deze zinsnede hoofdzakelijk slechts de gelukkige partij erkennen, die door den steller van de omstandigheden is getrokken; zeker is het, dat de herinneringen van een elfjarig, zoo uitstekend begaafd kind, als Oranje het ongetwijfeld was, krachtig genoeg zullen zijn, om dergelijke indrukken niet geheel uit het geheugen te wisschen; zij onmiskenbaar hun ongezochten invloed op later levensjaren zullen doen gelden; en dat te meer, wanneer die jaren zoo rijk in afwisseling van velerlei bevindingen, in de bontste menging van allerlei ervaring zijn. In de wuftheid der

hofvermaken, en de velerlei verstrooying van spelen en genietingen, als knaap en jongeling door hem gesmaakt, is gewis de gedachte aan de huiselijke ingetogenheid, waarin hij zijne kinderjaren had doorgebracht, allengs op den achtergrond geraakt; even als in den schitterenden kerkpraal, den bedwelmenden dampkring van den Roomschen eerdienst, welks dagelijksche bijwoning zijne lotwisseling hem oplcî, de herinnering aan de Luthersche hofkapel allengs heeft moeten te loor gaan. Doch al had die verwisseling, op kinderlijken leeftijd, van kerk en omgeving, ook geen andere werking; zooveel althans moest zij zeker te weeg brengen, dat zij zijn gemoed tot een lateren terugkeer, eene tweede omwisseling geleidelijk stemde. Maar ook nog iets anders vermocht zij; zij moet hem onwillekeurig tot eene gemakkelijkheid van bewegingen — wil men: eene ruimte van geweten — op kerkelijk terrein gebracht hebben, die hem het dweepziek doordrijven van een bepaalden, alléénzaligmakenden kerkvorm ten eenenmale onaannemelijk en onmogelijk maakte. En juist dat zien wij dan ook plaats grijpen. Van het eerste oogenblik af, dat wij hem, in 't gewoel der groote worsteling zijner eeuw, en te midden der verschillende kerkbegrippen en hunner hartstochtelijke aanvallers en verweerders, gewaar worden; zien wij hem, wel verre van voor de eene of andere richting partij te kiezen, persoonlijk onverschillig en geheel naar den drang en de aanleiding der omstandigheden werkzaam. Den Paus belooft hij voor de handhaving der kerkelijke rechtzinnigheid tegenover de Sacramentarissen in zijn Prinsdom Oranje te waken [1]; den koning en de landvoogdes stelt hij volkomen gerust omtrent de kerkelijke bedoelingen zijner Luthersche tweede vrouw, met welke hij

[1] Zie zijn brief aan Z. Heil.; *Archives* I. p. 119. en verg. ook dien aan CHANTONNAY; *Papiers d'Etat* du Card. de GRANV. VI. p. 323.

zich dan ook trouw bij den Roomschen eerdienst laat vinden; terwijl hij daarentegen de Duitsche bloedverwanten dier vrouw, met dezelfde kalmte, van hare trouw aan de Luthersche kerkbegrippen verzekert, en zij zich, in de Nederlanden, veelal in zeer verdacht gezelschap; onder anderen, met onze Calvinistische vrienden, onder geleide van den Markgraaf VAN BERGEN, aan de bron te Spa; laat zien [1]. Zou men dat dubbelhartigheid willen noemen? Ik zou zeer aarzelen er dien leelijken naam op toe te passen; met dubbelhartigheid dient in ieder geval een boosaardig opzet gepaard te gaan; hier was het slechts een natuurlijk gevolg der verschillende bevindingen in zijn jong leven door hem gemaakt, en der lucht, waarin hij toen was overgebracht. En zoo het hem thans onverschillig maakte; toen hij eenmaal Calvinist was geworden, maakte het hem verdraagzaam; eene groote deugd, waardoor hij al zijn tijd- en geloofsgenooten, en zelfs velen nog van onzen tijd, verre vooruit was. Daarenboven, die leerstellige onverschilligheid deed hem nog niet onverschillig zijn omtrent den geloofsdwang en de martelingen zijnen landgenooten aangedaan; integendeel, zij maakte hem des te meêwariger met hun lot, naarmate hij er zelf minder belang in stelde, hen een bepaalden kerkvorm te zien kiezen. Wat bepaaldelijk het Lutherdom aanging, moest hij het nog aanstootelijker vinden, menschen ten dood te zien doemen, die toch geene andere leer beleden, dan al zijn Duitsche bloedverwanten, zijne eigene ouders in de eerste plaats. Van daar zijn eerste tegenstribbeling en tegenkanting tegen de dweepzieke en moorddadige geloofsmaatregelen, van zijn Vorst en Heer, den tweeden FILIPS van Spanje. Zijn

[1] Vergelijk *het Huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saksen*, *door* BAKHUYZEN VAN DEN BRINK, op verschillende plaatsen.

menschlievend en minzaam gemoed, gevoegd bij het ergerlijke der vervolgingen zijnen Lutherschen evennaasten, met welke hij zich als van ouderswege verwant moest achten, aangedaan; het een met het ander drong hem, als van zelf, zijne beste pogingen aan te wenden, om hun lot te verbeteren. Wij zien hem daartoe dan ook later openlijk den weêrzin en toorn van landvoogdes en koning tarten. Wat echter de Calvinisten betrof; om 's Prinsen oorspronkelijke en allengs gewijzigde houding tot dezen wel te verstaan, moet men ten naauwste het verschil in het oog vatten, tusschen hen en de Lutherschen in de openbare meening dier dagen gemaakt. De leerstellingen van LUTHER en CALVIJN, de gezindheid en bedoelingen hunner verschillende aanhangers en volgelingen, worden bij eene oppervlakkige beschouwing en wegens hun gelijke afwijking van Rome, maar al te licht vereenzelvigd. Het was er echter verre af, dat dit in allen deele het geval zou zijn. De Calvinistische veranderingen in geloofsleer en leven drongen veel dieper dan de Luthersche door. Niet slechts, dat de Lutheranen nog allerlei gebruiken bijhielden, die der Roomsche kerk eigen zijn; dat zij in de leer des Avondmaals een bijna Roomsch beginsel huldigden; maar hunne verhouding ook tot het burgerlijk beheer, den staatsvorm, en den landsheer, was zeer veel lijdelijker en inschikkelijker dan die hunner Calvinistische geloofsgenooten. In het naburige en aanverwante Duitschland was zelfs, sedert het verdrag van Passau en den vrede van Augsburg, in vele staten hun bestaan niet alleen gewettigd, maar voerden zij ook den boventoon en het bewind; en zelfs de nieuwe Keizer, MAXIMILIAAN II, werd te recht gehouden, hunnen denkbeelden niet geheel vijandig te zijn. De Calvinisten daarentegen, of Sacramentarissen, gelijk men hen, om hun afwijking in de leer der genademiddelen, placht

te noemen; al mocht ook hunne worsteling in Frankrijk, bij tusschenpoozen een gunstigen keer schijnen te nemen; waren algemeen als gevaarlijke oproerlingen gevreesd, en werden ook van anderen nog dan de behoudslieden dier dagen, om hunne doortastende begrippen, ten zeerste geschuwd [1]. Van daar, dat wij dan ook den Prins van Oranje nog volstrekt geene tegenstrijdigheid behoeven te last te leggen, wanneer hij Zijner Heiligheid, gelijk wij straks hoorden, maatregelen tegen de Calvinisten in zijn Prinsdom toezegt. Hoe mild hij al aanstonds omtrent de Lutheranen gestemd mocht zijn, de Calvinisten en hunne beginselen schuwde hij waarschijnlijk in den aanvang, zoo goed als ieder ander zijner Luthersche tijdgenooten. Eerst allengs kon daarin eenige wijziging komen. Ten deele voorzeker ook door den dagelijkschen omgang van zijn broeder LODEWIJK met de jonge Edelen van die gezindheid, die ook hem weldra in nader verkeer met hen bracht, en hem met hunne bedoelingen nader bekend deed worden. Daarbij kwam zijn toenemende weêrzin tegen de domme dweepzucht des konings, die van generlei toegevendheid aan eenige onroomsche partij wilde hooren. Zoo vinden wij hem, ten voordeele der Hervormden, het eerst tot een maatregel van bemiddeling gedreven, die zich alleen weder uit zijne eigenaardige kerkelijke stemming verklaren laat, maar even daardoor ook, op zijne geheel anders gestemde beschermelingen, natuurlijk volkomen schipbreuk lijden moest. Zekere FRANÇOIS BAUDOUIN, een bekend rechtsgeleerde, had zich niet ontzien het hoogleeraarschap aan de pas op-

---

[1] Zoo klaagt b. v. de Luthersche Graaf JAN van Nassau aan den Prins zijn broeder, hoe het Calvinisme „fast an allen Orten, sonderlich aber im land zu Hessen zureist und überhandt nimmt, und ist der mehrste Theil von den fürnehmsten Gelehrten in Deutschlandt — damit *befleckt.*" *Archives* I. p. 344. Zie ook wat hij ald. II. p. 269 schrijft.

gerichte Roomsche school te Douay, voor de verzaking zijner Hervormde begrippen en zijn terugkeer tot de moederkerk te koopen. Met hem nu treffen wij den Prins, in 't jaar 1564, bij een geheim onderhoud in 't Bosch van Soniën aan [1], om daar eene vereeniging en verzoening van het Calvinisme en Catholicisme te bespreken, die zeker meer voor 's Prinsen eigen onzekere gemoedsstemming en de hartelijke welmeenendheid zijner bedoelingen pleitte, dan voor zijn juist begrip van den kerkelijken stand van zaken en zijn inzicht in de gemoedsgesteldheid zijner kettersche gunstelingen. De onderneming faalde; de Prins gaf echter den moed niet op, maar waagde eene tweede poging in het belang der Onroomsche partijen, die ons hem tevens eenige schreden verder, op den weg der toenadering tot hunne beginselen, doet aantreffen. Het is ditmaal geen afvallige, het zijn twee van de geestelijke hoofden zelf der Calvinisten, die wij bij hem vinden: den Valencijnschen predikant, GUY DE BRES; die ruim twee jaar later de oprechtheid van zijn geloof met de galg zou boeten; en dien van Antwerpen, KAREL VAN NIELLES. Met hen onderhield hij zich over eene wenschelijke vereeniging der Lutheranen en Calvinisten onderling. Zijn bedoeling daarbij was blijkbaar, de belangen der laatsten, door het aannemen der Augsburgsche belijdenis, met die der eersten te vereenzelvigen, en daardoor geheel het Luthersche Duitschland voor hen te winnen. «Zoo wij toch allen ééne leer beleden» schrijft GUY DE BRES, die ons dit onderhoud zelf heeft meêgedeeld [2], zou men ons onmogelijk kunnen aantasten «zonder te-

[1] Vergelijk de plaats aangehaald door GROEN *Arch.* I. p. 403, en *het Huwelijk van Willem van Oranje*, enz. bl. 126.

[2] Zie zijn brief, opgenomen in de Bijlagen op *het Huwelijk van Willem van Oranje* bl. 156.

vens geheel Duitschland te krenken.» De wakkere leeraar vond dan ook, niettegenstaande zijne gehechtheid aan de leer van CALVIJN, het voorstel aanlokkelijk genoeg, om het, als hoogst weldadig voor hunne belangen, zijnen geloofsgenooten aan te bevelen. Alles, zoo meende hij, kwam slechts «op enkele uitwendige plechtigheden en andere onverschillige dingen» neêr, die men van de Lutheranen zou moeten overnemen; maar die van geene beteekenis waren tegenover «de volkomen vrijheid, die men erlangen zou, om de zuivere leer te preêken». Hij zelf en andere uitlandsche leeraren bevalen dus de zaak in de ernstigste overweging hunner Brabantsche en Vlaamsche ambts- en geloofsgenooten aan. Even als GUY DE BRES vinden wij, in dit opzicht, later zelfs den voortvarenden HAMES gestemd, dezen echter slechts door den nood gedrongen en onder aanteekening van verzet; alleen op die voorwaarde toch, zien wij hem den Antwerpschen Hervormden aanbevelen, zich bij de Luthersche belijdenis aan te sluiten, om aldus op Duitsche bescherming te kunnen rekenen [1]. Een derde gezichtspunt, en dit bleek het overwegende in de zaak, vinden wij door JAN VAN MARNIX vertegenwoordigd [2], die kortaf verzekerde, dat hij «Calvinist was, en liever zou sterven, dan zich Lutheraan verklaren.» Zoo scherp was de scheiding tusschen de beide onroomsche gezinten. Ook deze poging des Prinsen had geenerlei gevolg; geen ander althans, dan dat zij hem zelf opmerkzaam maken kon op den juisten stand der zaken, en dat er met plooyen en bemiddelen niets te doen viel.

Evenmin echter met ijdele praatjens en vertoogen. In dit opzicht had gewis de vurige HAMES het meeste

[1] Vergel. het aangehaalde stuk in *De Nederl. onder Filips II.* p. 267.

[2] Zie de bekentenis van WINGLE in GACHARD'S *Corresp. de Guill. le Taciturne* II. p. CLIII aant.

recht, toen hij, in zijn krachtigen brief aan Graaf LODEWIJK[1]; na de verwerping van den voorslag der Eedgenooten door den Prins; over het weinig doeltreffende van een handelwijs sprak, die «de hoofdige verharding dier hongerige wolven met vertoogen, smeekschriften, en ijdele woorden» te keer wilde gaan; «waar men bij de tegenpartij niet ophield te branden, te onthalzen, te bannen, en op allerlei wijs te woeden. Welaan!» zoo roept hij, als in wanhoop over het falen van hun krachtdadig opzet uit, «laat ons de pen opvatten, en zij het zwaard; wij met woorden, zij met daden strijden; wij zullen weenen, zij lachen; de Heer zij voor alles geloofd! — maar ik kan u dit» zoo gaat hij voort, «niet zonder tranen schrijven; al onze arme geloofsgenooten zijn ten einde raad, zoo hunne redding nog lang uitblijft; wij hebben hen een tijd lang met het uitzicht op spoedige hulp vertroost, doch zij is slechts al te ver verwijderd door de laauwheid van hen, die zich het ijverigst moesten betoonen.» En inderdaad, wel mocht de Prins *hem* laauw voorkomen, in wiens ziel eene overtuiging gloeide, zoo krachtig als de zijne. Ook valt er wel niet aan te twijfelen, of, hadde Oranje toen reeds in de beginselen gedeeld, voor welker opluiking in zijn binnenste nog ettelijke maanden en velerlei beproevingen vooraf moesten gaan; hij had toen, zoo goed als BREDERODE, het ontwerp der jonge Edelen, in zijne bijzonderheden goedgekeurd; en van uit het rijke en sterke Antwerpen, ware dan misschien de strijd aangevangen, dien men, ruim zes jaar later, van den kleinen Briel uit, met zulk een verwonderlijk schoonen uitslag aanvaard heeft. Zou echter die uitslag dezelfde zijn geweest? — Moeyelijke vraag, voor wien het slechts gegund is de werkelijk-

[1] Zie boven, bl. 15, 16.

heid te bespieden, zonder door te kunnen dringen in het rijk der onzekere mogelijkheid! De rol door den Prins van Oranje te vervullen, had hij zich toenmaals stoutweg aan het hoofd der opstandelingen gesteld, en, van Antwerpen uit, zich tegen het overmoedig Spanje gekant; — die rol ware treffend en schoon geweest, ook al had hij in dien strijd het onderspit moeten delven. En had hij er in gezegevierd, zijn geschiedbeeld zou nog veel helderder stralen hebben afgeworpen dan het thans, bij al zijn grootheid, doet. Misschien echter heeft Oranjes toenmalige laauwheid, zoo zij ook hem al minder schitteren deed, tevens het vaderland toch voor vrijheid van staat en geweten behouden; ware dit, bij een min gelukkigen afloop der onderneming, in plaats van een vrij gemeenebest, slechts een Spaansch wingewest en een Roomsche provincy geworden

Hoe dit zij, het zonlicht der waarheid had zijn gemoed nog niet bestraald; slechts laauwheid en schemering woonden nog in zijn binnenste. Zonder zijne medewerking kon men echter den doortastenden maatregel onmogelijk wagen, en men moest dus wel, hoe ongaarne ook, den weg der vertoogen en verzoekschriften inslaan, dien hij als den eenig mogelijken had aangewezen. LODEWIJK van Nassau belastte zich met het opstellen van een Smeekschrift, dat vervolgens, op twee vergaderingen: te Breda; waar FILIPS VAN MARNIX woonde en Oranje zijn Hof hield; en op het kasteel van Hoogstraten (de grafelijkheid van Oranjes trouwen vriend, ANTONY VAN LALAING) nog nader besproken werd. Naar het slot te Hoogstraten had men ook de Graven VAN EGMONT en MEGEN uitgenoodigd, ten einde de zaak der jonge Edelen met hunnen machtigen steun te schragen, en hen zoo mogelijk tot dadelijke medewerking te nopen. Geen van beiden

bleek echter geneigd zich daartoe bij Oranje aan te sluiten, of met hem en Hoogstraten, een of anderen maatregel in het belang der Smeekelingen en hunne medestanders en beschermelingen te beramen. Zij achtten zich zelfs verplicht de zaak, onmiddelijk na hun terugkomst te Brussel, bij de Landvoogdes aan te geven, en haar in kennis te stellen van het voornemen der Eedgenooten. Deze overlegden intusschen, op welke wijs zij hun Smeekschrift zouden inbrengen. Oranje, aan zijne geheel vreedzame beginselen getrouw, schijnt begeerd te hebben, dat men het eenvoudig zou inzenden; en wellicht ware dit, zoo men eenmaal zich geheel en al tot den weg des vredes bepaald had, in het belang en voor de waardigheid der zaak, die men bepleitte, het best geweest. De Eedgenooten echter wilden daarvan niet hooren; en, gelijk zij nu eenmaal reeds aan de ongelukkige dwaling, om door het aantal der deelhebbers indruk te maken, hadden toegegeven; zoo begrepen zij ook thans weder op de Landvoogdes en haren raad, door hun eigen talrijke opkomst en tegenwoordigheid te moeten werken, en daartoe zelf hun smeekschrift te moeten aanbieden. Al wat de Prins dus nog doen kon, was, te bewerken, dat zij althans ongewapend kwamen, en wij zullen later zien, dat zij aan dien wensch gehoor gaven; voor 't oogenblik laten wij hen daar, om onze blikken naar elders te wenden.

II.

DE KARDINAAL.

FILIPS III, uit het Huis van Oostenrijk, de leste, maar lang niet de beste der Hollandsche graven, had, bij den vrijwilligen afstand zijns vaders, Keizer KAREL V, het bewind der Nederlanden, onder vrij ongunstige omstandigheden aanvaard. Een berooide schatkist [1] en een zelfstandig volk, ziedaar twee dingen, die, vooral waar zij samentreffen, een eigendunkelijk vorst de taak der regeering niet zeer genoegelijk zullen maken. Slechts dan toch kan het, onder zulke omstandigheden, mogelijk zijn, die taak tot een gelukkig en weldadig einde te brengen; een einde, dat 's Vorsten naam bij tijdgenoot en nageslacht zal doen zegenen; wanneer die Vorst den zelfstandigen weg, door zijne onderdanen ingeslagen, in zijn richting, loop,

[1] Over den slechten staat der Nederlandsche geldmiddelen, zie men GACHARD's aantt. in zijne *Assemblées nationales de la Belgique* in de *Revue de Bruxelles* Dec. 1839 p. 7 en verv.; en verg. de mededeelingen van den Veneciaanschen gezant MICHEL SURANO, in de *Relations des Ambassadeurs Venétiens*, enz. (Bruxelles, 1856). p. 110, 111; alsmede de brieven van GRANVELLE aan den koning, in de *Papiers d'Etat* VI, op verschillende plaatsen.

en uitgang overschouwende, er hun, naar zijn beste krachten, ten belangstellenden en deelnemenden leidsman op zijn wil. Dan toch zal hem; ook waar hij zijn schatkist uitgeput, zijn geldmiddelen geheel verbruikt vindt; de landzaat, met de voorkomendste bereidvaardigheid, in zijn berooiden staat te hulp schieten [1]; hem niets laten ontbreken van 't geen hij ter voorziening in de stoffelijke en zedelijke belangen des lands — hem zoo volkomen toevertrouwd — behoeven mocht. Het geld toch, hem aldus opgebracht, levert tiendubbele renten uit. Maar weet die Vorst de krachtige zelfstandigheid des volks, in plaats van met levendige belangstelling, van zijne zijde slechts met den halstarrigsten eigendunk, de onzinnigste hoofdigheid te beantwoorden; rekent hij, ook al ware 't met de beste trouw, den weg, door dat volk ingeslagen, een weg ten afgrond en ten verderve, van welken hij van God geroepen is, het, met de aanwending zelfs der ongeoorloofdste middelen, af te houden en terug te brengen; — dan mag men zich gerust verzekerd houden, dat zijne bestemming niet van de vrolijkste, noch zijn troon zelf van de veiligste en hechtste zijn zal.

In die weinig benijdbare verhouding nu stond Koning FILIPS van Spanje tot de bewoners zijner Nederlandsche gewesten. Spanjaart en Katholiek — en het laatste misschien sterker dan het eerste nog — tot in het merg van zijn gebeente, vond hij zich tot het bewind van een staat geroepen, van welks burgers hij in

[1] Men herinnere zich, in dit opzicht bijv. de ongekunstelde verklaring van ALVA, in 1573: dat de Prins van Oranje „zich door de Hollandsche steden meer dan viermaal den 10en penning (had) laten betalen. Het is„ schreef hij den koning „om zijn zin te verbijsteren, wanneer men ziet, welke moeite Uwe Majesteit heeft om geld van hen te krijgen, terwijl zij goed en bloed voor dien oproerling veil hebben.„ Verg. *De Nederl. onder Filips II.* bl. 65 aant.

volksaard beide en geloof — twee krachtige beginselen voorwaar — ten eenenmale verschilde.

De vogel is alleen geboren, om te snijden
Met vleugelen de lucht; de peerden om te rijden;
Het muildier om het pak te dragen, of de lijn
Te trekken met den hals; en wij — om vrij te zijn; Heinsius

Zoo schetste een Nederlandsch dichter, zelf uit voor FILIPS voortvluchtige ouders geboren, naar waarheid den aard zijner landgenooten. En dien vrijheidszin zou nu de ongelukkige koning juist in het dierbaarste wat hij had, in zijn geloof, in de vrije ontwikkeling zijner kerkbegrippen, aantasten. De uitkomst liet zich verwachten, al was er ook buiten FILIPS menigeen, ook onder zijne schranderste tijdgenooten, die er zich een geheel andere heeft voorgespiegeld. Ik heb den Nederlandschen vrijheidszin geroemd en men heeft waarschijnlijk die welgemeende hulde aan den landaard welwillend van mij aan genomen; men gunne mij er eene andere, min vleyende eigenschap tegenover te stellen: zijne «rustlievende hebbelijkheid», gelijk zij, door een bekend staatsredenaar onzer dagen [1], niet ongelukkig gedoopt is. Welnu, op die minder vereerende «hebbelijkheid» steunden juist de wereldwijze raadslieden van FILIPS, die hem tot dwang en geweld rieden, om zijne onnederlandsche staats- en kerkplannen door te zetten. «Men leert» zoo schreef bijv. de kardinaal GRANVELLE, in zeker regeerings-ontwerp voor de Nederlanden door hem opgesteld [2], «men leert het volk van dit land in 't algemeen als er meer op gesteld kennen, wel gekleed en goed gemeubeld thuis te liggen, dan zich sterk gewapend in 't veld te weêr te stellen.» En hij meende

[1] Mr. GROEN VAN PRINSTERER.

[2] Opgenomen in de *Papiers d'Etat du Cardinal de* GRANVELLE V. p. 676.

daaruit te mogen afleiden, dat dat volk dan ook juist niet zoo lichtelijk tot beweging en opstand tegen zijn landsvorst te brengen zou zijn. En toch is dat «rustlievende» volk werkelijk opgestaan, en heeft het zich, met kracht en geweld, tegen dien Vorst verzet; en de wijsheid van den Kardinaal bleek niet zoo verre door te dringen, als de onverzettelijke kerkijver van zijn Heer en meester dezen drijven zou. Trouwens, wat viel er niet van een Koning te verwachten, die het tot zijn bekenden stelregel had aangenomen, dat hij liever zijn land zou zien te gronde gaan, dan van de moederkerk afvallig worden [1]. Gelukkig, of wil men ongelukkig voor hem, trof hij er onderzaten in aan, die zich niet maar zoo te gronde lieten richten; en, omgekeerd, liever hun dweepzieken meester glippen lieten, dan zich hun vrijheid van Staat en geweten door hem ontrukken.

Nog vóór dat FILIPS, omtrent vier jaren na den troonsafstand zijns vaders, deze landen verliet, om ze nooit weder te betreden, had zich in al zijn heftigheid de wrevel reeds geuit, dien hij, in zijn Spaanschen zin, jegens hen voedde, in welke hij den Nederlandschen landaard bepaaldelijk vertegenwoordigd achtte. Met kracht had men, in de Staten-vergadering, vóór zijn afreis te Gent gehouden, op de verwijdering der Spaansche troepen aangedrongen, en FILIPS had maar al te noode tot de toezegging dier verwijdering moeten komen; men had zich in die vergadering tevens tegen den spaanschen geest van 't bestuur verklaard, dat de Koning voor zijne Nederlanden bestemd scheen te hebben. En toen nu, bij 't afscheid nemen zelf, de Prins van Oranje hem op die Staten wees, als die met

---

[1] Vergelijk ook zijn schrijven aan zijn gezant te Rome, REQUESENS, *Corr. de Philippe* II. I. p. 446.

name dat vertrek der troepen hadden gevorderd, gaf de Koning hem scherp genoeg te kennen, dat dit eigenlijk niet van de Staten uitging, maar alleen hij en zijne medestanders deze daartoe gebracht hadden. « De Staten zouden zoo luid niet spreken» zeî hij bits, «wanneer zij geen helpers hadden» [1]. Dat de Koning daarin niet geheel en al onwaarheid sprak, is zeker; en dat het Oranje en zijne vrienden waren, die den onspaanschen geest der Staten — ook buiten dien trouwens reeds krachtig genoeg — nog zoo veel mogelijk stijfden, valt gereedelijk toe te geven. De vraag is echter: werden zij daarbij door een juist inzicht in de belangen des volks, eene billijke overweging van het waarachtige welzijn des lands geleid? — Zoo men toch den Koning en zijne staatsdienaars hooren wilde, dan was het niet dat voorgewende en kwalijk begrepen volksbelang, maar alleen hun eigen baat- en staatszucht, die hen dreef. De hoogere Nederlandsche adel; en de Prins van Oranje in de eerste plaats; wilde, volgens hen, zelf den meester spelen, en alleen daarom den, minder nog van geboorte dan van gemoed, onnederlandschen GRANVELLE uit het bestuur verwijderd zien. Die beschuldiging van staatszucht is bepaaldelijk tegen den Prins van Oranje zoo dikwerf herhaald, en, in den mond zijner vijanden en van sommige zijner vrienden zelfs [2], zoo algemeen geworden, dat wij, tot nadere kennisneming van zijne handelwijs, er noodwendig even

[1] Men heeft (zie bijv. AREND *Alg. Gesch. des Vad.* II. 4 bl. 89) de waarheid van dezen uitval betwijfeld; hij is ons echter gewaarborgd door een schrijven van Oranje zelven, die, in een brief aan de Staten, van November 1576, zegt: „Comme le Roy me disoit en termes exprès et formels, quand il estoit question, en l'an 1559, de faire sortir les Epaignolz": *Si los estados no tuvieren pilares, no hablarian tan alto.* (*Corr. de Guill. le Taciturne*, III. p. 146 s.)

[2] Zie bijv. *Het Huw. van Willem van O.* enz. bl. 163. „de Prins, wiens aangeboren trotschheid en *staatszucht* ik nimmer ontkennen zal."

bij moeten stilstaan. Stelt men nu de vraag, die wij ons gedaan hebben, zoo: of Oranje, bij het aandringen op verandering van beheerstelsel, daarmede tevens het overgaan des bewinds in zijne en zijner vrienden handen beoogde? — dan moet men haar ongetwijfeld met *ja* beantwoorden. Wil men echter vragen, of hij en zijne vrienden, zich daarbij aan misdadige staats-, aan laakbare en verwerpelijke baatzucht schuldig maakten, dan moet het antwoord even volmondig: *neen* luiden. Beide gezichtspunten toch moeten inderdaad wel worden onderscheiden.

FILIPS had, gelijk ieder bekend is, en wij daarom hier ook slechts in 't voorbijgaan aanstippen, het bestuur dezer landen, in zijne afwezigheid, aan zijne natuurlijke zuster, de Hertogin VAN PARMA opgedragen; eene vrouw, wel van Nederlandsche geboorte, maar tevens geheel Spaansch, of, wil men, Italiaansch van vorming; en die daarom, in spijt van hare Nederlandsche afkomst, zoo min als FILIPS, de meest gepaste voogdes of beheerster dezer landen geacht mocht worden. Intusschen, en al was zij zelfs tegen den eigenlijken zin der Nederlandsche edelen, en bepaaldelijk van Oranje [1], door FILIPS tot stedehoudster verkozen; niet haar gold aanvankelijk hun tegenstand en weêrzin. Aan haar echter was door FILIPS een staatsman ter zijde gesteld, wiens naam, niet minder dan de hare, aan ieder bekend is, en dien wij ook straks reeds genoemd hebben: GRANVELLE. Dat was, ook boven 's lands voogdesse, de man, in wien 's konings regeeringsbeginselen en bedoelingen als verlichaamd waren, en die geene andere hem opgelegde taak noch persoonlijk opzet had, dan het eigenaardige, meer vrije

---

[1] Die, gelijk bekend is, liever KRISTINA VAN LOTHARINGEN daartoe had zien benoemen.

bestuur der Nederlanden allengs op geheel Spaanschen voet te brengen, FILIPS in Nederland, gelijk in Spanje, te laten heerschen; in 't kerkelijke den Paus, in 't wereldlijke den Koning tot oppermachtigen gebieder des lands te maken, met gewelddadige onderdrukking des noods aller ketterijen en afwijkingen in de kerk, gelijk aller voorrechten en vrijheden in den staat. Als de ware, maar vrij natuurlijke zondenbok des Spaanschen Konings is dan ook GRANVELLE, van den aanvang zijner werkzaamheid, onder of, wil men, naast en zelfs boven MARGARETHA, af, steeds aansprakelijk gesteld voor al, wat er den Nederlandschen volksaard grievends onder beider bestuur is voorgevallen. Hij werd daardoor voor de verbeelding van het gekwelde volk allengs een monster en wangedrocht; en heeft het waarschijnlijk alleen aan het zooveel schrikkelijker verschijnsel van ALVA's dwangbewind te danken, dat hij, in de overlevering, een niet nog zwarter schaduw op onze geschiedbladen werpt. De hartstochtelijke voorstelling dier overlevering moet echter voor eene meer bezadigde beschouwing wijken, nu ons deze, bijna drie eeuwen na hem, en bij de kalme doorbladering zijner uitgebreide briefwisseling, zoo gemakkelijk vallen kan. GRANVELLE was, er valt niet aan te twijfelen, omtrent zijne persoonlijke vijanden, omtrent allen, tegen wie hij eenmaal wrevel en haat had opgevat, in de hoogste mate wraakzuchtig. Hij had geen verheven, geen edel, geen grootmoedig karakter, zoo als men dat, bij een al te sterke afwijking van de volksmeening, in den laatsten tijd, ook van de Nederlandsche zijde [1], wel eens verkeerdelijk heeft zoeken voor te stellen. Maar hij heeft daarentegen nooit, gelijk men naar de overleve-

[1] Gelijk bijv. GACHARD in zijne *Corr. de Phil. II*, II. *Préf.* — Verg. *De Nederl. onder Filips II*, p. 261, 262.

ring wanen zou, opzettelijk het kwaad des volks gezocht, dat volk, naar de zegwijs des dichters «geplaagd uit lust tot plagen.» Hij was, in zijne beginselen en staatsinzichten, het nog meer beklagelijke dan schuldige slachtoffer van de even verderfelijke, als eenzijdige en bekrompen begrippen der Italiaansche staatskunst. Men kent de staatsleer, naar den naam van haren bondigen prediker, den naam van MACCHIAVELLI, gedoopt; in de geheimen dier staatsleer was GRANVELLE volkomen ingewijd, in hare lessen doorkneed. Waar het op de loosheid en sluwheid aankwam, door haar uitsluitend voorgeschreven, was er gewis geen schranderder, geen volleerder staatsman dan GRANVELLE te vinden; vrienden noch vijanden mogen hem — zoo 't er een is — dien lof onthouden. Maar indien ooit, dan is het aan hem en zijn gelijkgestemde tijdgenooten gebleken, welke slechte raadsvrouwen louter sluwheid en Macchiavellistische loosheid zijn; en hoe weinig, ook bij hare hoogste ontwikkeling, hare gekunsteldheid bestand is tegen de onweêrstaanbare, natuurlijke kracht van zedelijke waarheid en ongeveinsde geestdrift. Al wat het scherpzinnigste staatsvernuft begoochelends wist uit te denken stond GRANVELLE ten dienst; wat vermocht dat alles echter tegenover een volk, dat slechts waarheid, zedelijke waarheid wilde, en zich met geene spitsvondige drogredenen noch ijdele begoochelingen paayen liet? — GRANVELLES Macchiavellistische geslepenheid schoot geheel te kort bij den kloeken eenvoud van het volk, dat hij er meê zocht te doeken.

Maar niet alleen tegen dien eenvoud, die, in zijn ongekunstelde geestdrift, steeds alleen het één nodige, de dringende zedelijke behoefte van zijn gemoed, op het oog hield, slechts waarheid, niets dan waarheid wilde; niet alleen tegen dezen was GRANVELLES geslepenheid

niet bestand. Het groote ongeluk dier Italiaansche staatsleer is het tevens, dat wanneer men, bij hare toepassing, toevallig met een tegenstander te doen krijgt, die niet minder geslepen en naar hare lessen is afgericht; — dat men dan, bij al zijne loosheid, jammerlijk in de kaart gekeken, en daardoor in geheel zijn opzet droevig wordt teleur gesteld. Het bekende spreekwoord van den bedrieger, die bedrogen wordt, vindt dan zijne verblijdende toepassing. En juist dat spreekwoord werd dan ook eerst aan GRANVELLE, gelijk later aan zijn Koning, op het krachtigst vervuld. Het werd aan hen vervuld door ORANJE. Deze was, bij al hunne loosheid, beiden te loos af; en het pleit voor GRANVELLES doorzicht, dat hij later, hoorende hoe de Prins zich vóór ALVA's komst bij tijds uit de voeten had gemaakt, als zijn gevoelen te kennen gaf, dat men dan nog weinig of niets had gewonnen.

GRANVELLE dus, was in tweederlei opzicht het slachtoffer zijner eenzijdige, wereldwijze staatsbegrippen en regeerkunst. Zij verhinderden hem, vooreerst, bij al zijne schranderheid, in te zien, dat zich de zedelijke kracht der waarheid, de zedelijke behoeften van den mensch, bij de berekening van 't geen men op hem verkrijgen wil, niet laten wegdenken noch ter zij schuiven; en zij maakten hem, verder, niet bestand tegen de handelingen desgenen, die, met dezelfde schranderheid bedeeld en in dezelfde school gevormd, die zedelijke behoeften en waarheid — zij het dan ook aanvankelijk niet uit eigen zedelijke aandrift — tevens gelden liet.

Niet echter uit kwaadaardigen moedwil of haat, gelijk het volk hem nagaf, zocht de Kardinaal alle beginselen van Nederlandsche staats- en gewetensvrijheid te verstikken; alleen zijn kortzichtige staatsinzichten faalden in de middelen, die zij hem aan de hand gaven, om het welzijn van den Staat, zoo als hij dat begreep, te be-

vorderen. Hij wenschte eene krachtige eenheid van bestuur, aan eenheid van kerkgeloof gepaard, met eenheid van recht, van munt, van maten en gewichten verbonden. Daaruit zou, naar zijne meening, niet slechts de rust van den Staat, maar ook de welstand van het volk voortvloeyen; maar daartoe moesten ongelukkig ook sterkten opgeworpen, voorrechten vernietigd, stedelijke en gewestelijke vrijheden afgeschaft, een verketterende geloofsdwang ingevoerd en met geweld gehandhaafd worden [1]. Wie kan het den volke euvel duiden, dat het een staatsheil, hem op zulke bezwarende voorwaarden toegedacht, weigerde te aanvaarden, en den man, die zulke maatregelen in zijn schild voerde, voor zijn aartsvijand hield? — Bij al de rustlievendheid, die het eigen mocht zijn, begeerde het die rust niet ten koste zijner vrijheden en onder de drukkende bescherming van een Spaansch leger en het geschut der Spaansche sterkten. Het koos den breeden Raad zijner vrije burgers, op welken GRANVELLE het bepaaldelijk scheen geladen te hebben [2], boven de voogden en bevelhebbers van 's Konings wege over zijne steden te stellen. Maar bovenal verfoeide het eene kerkelijke eenheid, die het ten koste zijner zelfstandige godsdienstbegrippen zou moeten koopen. Wat baatte het, zoo het deze moest opgeven en afzweren, of GRANVELLE het ontwerp van staatsbeheer, waarin hij bovengemelde denkbeelden blootleî, met eene aanmaning aan den Koning tot matiging besloot, omdat het, gelijk hij zich uitdrukte, «een groot Vorst past, na van zijn kracht te hebben doen blijken, ook zijne goedertierenheid aan den dag te leggen.» Wat baatte

[1] Zie het reeds aangevoerde regeeringsontwerp in de *Papiers d'Etat*, V.

[2] „Item, que S. M. face abolir et anéantir en toutes les cités et villes du dict royaume, la forme et manière qu'ils ont de conseil qu'on appelle *den Breeden Raedt*", enz. t. pl. p. 677, of *Arch.* suppl. p. 74.

het, of hij, in dat ontwerp, zijne belangstelling in den bloei des Nederlandschen handels, als die de zenuw en de bron van 's lands rijkdommen was, aan den dag leî, en daarom zelfs enkele vrijheden wilde toestaan; zoo niet de zedelijke vrijheid des gewetens behouden kon blijven? — GRANVELLES goede bedoelingen faalden door de jammerlijke beperktheid van zijn zedelijken gezichteinder; en hij boette, met den haat van geheel een volk, zijne bekrompenheid van gemoed, die hem belette, het ware belang, de wezenlijke behoeften van dat volk te bezeffen.

Om zich aan zijne handen te onttrekken, moest nu dat volk elders een steun zoeken waarop het veilig vertrouwen kon. En waar zou het dien beter vinden kunnen, dan bij hen, die op hun eigen gezag naijverig, zich dat gezag allengs ten behoeve van den spaanschgezinden Kardinaal zagen ontglippen, en welke het daarom van een zelfden weêrzin met zich bezield mocht achten: — de hooge Edelen des lands, den Prins van ORANJE en de Graven van EGMONT en HOORNE in de eerste plaats? Wij noemen de beide laatsten met den eersten samen, omdat men van oudsher, van hun eigen tijd af, gewoon is geweest, hen gezamenlijk te doen optreden, en als de drie hoofdmannen van den opstand te beschouwen. De uitkomst van later geschiedonderzoek, en een juister en bedachtzamer toetsing der overlevering, hebben echter te recht een merkbaar verschil tusschen de beide Graven en den Prins, en hunne betrekkelijke waardij, doen stellen; en noch de schitterende krijgsroem, door EGMONT in vroeger jaren behaald, noch zijne en HOORNES marteldood op het marktplein te Brussel, hebben hen bij alle deelneming in hun treurig en onverdiend einde, in hun ouden rang kunnen handhaven. Wij laten hen dan ook voor 't oogenblik daar, ons alleen bij ORANJE bepalende. Wij noemden dezen

naijverig op GRANVELLES gezag, en men zal daarin misschien een onwillekeurige erkentenis van die staatszucht willen zien, van welke wij hem eerst schenen vrij te spreken. Dit lag echter niet in onze bedoeling. Zoo ORANJE den uitsluitenden invloed van GRANVELLE met leede oogen aanzag, was hij er echter nog verre af, zich daarom aan laakbare staatszucht schuldig te maken. Nederlander, zoo al niet geboren, dan toch sedert zijn elfde jaar geweest en allengs geheel geworden, had hij het volste recht; was het, wat meer zegt, zijn dure plicht, zich tegen een gezag aan te kanten, dat van zoo geheel onnederlandsche beginselen uitging, zoo geheel onnederlandsche bedoelingen had. Ging daarmede tevens een streven gepaard, de plaats door den Kardinaal in 's lands bestuur ingenomen, zelf te bekleeden; — het ware dwaas, dit voor eerzucht te houden of er hem van heerschzucht om te beschuldigen. Het was slechts het natuurlijk gevolg niet van den rang alleen, dien hij als een der aanzienlijkste Nederlanders, een der hoogste staatsdienaren innam; maar veel meer nog van zijn gelukkigen natuurlijken aanleg, zijn schrander brein, zijn verheven geest en edel verstand, die hem als van zelf riepen op de plaats, door een ander te kwader ure ingenomen, en door hem, niet uit ijdele eerzucht begeerd, maar als zijn rechtmatig eigendom, als 't ware, opgeëischt. Beschuldigt een AERSCHOT van eerzucht, die, meenende zich in rijkdom en aanzien van geslacht met ORANJE te kunnen meten, in spijt zijner aangeboren beperktheid van geest, hem steeds ook in invloed en aanzien op staatsgebied wilde evenaren, maar nooit naliet, daar de jammerlijkste vertooning te maken. Beschuldigt een NOIRCARMES van baatzucht, die met de inhaligste laagheid, zich voor geld, aanzien en eerambten aan den Spaanschen Koning en zijne trawanten verkocht, om de slaafsche

uitvoerder hunner wreede bevelschriften te zijn, hun als helper en raad, des noods als geweldiger te dienen. Beschuldigt zelfs een EGMONT van staatszucht, al was hij een te rond en edel krijgsman, om zich tot laagheden te leenen, en al heeft hij meer door de inblazingen zijner ijdelheid dan de baatzucht zijner bedoelingen gefaald, als hij, naast en met ORANJE, een invloed op het staatsbestuur zocht te verkrijgen, waarin hij van nature niet geroepen noch begaafd was zich te handhaven! — Maar op ORANJE past zulk een verwijt niet. Deze, wij hebben het reeds te kennen gegeven, deelde niet in de zedelijke aandrift, waarvan de kern zijner landgenooten bezield was, en die hen alles op het spel deed zetten, om hun geloofsvrijheid te behouden; hij hadde, wat den Godsdienst betrof, zich persoonlijk even goed in een Roomsch als in een Onroomsch land en beider gebruiken kunnen vinden; zijne opleiding, als knaap en jongeling — gelijk wij gezien hebben — had dat bij hem te weeggebracht. Maar hij wilde daarin niet persoonlijk slechts, hij had ook zijn aangeërfde vaderland en diens bewoners voor oogen; hij had daarbij zijn Duitsche herinneringen en betrekkingen, zijne Nederlandsche vrienden en bekenden; en wat hij zelf nog niet had waargenomen, waarvan hij persoonlijk nog geene ervaring had, den krachtigen innerlijken aandrang tot vastheid in kerkleer en godsdienstbegrippen, daarvan kon hij zich toch bij anderen een denkbeeld maken; en zoo achtte hij het al ras eene hopelooze onderneming de gewetens te dwingen; eene taak waartoe hij zich in den dienst des Konings niet wilde leenen. Maar niet in 't kerkelijk en godsdienstig belang zijner landgenooten slechts, ook, afgescheiden daarvan — voor zooverre het zich liet afscheiden — in het staatsbelang, het persoonlijk staatsbelang der Nederlandsche Edelen en zijn eigen in de eerste plaats zelf, moest de Prins

het van zijn plicht achten den Kardinaal te weêrstreven. Met welk eene krachtige hand, en in hoe vele opzichten ten voordeel des lands, deze — mids altijd onder Spaansche beginselen — het roer van staat gevoerd zou hebben, doet ons zijn straks aangevoerd staatsontwerp zien. Maar juist die Spaansche staatsbeginselen kon geen welgeaard Nederlansch Edele, in het bezef zijner waardigheid en die des lands, dulden; hij had recht zelf een stem in den staat te eischen, althans zoo hij er die stem, gelijk ORANJE, met klem van redenen kon doen klinken. Wilde men dus ook nog een der andere Edelen van eer- of staatszucht betichten; omdat zij, in hunne mindere bekwaamheid, niet geroepen waren aan GRANVELLES vaste hand de roerpen te ontrukken; omdat hun eigen belang zich van dat des lands maar al te zeer scheidde [1]; — van een man, als de Prins, die in geslepenheid minstens zijns gelijke, en in staatsdoorzicht hem, in het onroomsche Nederland, verre de baas was, geldt zulk eene betichting niet. De uitsluitende en den Nederlander grievende macht, aan den daarbij nog zoo trotschen Kardinaal gegeven, verstak ORANJE van een invloed, tot welken hij zich gerechtigd en geroepen achten mocht: en die het daarenboven slechts tot heil des lands kon strekken, dat in zijne handen overging.

De gezamenlijke Edelen, ook zij daaronder, die zich

---

[1] Daarop komt toch in vele opzichten de vraag naar eigenbelang en baatzucht neêr; waar algemeen en eigenbelang uitéénloopen, mag hij die 't laatste najaagt terecht van eigenbaat beschuldigd worden, als die ten koste van zoo vele anderen slechts zijn eigen voordeel zoekt, maar waar beide zich vereenzelvigen, mag er van zulk eene beschuldiging geen spraak zijn. Dat dit later in een veel krachtiger zin voor ORANJE het geval kon wezen, was een gevolg der eerst zoo ongelukkige omstandigheden, maar die ten slotte, op zooveel uitgebreider schaal en in zooveel hooger graad, het blijvende welzijn van den Staat, voor 't welk hij eindelijk zelfs als martelaar viel, bewerkt hebben.

naderhand aan 's Konings zijde scharen zouden, spanden als één man tegen GRANVELLE samen; en hunne drie hoofden, EGMONT, HOORNE en ORANJE, rustten niet, vóór zij het, door hunne vertoogen bij den Koning, zoo verre gebracht hadden, dat deze, tot zijn grievend leed en met innigen wrevel, den Kardinaal verzocht, onder een schoonschijnend voorwendsel, de Nederlanden te verlaten. In de laatste dagen van Sprokkelmaand 1564, gewerd GRANVELLE een schrijven van FILIPS, waarbij deze hem aanried, in 't belang van zijn leven, dat, zoo 't heette, door den haat zijner vijanden in de Nederlanden groot gevaar liep, aan de Landvoogdes verlof te vragen, het land voor een poos te verlaten. Veertien dagen later vertrok hij uit Brussel, door een aanzienlijk aantal Edelen een eindweegs begeleid. Hij vertrok echter niet voor een poos slechts, maar, in spijt van 's Konings wenschen en zijne eigene meening, voor altoos. De Heeren van HOOGSTRATEN en BREDERODE, die hem, uit een huis aan den Coudenberg, eerst hadden zien voorbijtrekken, reden hem vervolgens, als om zich van zijne afreis te vergewissen, na [1]; en een der Edellieden van EGMONT, dezelfde KRISTOFFEL VAN LEEFDAEL, dien wij anderhalf jaar later onder de saamgekomene Edelen in 't Hof van Kuilenburg hebben aangetroffen, volgde hem, twee dagen lang, tot op de grenzen des lands. Zoo zeker wilde men zich stellen, dat hij wel voor goed die grenzen over en zijn rijk hier uit was.

Niet echter het Spaansche daarom nog. Mocht ook al de Landvoogdes, GRANVELLE en de stribbelingen met de Edelen, te zijner oorzake, hartelijk moede, zich thans, tot bepaalden wrevel en vijandschap tegen den Kardinaal en zijne aanhangers [2], toe, aan-

---

[1] Verg. den brief van den Kardinaal, *Papiers d'Etat* VII., p. 409 en dien van P. BORDEY, ald. p. 426.

[2] Met name moest het de oude VIGLIUS bij haar misgelden; verg. lager.

vankelijk geheel bij de Edelen aansluiten; de groote kloof, die de Spaansche bedoelingen des Konings van de wenschen en verwachtingen der Nederlanders scheidde, bleef in hare gansche wijdte gapen. Weldra deed zich eene gelegenheid voor, waarbij dit ten volle blijken zou. Tegen 't einde van 't jaar 1563 toch, was tevens een einde gekomen aan de vóór jaren aangevangen, en, met lange tusschenpoozen, herhaaldelijk voortgezette kerkvergadering van Triënte; en er was thans door den Heiligen Vader, een afdruk harer besluiten aan den geliefden zoon der kerk, Koning FILIPS van Spanje, zoo ten dienste van dat rijk als van zijne Nederlandsche gewesten, toegezonden. FILIPS had daarop, aan 's Pausen wenschen gehoor gevende, niet slechts in Spanje die besluiten geldig verklaard en doen afkondigen, maar maakte nu ook, in den zomer van 1564, aan zijne zuster MARGARETHA het bevelschrift over, waarbij hij gemelde besluiten ook voor Nederland en Borgondië van kracht verklaarde. Eene handeling, die op eenmaal kenbaar maakte, hoe weinig men inderdaad bij het vertrek van GRANVELLE nog gewonnen had. Ook liet zich dat wel niet anders denken. Daargelaten toch FILIPS' eigene, onwrikbare kerk- en staatsbeginselen, was GRANVELLE zelf, ook sedert zijne afreis van hier, steeds in de ijverigste briefwisseling zoo met zijne vrienden en aanhangers (VIGLIUS, MORILLON) hier te lande, als met den Spaanschen Koning gebleven, en lichtte den laatste bij al wat de Nederlanden en hun beheer betrof, op zijne wijze en naar zijne inzichten voor. Hij schetste hem al aanstonds, hoe hachelijk naar zijne meening, hier de kans voor kerk- en staatsheil stond; hoe men, na hem zelf verdreven te hebben, nu weldra op zijne beide vrienden in den Staatsraad, den voorzitter VIGLIUS en den Graaf VAN BARLAIMONT, ja, op de Landvoogdes zelve zou los gaan, en niet rusten voor

men deze evenzeer had verwijderd, om dan ongehinderd den baas te kunnen spelen. Weinig baatte het, of MARGARETHA van hare zijde, in hare ingenomenheid met de verandering van zaken, de Nederlandsche Edelen daarentegen hemelhoog verhief, ORANJE, EGMONT en BERGEN met name luide prees, voor de diensten haar en Zijner Majesteit, bepaaldelijk in het bevorderen der geldzaken bewezen. Weinig of zij, gelijk GRANVELLE de Edelen, juist GRANVELLE en VIGLIUS zelf bij den Koning in verdenking zocht te brengen, en alles deed wat zij kon, om beiden bij hem zwart te maken en als de oorzaken aller beroeringen af te schetsen. Weinig, dat zij zich thans zelfs zóó Nederlandsch van zin voordeed, dat zij den Koning tot zijne toestemming in de bijeenkomst der Algemeene Staten — door Edelen en volk zoo dringend gewenscht — zocht te bewegen, en hem, op aandrang der Edelen, eene vermeerdering van het personeel en den invloed van den Staatsraad voorstelde. Dat alles vermocht bij FILIPS niets tegenover zijne eenmaal opgevatte meening en de verklaringen van GRANVELLE [1]; de beide laatste punten zelfs — Staatsraad en Algemeene Staten — konden alleen strekken hem, zoo mogelijk, nog heviger tegen hen, die ze opwierpen, te stemmen. Hij zond zijne zuster het bevelschrift omtrent de besluiten der kerkvergadering, en gaf daardoor den bangen gemoederen des volks en den bekommerden zin van Edelen en Landvoogdes slechts nieuwe stof tot onrust en bezwaren. MARGARETHA riep hare raden bijeen, om hun 's Konings bevelschrift voor te leggen. Na eene vrij woelige vergadering; waarin bepaaldelijk ORANJE zich ten krachtigste had doen hooren,

[1] Er waren trouwens ook nog anderen die den Koning gelijkelijk of, als ALVA, nog sterker opzett'en.

en de kerkelijkgezinde stem van VIGLIUS geheel versmoord had; werd er besloten, ten beste des lands, nog niet onmiddelijk tot eene afkondiging over te gaan, maar den Koning de verschillende bedenkingen voor te dragen, die men tegen die besluiten en hare geldigmaking in de Nederlanden had. De Koning aarzelde een poos met zijn antwoord; maar liet zich niet verbidden, en schreef eindelijk, dat men de besluiten moest afkondigen; men kon dan des noods, den gerechtshoven bevelen, ze bij de toepassing wat te beperken. De Landvoogdes berustte daarin echter niet; zij herhaalde hare bedenkingen, wees op den gevaarlijken toestand, waarin deze gewesten met betrekking tot den godsdienst verkeerden en die tot voorzichtigheid raden moest: maar zeide voorts, dat zijne Majesteit volstaan kon met de besluiten aan te nemen, «onder voorbehoud van de rechten der kroon en die zijner leenmannen en onderdanen.» ORANJE en de zijnen, begrijpende dat 's Konings hart zich door geen schrijven zou laten vermurwen, besloten, zoo mogelijk, de kracht der levende stem bij MARGARETHA's doode letter te voegen. Zij drongen er bij haar op aan, een der Edelen zelf naar Spanje af te vaardigen, om er den staat en de behoeften des lands met levendige kleuren te schilderen en daardoor te trachten eene verandering in 's Konings staatkunde te bewerken. Toen zij met dat verlangen had ingestemd, werd de Graaf VAN EGMONT tot die zending verkoren; en de vraag was nu, welken lastbrief hem meê te geven.

Die vraag gaf aanleiding tot eene even onstuimige als belangrijke vergadering; tot beraadslagingen zoo forsch, dat zij den vriend des Kardinaals, den ouden VIGLIUS, eene beroerte op 't lijf jaagden. En het was wel met name de Prins van Oranje, die zich, door de krachtige en doordringende taal, waarmede hij den grijzen

staatsgeleerde op zijn raadstoel deed rillen, diens krankte op 't geweten laadde. Gelukkig, wie er niets zwaarders op te torschen heeft! De Prins — wij ontleenen het verslag zijner redenen aan VIGLIUS' eigen verhaal in zijn *Leven* — de Prins, naar zijn gevoelen gevraagd, of men zich, in EGMONTS lastbrief, bij eenige algemeene bewoordingen bepalen zou, of wel den Koning uitvoerig bericht geven; de Prins zeide, «dat het eindelijk tijd werd open te spreken, dat het uur van veinzen voorbij was, daar het ongelukkige land niet in dien toestand kon blijven. Dat men, vooreerst, bij de algemeene verandering in 't godsdienstige bij alle naburige volken, en bij de algemeene verdorvenheid der geestelijken, den ouden godsdienstvorm onmogelijk langer met placcaten, geloofsrechters en bisschoppen kon handhaven, en dat men dit den Koning ronduit verklaren moest. Dat verder 's Konings onderdanen onmogelijk langer eene rechtsbedeeling konden dulden, onder rechters en raadsheeren zoo bedorven en onderling zoo verdeeld, als zij thans in 't algemeen waren. Dat, ten derde, eene verdeeling van 't beheer over drie Raden (dien van state, van geldmiddelen, en den geheimen), dezen elkander slechts tot last deed zijn, en het veel beter ware het gansche bewind aan een enkelen Raad op te dragen; dat men daartoe in dien Raad, den Staatsraad, nog meerdere mannen roepen moest, bij 't volk in aanzien en achting. Dat de Koning, vierdens, in grove dwaling verkeerde, door voor deze gewesten de Triëntsche besluiten mogelijk en aannemelijk te achten, terwijl in het naburige Duitschland zoovele, en daaronder zelfs Roomsche Vorsten die verwierpen; dat hij daarom beter doen zou, even als deze te handelen, en daarbij de wreede straffen der placcaten af te schaffen, of althans veelsins te matigen. Dat eindelijk hij, ORANJE, hoewel zelf den Roomschen godsdienst belijdende,

het toch geensins kon goedkeuren, dat men de gemoederen der menschen met geweld zocht te dwingen en hun vrijheid van godsdienst en geloof te ontnemen.» Deze en dergelijke dingen, zoo verhaalt ons VIGLIUS, sprak hij in zoo heftig en uitvoerig een rede, dat de gewone vergadertijd lang verstreken was, en de beslissing tot den volgenden dag moest worden uitgesteld. Op dien dag besloot men in ORANJES geest te werk te gaan; en EGMONT vertrok met een wijdloopigen lastbrief naar Spanje, om — drie maanden later — onverrichter zake terug te keeren. Niet, dat het van 's Konings zijde aan voorkomende ontvangst noch beleefde betuigingen en vleyende woorden ontbroken had. Zóó welwillend toch had zich FILIPS betoond, dat EGMONT, die met veel krijgsmoed maar al te weinig doorzicht paarde, en bij veel zelf-ingenomenheid weinig zelf-kennis had, er zich geheel door verschalken liet. Vol opgewondenheid over de blijde uitkomst — als hij zich inbeeldde — zijner zending, kwam hij te Brussel weêr; maar hoe geheel anders dan zijne zelfvoldane taal, luidden de brieven door den ongeneeslijken Koning hem vervolgens nagezonden! — Slechts weinig dagen na 's Graven vertrek had deze die brieven afgevaardigd, en EGMONT was bij hunne aankomst niet weinig verstoord, toen hij hun zoo geheel van zijne voorstellingen afwijkenden inhoud vernam. Hoe bleek het nu, dat hem de schrandere ORANJE niet ten onrechte verweten had, zich door de Spaansche treken te hebben laten bedriegen. De Koning maakte van alles, wat hem EGMONT zoo ernstig en dringend had voorgedragen, geenerlei gewag, en beval alleen, dat men toch vooral de Edicten tegen de Herdoopers uitgeschreven ten strengste zou handhaven. De spijt en het misnoegen der Edelen laten zich denken; MARGARETHA nog steeds met hen eenstemmig, haastte zich den Koning van hunne grieven kennis te

geven, en op eene dadelijke en gunstige beslissing op de voorgedragen wenschen en bedenkingen aan te dringen. De Koning dacht echter heel anders. Drie maanden lang wachtte zijne zuster op antwoord, en toen kwamen die beruchte brieven uit den Segovischen Hout, die de zaak op eenmaal tot het uiterste dreven, en die als de eerste vaste stap waren, door FILIPS op den weg van zijn verderf en het eindelijke verlies der Nederlanden voor hem, gezet. Voortzetting der geloofsonderzoekingen, handhaving der placcaten en hunne strenge ten uitvoerlegging, waren de beide hoofdpunten, waarop de Koning aandrong, en op welke hij van geenerlei matiging noch beperking wilde weten. In den Raad van State bracht hij geene andere wijziging, dan dat hij in plaats van den ouden VIGLIUS, die, na zijn overval, dringend om zijn ontslag verzocht had, den raadsheer TISNACQ aanstelde, en tevens beloofde een afzonderlijk voorzitter voor den Geheimen Raad te benoemen. Daarmede zou men zich dus mogen tevreden stellen.

Den 1en van Wintermaand 1565, kwamen deze uitdrukkelijke voorschriften des Konings in den Staatsraad ter sprake. VIGLIUS wilde, ten dienst des Konings, de ten uitvoerlegging nog zoo lang hebben opgeschort, tot men FILIPS nogmaals zou hebben ingelicht en eene nadere beschikking van hem uitgelokt. Maar de Prins en zijne vrienden, langer wachten moede, meenden, dat men 's Konings wil ten uitvoer leggen moest, al voorspelden zij hem daarvan weinig goeds. De Landvoogdes vereenigde zich met hun gevoelen. Toen de vergadering scheidde, kon zelfs de Zwijger ORANJE zich niet van de aanmerking onthouden, die hij een zijner medeleden in 't oor beet, dat men nu weldra den aanvang van een fraai treurspel zou zien! —

Ruim veertien dagen later, bracht de Landvoogdes 's Konings bevelen ter kennisse der verschillende ge-

westelijke stedehouders en gerechtshoven. De schrik daardoor alom gebaard laat zich licht voorstellen. Van alle zijden werd MARGARETHA weldra, met brieven van verzet en weigering van 's Koning stedehouders, bestormd. De Markgraaf van BERGEN, reeds lang om zijne mildheid van zin bij de kerkelijke partij verdacht, schreef haar, als Stadhouder van Henegouwen, dat hij niet tot de volvoering wilde medewerken en zijne bediening neêrleî. ORANJE, als Stadhouder van Holland, Zeeland, en Utrecht, weigerde ronduit de geloofsrechters bij hun onderzoek behulpzaam te zijn, en vorderde zijn ontslag, zoo men er hem toe wilde dwingen. MONTIGNY liet zich even luide uit Doornik vernemen, MANSFELT weigerde 't voor Luxemburg, MEGEN voor Gelderland; EGMONT eindelijk schreef, dat hij, reeds tijdens zijn verblijf te Madrid, den Koning zijn ontslag als Stadhouder van Vlaanderen en Artois zou hebben aangeboden, hadde hij zulk eene uitkomst kunnen gissen. Maar ook MARGARETHA zelve uitte tegen FILIPS ridderlijk hare meening, dat hij een beklagenswaardig besluit had genomen en verkeerden raad had ingewonnen. Zij ried hem, als het eenige heelmiddel de bijeenroeping der Algemeene Staten aan; terwijl zij tevens, met den ouden VIGLIUS en GRANVELLE, alle verder heil van de persoonlijke overkomst des Konings verwachtte. [1] Van de eerste — de Algemeene Staten — gruwde echter FILIPS, en hij bleef dralen met de laatste; hij voelde zich te Madrid beter dan te

[1] Verg. op dit punt ook het schrijven (van 24 Nov. 1565) van den Spaanschen gezant in Engeland, GUZMAN DE SYLVA uit Brussel in de *Corresp. de Phil. II.*, I. p. 383. „La conclusion des grands comme des petits depuis Madame jusques au moindre conseiller est que, si Sa Majesté ne se résout à venir, le pays ne pourra se conserver." Wij deelen hier achter in de Bijlagen een vertoog mede, te Brussel aangeplakt en waarin zich de opgewonden staat aller gemoederen ten klaarste uit.

Brussel thuis, en liet de hopelooze beredderiug der Nederlandsche zaken voortdurend aan zijne plaatsvervangers over.

Onder de omstandigheden intusschen, die ik hier heb aangestipt, onder den indruk door 's Konings brieven gemaakt, hadden die eerste vergaderingen der jonge Hervormde Edelen plaats, die ik vroeger geschetst heb, en werd ten slotte het plan tot het Smeekschrift der Eedgenooten ontworpen. Begeleiden wij dezen thans op hun tocht ten Hove der Landvoogdes, als zij haar dat Smeekschrift komen aanbieden.

III.

DE LANDVOOGDES.

Hebben wij tot dusver, bij onze beschouwing van den stand der Nederlandsche zaken, alleen den Kardinaal GRANVELLE als tegenstander der Nederlandsche beginselen zien optreden; van nu aan zullen wij allengs ook de Landvoogdes MARGARETHA zelve als zoodanig werkzaam zien. Wel heb ik haar vroeger reeds eene vrouw genoemd, Nederlandsch van geboorte, maar geheel onnederlandsch van opleiding en inborst, en, zoo goed als de Kardinaal, in de ongelukkige begrippen der Italiaansche staatswijsheid grootgebracht. Bij de wijze echter, waarop wij haar tot dusverre werkzaam zagen, bij de handelingen tot nu toe door haar verricht, heeft men wellicht kunnen wanen, dat zulk een verwijt min verdiend was, en zij geen ongelijk hadden, die haar als echt Nederlandsche vrouw mochten willen vereeren. Haar weêrstreven van den Kardinaal; hare instemming met de Nederlandsche Hoofd-Edelen; de loftuitingen, dien Heeren, na GRANVELLES verwijdering, door haar toegezwaaid; hare misprijzing eindelijk van 's Konings overdreven gestrengheid in 't aandringen der geloofsvervolging; — dit alles zou ons aanvankelijk in den waan kunnen brengen, dat hare

bedoelingen geheel Nederlandsch, hare inzichten en begrippen zoo mild mogelijk waren. Het tegendeel zal ons thans helaas! weldra blijken. Hare eerste, schijnbaar zoo geheel Nederlandsche houding; haar samenstemmen met de Nederlandsche Heeren; haar verzet tegen de dweepzieke ontwerpen des Konings, moesten haar gemakkelijk vallen, zoolang zij daarbij slechts ontkennend behoefde te werk te gaan, met Edelen en bevolking, alle heftigheid misprijzen, allen overdreven geloofsdwang wraken kon. Zij kon die misbillijking van 's Koning handelwijs ten dezen, zelfs zoo verre uitstrekken, dat zij, gelijk in haar reeds aangehaalden brief (van 9 January 1566) haren wensch deed kennen, om liever van het bestuur ontslagen te worden. Geheel iets anders echter werd het, wanneer zij niet slechts ontkennend misprijzen meer, maar ook aan de stellige behoeften van land en volk aan volkomen gewetensvrijheid, aan vrijwaring voor allen staats- of kerkdwang, voldoening verschaffen moest. Dan zou het blijken, dat zij, zoo min als haar koninklijke broeder, den Nederlandschen volksaard vatten, de Nederlandsche behoeften peilen kon. Wel wilde ook zij aan de verhitte gemoederen iets toegeven, met geen al te groote verwoedheid de veranderingen in den godsdienst te keer gaan, door zoo velen der burgers van haar moederland gewenscht; maar, in den grond der zaak, verfoeide zij die veranderingen, gelijk alle afwijking van Rome en van de kerkbeginselen van Triënte, niet minder dan FILIPS; misbillijkte zij, even sterk als hij, alle begrippen van zelfstandigheid en vrijheid, den Nederlandschen volksaard als ingeschapen, en die zich, ook van staats- en burgerzijde, met niet minder luide stemme deden hooren. Zij zag den staat van zaken en der gemoederen van te nabij, om niet, zoo goed als de Kardinaal van GRANVELLE (in een brief

uit Rome van 1 February) te begrijpen, dat bijv. het instellen eener geloofsrechtbank, het land geheel in beroering brengen zou; en zij keurde daarom 's Konings onverzettelijkheid op dat punt ten stelligste af; maar zij ware er waarschijnlijk even min als die Kardinaal van afkeerig geweest, zulk een rechtbank onder verbloemden naam, zoo mogelijk, in te voeren [1], wanneer daardoor land en volk voor de kerk behouden en tegen 't ongeloof gevrijwaard blijven konden. Zij zou, zoo goed als de Kardinaal, gewenscht hebben, Spaansche regeeringsbeginselen in zwang te brengen, konde men daarbij slechts ongemerkt te werk gaan en met list en sluwheid allengs verkrijgen, wat gene — naar het staats-ontwerp door hem te boek gesteld — met kracht van Spaansch geschut en krijgers hier handhaven wilde: een geheel onnederlandsch, een Spaansch bewind. Meesterlijk heeft zij dan ook vervolgens — gelijk wij later zien zullen — en met de geslepenste loosheid weten te herwinnen en bevestigen, wat zij, voor de omstandigheden zwichtende, zich maar met al te veel spijt en wrevel, allengs had zien ontglippen; en de onpartijdige onderzoeker, die hare handelingen met naauwgezetheid nagaat, kan haar — bij al den weêrzin, waarmede hare dubbelhartigheid hem aandoen moet, bij den weêmoed, waarmede hem de bekrompenheid van haar gemoed vervullen zal; — hij kan haar den lof van het sluwste beleid niet onthouden, waarmede haar schrander — helaas! waarom ook niet helder — brein, een bijna verloren zaak weder te herstellen en met nieuwe kracht te bevestigen wist. — Thans, in den aanvang van 't jaar 1566, was zij daartoe echter nog niet geroepen; thans

[1] Verg. het aangevoerde ontwerp art. 2. „que la dite loy ne soit en aucune manière appellée Inquisition, à cause que naturellement il n'y a chose qui soit tant odieuse à ces nations que ce vocable", en de *Corr. de Phil. II.*, I. p. 200 „il faut ôter les paroles qui déplaisent."

werkte zij aanvankelijk nog aan de geheel wanhopige taak, den Koning zoo mogelijk tot mildere denkbeelden, of tot eenige inschikkelijkheid althans, te brengen. Allengs echter zou zij beginnen, een anderen toon in hare brieven aan te slaan; en zoo zij, in 't belang van de rust en bij de moeyelijke handhaving van haar eigen geschokt gezag, ook verder nog — meer dan een half jaar lang — steeds op meerdere toegevendheid mocht blijven aandringen; zij zou daarbij tevens allengs haar onverheelden afkeer openbaren van de verschillende stoutmoedige stappen, door Edelen en volk, in 't belang hunner godsdienst- en staats-vrijheid, herhaaldelijk gedaan. Reeds in de tweede maand des jaars, in haar schrijven van 26 February [1], boodschapte zij den Koning, hoe de vier hoofdsteden van Brabant bij den Raad van dat gewest, een « alleronbetamelijkst » verzoekschrift tegen den geloofsdwang en de placcaten hadden ingediend. Zij schreef hem tevens — ook geene tijding juist om dien Koning tot toegevendheid te stemmen — dat er vergaderingen van tien tot twaalf personen — waarschijnlijk die van HAMES en zijne vrienden — gehouden werden, waarin men o. a. zeide, slechts een hoofd noodig te hebben om zich tegen 's Konings bevelen te kanten en 's lands voorrechten te doen eerbiedigen. Eindelijk meldde zij hem nog het tot haar gekomen gerucht van een verbond, door de Edelen in 't land van Overmaze, tegen de Inquisicy, ontworpen; en wij vinden daarin de eerste mededeelingen haar nopens het Verbond der Edelen ter ooren gekomen. Een der spiën [2], die zij er op nahield, zou haar weldra nadere berichten doen toekomen, die,

---

[1] *Correspondance de Philippe II.* I. p. 396 s.

[2] De hofmeester van MEGEN, ANDERLECHT. Verg. de *Corr. de Philippe II.* I. p. 400 s.

door de mededeelingen van EGMONT en MEGEN bevestigd en toegelicht, haar juist niet in de aangenaamste stemming zouden brengen; maar althans gelegenheid geven zich voor te bereiden, om die Edelen, bij hunne komst ten Hove, behoorlijk, hoewel met meer afgemeten waardigheid dan voorkomende vriendelijkheid, te woord te staan.

Toen het, na de vergaderingen te Breda en Hoogstraten, en met beraad des Prinsen van Oranje, bepaald was, dat men persoonlijk der Landvoogdes het Smeekschrift zou overleveren; werden er, van de eerste en hoofddeelhebbers des Verbonds, naar die der verschillende gewesten afgevaardigd [1], om hen uit te noodigen zich, zoo talrijk mogelijk, op den 3en van Grasmaand te Brussel bijeen te vinden, ten einde daar, in plechtig gehoor, gezamenlijk het Smeekschrift aan te bieden. MARNIX van St. Aldegonde was tevens met de taak belast geworden den predikanten te Antwerpen van het genomen besluit kennis te geven, en hun de zorg voor het drukken en verspreiden van ettelijke opwekkingsbriefjens op te dragen [2]. Bij die briefjens, die bij duizenden verspreid werden, werd ieder burger als persoonlijk toegesproken, en aangemaand zich bij de Edelen des lands aan te sluiten, als die zich over een paar dagen binnen Brussel zouden verzamelen, om den Koning nederig te verzoeken, de inquisicy, de edicten en placcaten af te schaffen, en den volkomen ondergang des lands te verhoeden [3]. Ruim driehonderd der

---

[1] Zie de lijst bij GROEN *Arch.* II. p. 59.

[2] Zie de aantt. bij GROEN. *Arch.* II. p. 60 s.

[3] „Mon bourgeois, il court un bruict certain, que tous les gentilshommes des pays de par deça s'assembleront à Bruxelles, d'icy à deux ou trois jours, pour remonstrer au Roy et le supplier humblement de vouloir, en abolissant l'Inquisition, les edicts et placcarts tendans à icelle, destourner la totale ruine des pays de pardeça: Veuillez aussi

verbonden Edelen gaven aan de tot allen gerichte noodiging gehoor, en kwamen, den 2en en 3en April, te Brussel bijeen. BREDERODE en Graaf LODEWIJK, die met de Graven van KUILENBURG en van DEN BERG aan aller hoofd stonden, reden aan het hoofd van een grooten stoet anderen den 3en de stad binnen, waar zij bij den Prins van Oranje hun intrek namen. De twee laatsten, BERG en KUILENBURG, lieten zich de beide volgende dagen nog wachten. Zonder echter hunne aankomst langer te verbeiden, vraagde men nu den 4en bij de Landvoogdes gehoor, en werd den volgenden dag op het stille middaguur tot haar bescheiden. Men had met opzet dat uur gekozen, opdat de inwoners der stad, aan hun middagmaal gebonden, zich te minder verlokt zouden vinden, het gedruisch van den optocht door straatrumoer te vergrooten, en de onrust van het oogenblik te vermeerderen. De verzekering toch van een tijdgenoot [1], dat ook de vorige dagen reeds «groot gevolg van volke naar de Edelen gapende was, als zij ergens over straat gingen of uit en in, wanneer zij hier of daar bijeenkwamen», laat zich lichtelijk gelooven. Zij vormden, voor 't oogenblik, het lichtpunt, waarheen zich het oog des volks, van uit het donker zijner geloofskerkers richtte; zij waren als de eenige toeverlaat in zijn nood, van welker tusschenkomst bij Landvoogdes en Koning, het alles verwachtte.

Die edele Heere van BREÊRO zoet,
Met den Graaf van NASSAU, dat edel bloet,
De Grave van CULENBURG metter spoet
— — — — — — — — —

---

de votre part vous joindre aus ditz gentilshommes en une demande tant juste et necessaire, priant instamment vostre Magistrat de y envoyer à ces fins, ou vous mesmes en leur deffault y envoyer vos deputez.» Naar afschrift van 's Rijks-Archief in Den Haag.

[1] De Antwerpsche Pensionaris WESEMBEECKE, in zijn *Beschriivinge* enz. dezer jaren; bl. 140.

Die hebben ons verlost van den Cardinaal
Van de kettermeesters in 't generaal[1];

zoo zong het luid en blijde, en juichte levendig bij al het hoefgetrappel, waarvan de schaar der jonge Edelen, in die eerste dagen van April, bij zijn stout optreden, Brussels straten weêrklinken deed.

Vrijdags, den 5en, trok hun lange stoet, twee aan twee geschaard, met de beide hoofden, BREDERODE en LODEWIJK, als heksluiters, op het aangewezen uur, naar het Hof van MARGARETHA, waar deze met den Raad van State en de Ridders der Vliesorde vergaderd was. Zij kwamen, gelijk hun dat door ORANJE was aanbevolen, ongewapend; dat is, alleen de beide pistolen in den gordel en den degen op zij, die tot de gewone kleedij van ieder Edelman behoorden [2]. Ter plaatse gekomen, sprak BREDERODE, uit naam der anderen, der Landvoogdes eenige geschreven woorden toe, waarbij hij haar het doel hunner komst voorhield, en het verschoonlijke en gewettigde van den door hen gewaagden stap in het belang des lands en van den Koning zelven, kortelijk ontvouwde Daarop gaf hij haar het Smeekschrift zelf over, dat, door LODEWIJK van Nassau opgesteld, met inderdaad allesins betamelijke woorden, ernstig en dringend de afschaffing van geloofsdwang en ketterstraffen van den Koning, gelijk de schorsing der thans bestaande bloedplaccaten van de Landvoogdes verzocht; tot dat, met beraad en toestemming der Algemeene Staten, andere en minder harde en gevaarlijke maatregelen, tot behoud van den godsdienst, door den Koning zouden genomen zijn. MARGARETHA nam

---

[1] Zie het Lied opgenomen in de *Nederl. Geschiedzangen* I. p. 271.

[2] De „simple train” gelijk men dat noemde. Verg. het stuk uit de *Bulletins de la Commission Royale d'Histoire*, enz., aangehaald in *De Nederlanden onder Filips II.*, bl. 276.

het Smeekschrift aan, den Edelen te kennen gevende, dat zij er over beraadslagen en hun vervolgens haar antwoord meêdeelen zou. 's Namiddags werd toen door haar en den Raad dat antwoord vastgesteld. Intusschen waren in den avond van den 5en ook de Heeren van KUILENBURG en van DEN BERG te Brussel aangekomen, en kwamen nu de Edelen, vier aan vier geschaard, zoodat de vier hoofden naast elkander reden, op MARGARETHA's opontbod, zaturdags den 6en op den middag, weder tot haar, om haar antwoord te vernemen. Het was er echter verre af, dat hen dit voldaan zou hebben; wel beloofde zij daarin, den Koning van hunne wenschen te zullen verwittigen; en meende, dat van «Zijner Majesteits aangeboren goedertierenheid» alleen een besluit dezer waardig te wachten ware; gelijk zij zelve reeds, met hare raadsleden en de Vliesridders, een plan tot matiging der kerkplaccaten ontworpen had, 't welk zij aan 's Konings goedkeuring zou onderwerpen. Maar zij ontveinsde hun tevens niet, dat hare macht niet ver genoeg strekte, om intusschen de ten uitvoerlegging dier placcaten te schorsen; dat zij alleen, zoo den geloofsrechters als den rechtsbeambten, kon aanbevelen daarbij met matiging te werk te gaan. Van hare zijde hoopte zij dan ook, dat de Edelen zich zoo gedragen zouden, dat geene andere maatregelen noodig mochten worden. Zij voelde zich — gelijk zij er ten slotte opzettelijk en veelbeteekenend aan toevoegde — des te eerder bereid, bij den Koning op de afschaffing der Inquisicy, in die gewesten, waar zij thans in zwang mocht zijn, aan te dringen; als de Edelen het bepaalde doel hadden geenerlei nieuwigheid in den godsdienst in te voeren, maar dezen met alle macht te handhaven en te behoeden. Er waren gewis niet weinigen onder die Edelen, met welker gevoelens met name die laatste zinsnede weinig in overeenstemming was.

Ware echter ook al menigeen onder hen inderdaad den ouden godsdienst toegedaan, en slechts opgekomen om zich tegen de allen even hatelijke geloofsrechtbank te verklaren, zooals dat uit hunne latere gedragingen genoegzaam blijken zou; zoo moest toch de weifelachtige toon van het geheele antwoord, de weinige zekerheid hun door MARGARETHA gegeven, allen even onwelkom zijn. Weinig tevreden verlieten zij hare woning. Om hen te bevredigen vaardigde MARGARETHA 's namiddigs den Graaf van HOOGSTRATEN tot hen af [1], ten einde hen, zoo mogelijk, meer genoegen te doen nemen met den inhoud. Deze vond hen, ten Hove des Graven van KUILENBURG, aan den feestdisch vereenigd, en werd door hen gedrongen daaraan deel te nemen. Bij de klimmende feeststemming, het toenemen der feestvreugd, stelde BREDERODE, die voorzat, voor, zich den naam, hun door den Graaf van BARLAYMONT verachtend toegeworpen, den scheldnaam van *Geus* of *Schooyer*, als eerenaam toe te eigenen, en er leus en litteeken der vereeniging aan te ontleenen; reeds had hij daartoe een bedelzak aan den wand doen hangen, en deed thans, een houten nap vullende, dien bij allen als feestkelk rondgaan, onder het luidruchtig geroep van *Leven de Geuzen!* — Niet weinig vermeerderde echter nog het feestgejoel, toen de Prins van ORANJE en de Graven van EGMONT en HOORNE, op hun rid naar den Raad daar voorbij gekomen en door BREDERODE binnen genoodigd, zich een oogenblik in de feestzaal vertoonden, en met den aangeheven Geuzenkreet verwelkomd werden. De feestgenooten kwamen verder nog overeen, zich in stemmig grijs te kleeden, den baard

[1] Wij stellen de afvaardiging van HOOGSTRATEN even als den maaltijd der Edelen op dezen dag, als die ons, na naauwlettende kennisneming aller aantt. en mededeelingen daaromtrent, het meest waarschijnlijk dunkt.

op Turksche wijs geheel af te scheren en alleen twee lange knevels te laten staan; verder een nap aan den gordelriem te hangen en een penning om den hals te dragen met de zinspreuk: den Koning trouw tot aan den bedelzak. Van dien tijd af werd de Geuzennaam, met nap en penning, het onderscheidingsmerk der hervormingspartij; en wie onder hare leden geen penning of nap bekostigen wilde, hechtte minstens een eikeldop aan zijn muts, om van zijne deelneming in de goede zaak te doen blijken.

Nog eenmaal, en wel, om den invallenden zondag, 's maandags den 8en, begaven zich een aantal der Edelen naar MARGARETHA, ten einde hun wederantwoord op het hare te geven; zij betuigden daarbij nogmaals hunne goede bedoeling en kwamen op tegen alle kwaadwillig opzet, hun voorbedachtelijk of onwillekeurig toegedicht; zij verzochten tevens, hun Smeekschrift in zijn eigenlijken vorm door 's Konings prenter te mogen laten drukken, omdat er, door hun belagers, reeds vervalschte en verminkte exemplaren van in omloop waren gebracht. Dit laatste stond de Landvoogdes hun vervolgens gereedelijk toe; maar gaf hun thans, na eenig beraad met ridders en raadsleden, slechts een kort bescheid, bij 't welk zij zich tevens niet de minste moeite gaf haar toorn over den gedanen stap te verhelen [1]. Zij verzocht hen, scherp genoeg, zorg te dragen dat er, van hen noch de gemeente uit, geenerlei ergernis of wanorde geboren werde; en, bitser nog, dat zij geenerlei geheime praktijken meer in 't werk stellen noch iemand tot hunne vereeniging zouden trachten te brengen. Niet weinig vonden zich de Bondgenoo-

---

[1] Verg. LODEWIJK van Nassau's schrijven aan den Prins, zijn broeder, *Arch. II.* p. 178:. "S. Alt. s'est mise en une telle colère contre nous — tout ainsi quand elle nous fit la responce sur nostre replique". —

ten door deze spijtige rede getroffen, en BREDERODE was er, naar 't schijnt, zelfs zoo door gebelgd, dat hij niet zelf meer wenschte te spreken; hij liet het althans aan den Heer van ESQUERDES, EUSTACHE DE FIENNES, over, een laatste woord te uiten [1], waarbij deze MARGARETHA den dank der Heeren voor haar andwoord, maar tevens hunne teleurstelling betuigde, dat zij er niet van hare goedkeuring over de genomen moeite en de handeling der Edelen, in had doen blijken; hij verzekerde haar voorts, dat dezen haar geenerlei reden tot misnoegen over hunne verdere handelingen zouden geven. Toen zij daarop hernam, dat zij «dat gelooven wilde», maar zich verder niet uitliet; verzocht haar ESQUERDES nog hare meening over den gedanen stap kenbaar te maken; zij antwoordde echter kort weg, dat zij dien niet beoordeelen kon, en scheepte hen daarmede voor goed af.

Een weinig belovende uitkomst aanvankelijk, bij al den omhaal van den optocht en de luidruchtige bemoeyingen der Edelen. Toch wekten die bemoeyingen, alom in den lande, allerlei hoop en uitzichten op, die maar al te ras op bittere teleurstelling zouden uitloopen. Wel maakte MARGARETHA, haar belofte getrouw, het matigings-ontwerp op, dat zij den Koning wilde voorleggen; maar dit ontwerp — dat o. a. nog altijd alle leeraars en predikanten van de nieuwe leer, en hen die hun huisvesting gaven, met de galeyen bedreigde — kwam den burgeren, niet onnatuurlijk, zoo weinig gematigd voor, dat zij het, in plaats van *moderacy*, den volksnaam van *moorderacy* gaven. De dweepzieke Koning daarentegen, oordeelde het omgekeerd veel te zacht van inhoud voor de kerkelijke misdrijven, waartegen het

[1] Dit komt ons als de beste verklaring voor, waarom niet hij, maar ESQUERDES die weinige woorden sprak.

waken en die het bestraffen moest. Hij weigerde er zijne goedkeuring aan te hechten. Niets meer werkten ook de vertoogen der beide Nederlandsche Heeren van BERGEN en MONTIGNY bij hem uit, wien de hachelijke taak werd opgedragen, zelf naar Spanje te trekken, om FILIPS omtrent den waren stand van zaken in te lichten, en tot wijziging zijner strenge beginselen te bewegen. Hun jammerlijk persoonlijk lot werd maar al te juist voorspeld in dat Bijbelwoord, bij hun vertrek op hen toegepast: «ziet, ik zend u als schapen in het midden der wolven!« [1] In het volgende jaar toch stierf BERGEN van krankte en verdriet, en ontging alleen daardoor het nog beklagelijker einde van MONTIGNY, die, vier jaar later, op 's Konings last, in het Slot van Simancas verworgd werd [2].

In de Nederlanden ging intusschen, bij de onzekerheid, waarin de Landvoogdes eerst 's Konings bescheid verbeidde, en vervolgens nog steeds verkeeren bleef omtrent het al of niet gewaagde eener strengere toepassing der Edicten, en omtrent geheel de handelwijze, die zij voortaan te betrachten zou hebben; — in de Nederlanden ging alles zijn weifelachtigen, maar juist daardoor voor de uitbreiding der Hervormingsbegrippen niet ongunstigen gang. De ontboezemingen door MARGARETHA zelve, in hare brieven aan den Koning, vervolgens gedaan, wijzen dat genoegzaam uit. Hoewel de Bondgenooten, schrijft zij bijv. in dien van den 4en Mei [3], haar beloofd hebben, geenerlei oproerige handeling te zullen dulden, noch dat men iets tegen den godsdienst onderneme; meent zij — en gewis niet

---

[1] Verg. het in de volg. aant. aangehaalde werkjen bl. 13, en voorts hierachter in de Bijlagen.

[2] Zie over een en ander *Montigny's Leven en Dood in Spanje*, Amsterdam, Frederik Muller, 1853.

[3] Zie REIFFENBERGS *Corresp. de Marg. d'Autr.* p. 25.

ten onrechte van zulke ijverige Hervormden, als bijv. HAMES en TOULOUSE waren — dat er onder hen zijn kunnen, die minder vreedzame bedoelingen hebben en tot nieuwigheden gezind zijn; ook ziet men reeds, zegt zij « dat het land van oproerige geschriftjens overstroomd wordt; een en ander heeft haar dan ook bewogen twee placcaten te ontwerpen, waarbij omtrent beide punten de noodige voorzienings-maatregelen worden bepaald. Erger dan dit, is haar zelfs door MEGEN medegedeeld, hoe thans ook eenige burgers begonnen zijn een verbond te maken. » De moed der onroomschen was daarenboven nog te meer verlevendigd, omdat er, al ras na de aanbieding van het Smeekschrift, een naar 't schijnt ondergeschoven geschrift [1] in omloop gebracht was, waarbij zich de Ridders der Orde plechtig en onder eede verbonden, voor de nakoming der matigingsbeloften aan de Bondgenooten te waken, en hunne landgenooten tegen verdere geloofsvervolging waarborgden. In den loop der gemelde maand had er dan ook, onder al deze vermeende gunstige uitzichten, eene algemeene kerkvergadering der Hervormden te Antwerpen plaats, waarbij eene bepaalde geloofsbelijdenis werd vastgesteld [2]. Men beperkte zich echter, in zijne aangewassen stoutheid, daartoe niet; en de verlegen Landvoogdes zou weldra bijna niet meer weten, wat aan te vangen, tegenover de steeds toenemende, en altijd openlijker optredende aanhangers der nieuwe, bepaaldelijk Calvinistische leer. Van over de Fransche grenzen werden de predikers van het zuivere Evangely — gelijk men het noemde — ontboden en ingehaald; en hielden, eerst bij nacht en ontijde, maar al ras ook op helder lichten dag, in velden en wouden, hunne talrijk be-

---

[1] Zie het stuk bij TE WATER, *Verbond der Edelen* IV. 13.

[2] Zie haar in WILLEMS' *Mengelingen*, p. 480.

zochte hagepreeken; ja, ontzagen zich niet, in 't midden der steden en vlekken, op het marktplein bijeen te komen. Steeds beklagelijker werden MARGARETHA's woorden, steeds dringender noodde zij haar Spaanschen broeder tot meer inschikkelijke of althans beslissende maatregelen, en schetste hem daartoe den steeds dreigerder stand der zaken met de naaktste kleuren af. — Bij de hoofd-Edelen kon zij slechts geringen troost vinden. ORANJE, door den Raadsheer ASSONLEVILLE op haar last gepolst, zeide dezen ronduit, dat het «een groote zaak was, het gemoed en den wil der menschen te beheerschen, en geen uitwendige macht die met geweld kon dwingen». Toch kon men hem waarlijk nog niet verwijten, den Calvinisten omtrent dezen tijd buiten mate gunstig te zijn. In een schrijven aan zijn broeder LODEWIJK van 16 July, beklaagt hij zich ronduit over hun onbescheid, als die, op den minsten voet hun gegeven, bij de kleinste hun bewezen gunst, zich steeds vrij wat lieten voorstaan en de grootste stoutheid aan den dag leiden; «zij toonden een grooten overmoed,» schreef hij, «en maar al te weinig ontzag voor het algemeene welzijn van den staat» [1]. Zijn groote grief trouwens tegen hen bleef hunne afkeerigheid, zich met de Luthersche belijdenis te vereenigen, den eenigen weg langs welken hij, op dit oogenblik nog, een zekere uitkomst voor hen zag. Toch leidde hun eigen krachtige inspraak hen daarbij zekerder, dan zijn meer laauwere godsdienstzin het nog altijd inzag. Zij wilden van geen bemiddeling weten, waar slechts een volkomen vrijheid hun den dienst Gods, naar hun eigen inzicht in de Evangelywaarheid, en de vrije ontwikkeling hunner overtuiging en begrippen waarborgen kon.

---

[1] *Arch. II.* p. 158. In denzelfden zin schrijft hij ook aan BREDERODE.

Hun stout optreden, de onverzettelijke zelfstandigheid hunner beginselen, de driestheid, waarmede zij voor hunne onafhankelijke begrippen uitkwamen, hadden overigens, ook onder de verbonden Edelen allengs een verschil van meening aan 't licht gebracht, dat oorspronkelijk wel in den grond hunner gemoederen aanwezig was, maar bij den gemeenschappelijken Inquisicy-haat nog niet aan den dag was gekomen.

De Roomsche Geus het smeekend blad
Te Brussel onderteekend had,
Zoowel als d'ander —

zoo zong later de Roomsche TESSELSCHADE [1], maar bij die gemeenschappelijke onderteekening konden nog de bedoelingen niet uitkomen, die beiderlei Geuzensoort bezielden. Terwijl de Hervormden onder de Eedgenooten, den Calvinistischen beginselen in al hun hevigheid toegedaan — wij hebben er in TOULOUSES uitlating een voorbeeld van gezien [2]; — terwijl die Hervormden, ook waar zij alleen de Inquisicy schenen tegen te streven, veel verder dan deze doelden, en gewis al aanstonds eene volkomen gewetensvrijheid, onder den waarborg der Algemeene Staten, op 't oog hadden; — wenschten de Roomsche Edelen alleen tegen het hatelijke geloofsjuk gewaarborgd te zijn, waarmede de kerkelijke rechtbank hun vaderland bedreigde, en welks harden druk zij gelegenheid te over hadden gehad, in zijne werking op het ongelukkige Spanje, uit de verte te bespieden. » Echte, uit overtuiging Hervormden » daarenboven, gelijk men te recht heeft aangemerkt [3], « zoo als echte, uit overtuiging Katholieken, waren er onder de verbonden Edelen slechts wei-

---

[1] In het bekende *Antwoord* op de vraag der Amsterd. *Academie*, laatstelijk in *facsimile* uitgegeven in VAN LENNEPS Vondel, III. bl. 53.
[2] Boven, bladz. 23.
[3] BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, in den *Gids* voor 1846. II. bl. 623.

nigen; halve Hervormden, halve Katholieken, vormden de meerderheid, en lieten zich medeslepen door hoop of vrees, door belang, door bloedverwantschap, door veeten of gunst.» Toen dus ook eenmaal, bij het tergende marren des Konings, en de daaruit geboren weifelende houding der Landvoogdes, de vermetelheid der Hervormde burgers meer en meer geklommen was en het gansche land allengs met een geheele omkeering in 't kerkelijke bedreigde; toen sprak het als van zelf, dat de deelneming der andersgezinde Eedgenooten — niet ter krachtiging van het verbond zelf juist — allengs verflaauwen moest, en zij er zich — bij hun voortgaand verschil van meening en de steeds dreigender houding der Hervormden, tot nog grooter verachtering der gewenschte goede zaak — weldra geheel aan onttrekken moesten. De overigen bleven daardoor wel met des te bepaalder bedoeling, in des te zekerder streven vereend; maar raakten tevens des te meer met de bestaande orde van zaken in strijd, en moesten — bij het ontoereikende hunner krachten, om hun gewaagde ontwerpen ten uitvoer te leggen en zich te blijven handhaven — in den wanhopigen strijd tegen hun sterkere bestrijders, en bij de werkeloosheid hunner laauwere vrienden, ten slotte wel het onderspit delven. Ziedaar dan ook geheel het beloop der geschiedenis van de Bondgenooten en den treurigen keer, door de gebeurtenissen ten hunnen opzichte genomen.

Bij de onzekerheid, waaronder zij steeds, ten opzichte van 's Konings bepaalde beslissing in de Nederlandsche zaken, door hem gelaten werden; en bij de bijna straffelooze driestheid, waarmede de aanhangers der Hervorming voortgingen hunne nieuwe leer alom te belijden en te prediken; — begrepen de Hoofden des Verbonds, dat het noodig werd, op nieuw bijeen te komen, ten einde gezamenlijk te beraadslagen, wat hun,

ten beste der goede zaak, onder de thans zoo gewijzigde omstandigheden te doen stond. In het laatst van Juny, ten huize des ijverig Hervormden Heeren van BERMONT te Lier bijeengekomen [1], bepaalden zij daar, om in de helft der volgende maand, op Luiksch grondgebied, te Sint Truyen te vergaderen. Een hunner, VILLIERS, werd daartoe door Graaf LODEWIJK naar den Bisschop GERARD VAN GROESBEEK afgevaardigd, om dezen den toegang tot gemelde stad te vragen. Op zijne weigering begreep men desniettegenstaande bij het voorgenomen plan te moeten blijven, en drong dan ook, den 15en July, minder beleefd dan wel krachtdadig, de stad binnen. Omstreeks twee honderd der Bondgenooten kwamen er te zamen; zij stonden er, buiten hunne onderlinge beraadslagingen en ontwerpen, voornamelijk den afgevaardigden der Hervormde consistoriën en burgers, die zich onder hunne hoede kwamen aanbevelen, te woord. En het was, naar aanleiding van dezer aanvraag, dat de Prins VAN ORANJE — toen sedert weinige dagen, op aanhoudend dringen der burgers van Antwerpen, door MARGARETHA naar deze stad gezonden — zijn broeder LODEWIJK den brief schreef, waaruit wij boven die voor de Hervormden zoo weinig vleyende ontboezeming hebben aangevoerd. Desniettegenstaande werd dezen zoowel als den Lutheranen de bescherming der saamgekomen Edelen toegezegd, al was het ook niet geheel in dien krachtigen zin, waarop de Calvinistische afgevaardigden bij hen hadden aangedrongen: door namelijk eene afvaardiging van zes

---

[1] Zie de vonnissen tegen hem en andere inwoners van Lier hier achter in de Bijlagen. Daarmede is tevens de zwarigheid weggenomen door den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK in *De Gids* (1845. I. bl. 340 aant.), naar aanleiding van STRADA's mededeeling, omtrent den tijd deze bijeenkomst geopperd.

edellieden voor te slaan, die met een gelijk aantal Hervormden een blijvenden raad zouden uitmaken, welks goedkeuring bij alle zaken van aanbelang vereischt worden zou. Hoe eenstemmig velen, en dat niet de minsten juist der vergaderden, met hunne Hervormde landgenooten dachten, de meerderheid waagde het niet, zich zoo geheel met hunne wenschen en bedoelingen te vereenzelvigen. Zij overlegden echter verder nog, op welke wijze, des noods met geweld, het geweld te keeren, dat zij vreezen moesten, ten slotte door den Koning tegen hen en hunne geloofsgenooten te zien aanwenden; en zij aarzelden niet daaromtrent te besluiten, zich, zoo de omstandigheden dat ongelukkig genoeg mochten vereischen, van de ruiters en voetknechten te bedienen, in Duitschland voor hen aan te werven; over de hun door de Hugenooten aangeboden Fransche hulp, wilden zij vooreerst althans nog niet beschikken. Het was echter tevens op deze vergadering, dat de scheiding tusschen de verschillende Edelen, naar hun Roomsche of Onroomsche, en krachtiger of slapper beginselen, daadwerkelijk plaats greep. Velen toch onder hen, en daarbij de jonge KAREL VAN MANSFELT, oorspronkelijk een der hevigste ijveraars voor het Verbond, zeiden mondeling of bij geschrifte hunne deelneming aan eene vereeniging op, welker steeds blijkbaarder bedoelingen zij niet langer mochten of dorsten goedkeuren.

Nog vóór deze vergadering begonnen was, had MARGARETHA, door hare vrienden en spieën en de klachten des Luikschen Bisschops zelf, van haar aanwezen en handelingen onderricht, en voor hare gevolgen ernstig beducht; — MARGARETHA had de tusschenkomst van ORANJE en EGMOND ingeroepen, om die gevolgen te keeren, en den zaken eene zoo gunstig mogelijke wending te geven. Beide Edelen hadden daarop eene samen-

komst met een twaalftal afgevaardigden uit Sint Truyen, te Duffel — tusschen Antwerpen en Mechelen — beraamd, en daar dan ook den 18en July met die afgevaardigden gesproken. Hen uit naam der Landvoogdes uitnoodigende, de heethoofdige en roekelooze ondernemingen der Hervormden te stuiten en hunne vermetelheid te straffen; gaven zij hun tevens van hare zijde kennis van het, op aandrang der Heeren, bij den Koning reeds door haar voorgedragen verzoek om eene spoedige bijeenroeping der Algemeene Staten, op hetwelk zij weldra een gunstige beslissing wachtte. De afgevaardigden der Edelen lieten zich daarmede echter tot geen bepaald antwoord verleiden, maar beloofden te Sint Truyen verslag van het gesprokene te zullen doen, en, na afloop der beraadslagingen aldaar, zelf te Brussel met de Landvoogdes te komen onderhandelen.

Wat die vergadering der Algemeene Staten betrof, had MARGARETHA inderdaad, zich door den drang der omstandigheden genoodzaakt gezien, haar uitdrukkelijk van den Koning te vorderen. Wel had zij eerst, ten einde raad en bij de toenemende driestheid der Hervormden, zelfs een nieuwen maatregel van geweld gewaagd, en den 3en der maand een placcaat uitgevaardigd, dat alle Hervormde predikanten en hunne huisvesters met den dood, en alle gewapende toehoorders der eersten met verbanning, gelijk hunne overige aanhangers met verschillende mindere straffen bedreigde. Een placcaat, waarin de Hervormden slechts een woordbreuk wilden zien van hare beloften in Grasmaand gedaan, 's Konings beslissing in alles af te wachten; maar dat haar inderdaad, bij hare verlatenheid van dezen, zijnen uitgedrukten afkeer van alle verzachting, en de benardheid harer eigene omstandigheden, niet al te euvel geduid mag worden. Weinige dagen echter na de uitvaardiging van dit placcaat, had zij, in eene

vergadering van den Staatsraad, zich door EGMONT en ORANJE met nadruk op eene bijeenroeping der Algemeene Staten, als het eenige eindmiddel in al deze moeyelijkheden zien verwijzen; en was daarbij eerstgenoemde zelfs zoo verre gegaan, haar te verklaren, dat zij allesins vreezen moest die Staten anders op eigen gezag te zien bijeenkomen. MARGARETHA had hun daarop de onmogelijkheid voorgehouden, tot zulk eene bijeenroeping buiten voorkennis des Konings over te gaan; en men was toen, den tijd berekenende voor de heen- en terugreis naar Spanje vereischt, voor een tijdsverloop van 25 dagen overeengekomen, binnen 't welk men 's Konings antwoord op dit punt zou afwachten. MARGARETHA zond nu twee brieven aan haren broeder af; een in het fransch, waarin zij de noodzakelijkheid der bijeenroeping, naar de algemeen uitgesproken wenschen en de inzichten harer raadsleden uiteenzette, en een geheimen in cijfers, waarin zij de eigenlijke strekking van zulk eene bijeenkomst der Staten, juist niet op de voor FILIPS uitlokkendste wijs, schetste. Terwijl zij toch in den eersten niet aarzelde, haar als het eenige redmiddel uit alle gevaren, voor welks volkomen werking zij daarenboven nog niet eens wilde instaan, af te malen, en als een noodzakelijk kwaad, welks gevaarlijkheid zij, bij het toenemend aantal der sectarissen, ten volle erkende; — stelde zij die bijeenroeping in den tweeden brief geheel alleen van die kwade zijde voor, zonder hare noodzakelijkheid van elders dan uit de inzichten der Heeren te betoogen, of er zich zelve van overtuigd te toonen. Zij zeide namelijk te meenen «dat het doel van hen, die die bijeenroeping verlangden, geen ander was, dan gewetensvrijheid en algemeene vergiffenis te erlangen; wenschende dat die Staten zich tevens borg stellen zouden voor de nakoming van 's Konings beloften, en een onverbreekbaar verbond met de vereenigde Edelen sluiten, om elkander

des te krachtiger bijstand te kunnen bieden» [1]. Alles uitdrukkingen, in welke haar eigene afkeer van die bijeenkomst maar al te duidelijk uitkwam, en die, in spijt harer verzekering, in eerstgemeld schrijven — dat er, zonder die Staten, niet anders dan met geweld en kracht van wapenen gehandeld kon worden en een vreeselijke burgeroorlog te wachten ware; — meer dan voldoende moesten zijn, den Koning van die bijeenroeping af te schrikken. Wat toch zou hij met eene vergadering, die zich met de Bondgenooten tot een duurzaam en krachtig verbond zou vereenigen, om, wat anders, dan den Koning zelf de wet te stellen? — Was hem niet door GRANVELLE de vereeniging dier Bondgenooten als het uitvloeisel en natuurlijk gevolg der vroegere tegen hem zelf gerichte geschetst, aan welke FILIPS zijn geliefden staatsdienaar met zooveel spijt had moeten ten offer brengen! — Wat was er trouwens van een land te verwachten, waar naar de uitdrukking der Landvoogdes «wet, geloof, noch Koning meer erkend werd; waar geen eerbied voor den godsdienst, geen ontzag voor 's Vorsten bevelen, geen gehoorzaamheid aan recht noch overheid was»? [2]

Het lijdt dan ook geen twijfel, of, niettegenstaande haar geuite vrees voor den burgeroorlog, zou MARGARETHA niet geaarzeld hebben, haar toevlucht tot de wapenen te nemen, wanneer zij deze slechts tot hare beschikking hadde gehad; maar het ontbrak haar ongelukkig beide aan geld en troepen. De Graaf van EGMOND, dien zij verzocht haar gewapenden bijstand te geven, had dit geweigerd, zoolang niet de Hervormden zelf de wapens ter hand namen en aanvallender wijs te werk gingen; en, waar hij niet het voorbeeld gaf, meenden de overige Roomschgezinde Heeren dat

[1] Zie de beide brieven in de *Corr. de Phil. II.* I. p. 432 en *de Marg. d'Autr.* p. 83.

[2] Aldaar, p. 91.

er weinig door hen te verrichten viel. Ook voorspelde men haar, dat er tegen elk gewapende, door haar in 't veld te stellen, van de tegenpartij tien op de been zouden komen. —

In de voorlaatste week van July liep intusschen de vergadering van Sint Truyen ten einde; en een twaalftal Edelen, met Graaf LODEWIJK VAN NASSAU aan het hoofd, trok, in gevolge der te Duffel gedane belofte, naar Brussel, om der Landvoogdes de wenschen en bedoelingen der Bondgenooten kenbaar te maken. Men noemde hen daar schertsend: de twaalf Apostelen. MARGARETHA, thans vooral niet minder spijtig, dan bij den optocht in Grasmaand, weigerde eerst hen zelf te woord te staan; en droeg het aan EGMOND en de Heeren van HACHICOURT en ASSONVILLE op, uit haren naam met hen te spreken. De Edelen weigerden dit echter, en drongen MARGARETHA, hen den 30en der maand zelf in gehoor te ontvangen. In het verzoekschrift, bij die gelegenheid overgelegd, en dat, naar MARGARETHA's latere bekentenis, haar « vrij wat onsmakelijker en harder nog te verduwen » voorkwam, dan dat van het voorjaar, zett'en de Bondgenooten uiteen: hoe zij te vergeefs hun best hadden gedaan het volk in toom te houden en in zijn godsdienstige geestdrift te temperen. Gewis was van hunne zijde dat volk nooit tot zijne preeken en vergaderingen aangezet; zij hadden die integendeel op elke wijs zoeken te voorkomen; maar ziende, dat zij 't er niet van konden terugbrengen, hadden zij het naar eigen wil te werk moeten laten gaan. Hun onschuld lag echter voor de hand. Dat er eenigen hunner waren, die, als denzelfden denkbeelden toegedaan, die preeken goedkeurden, konden zij niet ontkennen; maar zij wisten tevens, dat hun godsdienstbegrippen hen niet weêrhouden zouden, hun plicht

---

[1] Zie haar brief aan FILIPS, *Corr. de Marg. d'Autr.* p. 142.

jegens den Koning te betrachten. Terwijl zij de eersten zouden zijn om te paard te stijgen, ten einde ieder vreemdeling, die zich in de Nederlandsche zaken mengen wilde, te weeren; voelden zij zich echter niet geroepen tegen de onderzaten en leenmannen des Konings zelf te velde te trekken, als kunnende dit alleen tot den volkomen ondergang des volks leiden. Daarenboven hadden zij zelfs, tegenover den vijandigen zin, door velen jegens hen aan den dag gelegd, en van welken zij nog dagelijks de blijken zagen; zij hadden zich daar tegenover gedrongen gevoeld, zich in *zeker* land (Duitschland wel te weten) vrienden te maken, om er zich in geval van nood, en zoo men tegen hen en 's Konings onderdanen geweld wilde bezigen, van te bedienen. Zij wenschten zich echter liever op andere, min gevaarlijke wijs daartegen beveiligd te zien; en verzochten daarom Hare Hoogheid, hen, onder waarborg en belofte der Vliesridders, plechtig te verzekeren, dat men hen op geenerlei wijs wegens hun Smeekschrift en Compromis vervolgen zou. Dat verder den Prins van ORANJE en den Graven van EGMOND en HOORNE, als die het meest van hunne handelingen af wisten, zou worden opgedragen hen te raden en te beschermen; dat dien Heeren tevens volstrekte macht zou worden gegeven om te voorzien en orde te stellen in alles wat tot behoedenis en behoud van 't land, zoo in- als uitwendig, strekken kon. Daar de Landvoogdes dit niet op eigen gezag zou kunnen, verzochten zij haar ten spoedigste een bode tot den Koning te zenden, om dit gezag der Heeren te bekrachtigen. Zij leiden voorts het verzoekschrift over, door de Hervormden te St. Truyen bij hen ingediend; tevens meldende hoe dezer afgevaardigden hen daarenboven mondeling hadden toegezegd, dat zij de wapenen zouden neêrleggen en zich aan den last der Algemeene Staten onderwerpen, zoo men hun de uitdrukkelijke verzekering gaf, dat hun intus-

schen geenerlei geweld zou worden aangedaan; dat zij daartoe begeerden, door Hare Hoogheid ettelijke der Bondgenooten over verschillende steden en gewesten te zien verdeelen, ten einde hen te leiden en hunne wapenen aan te nemen; zullende zij anders daarentegen wellicht gedwongen zijn zich naar andere zijden om hulp te wenden; waarbij het, naar het zeggen der Edelen, maar al te zeer te vreezen was, dat zij de Franschen, die oude vijanden 's lands, daar binnen zouden brengen. Zij hadden begrepen Hare Hoogheid dit alles vrijmoedelijk onder 't oog te moeten brengen, opdat zij naar den drang des tijds en in 't belang van den Vorst en des lands te werk mocht gaan; zij zelven rekenden daarmede hun plicht voldaan, en zich van alle verantwoordelijkheid voor verdere moeyelijkheden ontslagen; nogmaals ten slotte aanbiedende, als 's Konings trouwe dienaren hem in alles te wille te zijn, en voor den dienst harer Hoogheid te sterven.» — Op MARGARETHA's last, gaf de Raadsschrijver BERTY hun ten antwoord, dat zij onmogelijk op 't oogenblik eene beslissing nemen kon, en noodde hen uit zich te verwijderen.

Niet MARGARETHA alleen, maar ook de meerderheid harer raadsleden stond over der Edelen stoutheid versteld. VIGLIUS, BERLAYMONT, en BRUXELLES kwamen op tegen hunne aanmatiging, het gezag der Hertogin, ten voordeele der drie gemelde Edelen, te willen verkorten. Het wantrouwen wies van weêrskanten, en zoo de Edelen zich, na de spijtige ontvangst van MARGARETHA, binnen Brussel weinig zeker achtten, ook zij en hare aanhangers achtten zich tegen gener ontwerpen niet gewaarborgd. Reeds den 21en trouwens, had zij de Nederlandsche steden op het gevaar des tijds opmerkzaam gemaakt, en haar aangezocht alle maatregelen te nemen, om de koninklijke macht te doen eerbiedigen en alle wanorde en plundering te voorkomen.

Het krachtigst echter uit zich hare — niet ten onrechte — bezorgde stemming in den klaag- en jammerbrief [1], den dag van het gehoor zelf, aan den Koning door haar gericht. «Ik weet niet waar te beginnen,» zoo schrijft zij «om uwe Majesteit het verterend vuur der ketterij — al hun preeken en vergaderingen, zoo gewapend als ongewapend, die allen tot openbare woeling, oproer en opstand leiden — in zijn eersten brand en snelle verspreiding, te schetsen. Zij dreigen openlijk geweld te zullen gebruiken, zoo men hen verhinderen wil; er worden lieden gevonden, die hen in krijgsorde scharen, hun als ruiters ten dienste staan; zij vinden kurassen, helmen en haakbussen, pistolen en allerlei ander wapentuig om zich uit te rusten; zij brengen onderling geld op, geleiden hunne predikanten en voorgangers, in benden, heen en terug; doopen, begraven, trouwen geheel naar eigen zede en gebruik; hebben zich, voor een groot deel althans, plechtig verbonden en onder de bescherming der Verbonden Edelen gesteld; en doen in 't algemeen al wat zij willen, zonder overheid noch Vorstenmacht te ontzien, daar zij alle schaamte en ontzag hebben laten varen. Er ontbreekt» voegt zij er onheilspellend bij; «er ontbreekt thans niets anders aan, dan dat zij, zich vereenigend, ettelijke kerken, steden, vlekken en dorpen gaan verwoesten, waarvoor ik maar al te bevreesd ben, en dat des te meer, dewijl ik geld noch troepen heb om hun weêrstand te bieden. Daar ik Uwer Majesteits besluiten en bevelen afwachtte, heb ik geenerlei geweld kunnen bezigen; zoodat thans, door uitstel en tijdverlies, alles bedorven is.» — Bij gemis van geld en troepen

[1] Te recht zegt de Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK van dien brief: „de klachten over haren berooiden toestand, de geheele toon is zoo, ik zou bijna zeggen, gemoedelijk, dat men medelijden met de Landvoogdes krijgt.” *Gids*, 1845. I. bl. 350 aant.

had zij nu, zoo om het kwaad te onderdrukken, als om nieuwe rampen te voorkomen, haar eerste toevlucht tot « Gods barmhartigheid genomen, en den bisschoppen en kerkdienaren herhaaldelijk aangeschreven, gebeden, processiën, vasten, aalmoezen, sermoenen en vermaningen te houden; » een hulpmiddel, dat zeker meer voor haar kerkelijken inborst pleitte, dan het wel afdoende heeten mocht. Wat de Edelen betrof, zag zij er voor 't oogenblik niets anders op, dan dat de Koning een algemeene vergiffenis afkondigde voor allen, die het Smeekschrift geteekend of zich bij die onderteekenaars aangesloten hadden; hoe langer men daarmeê wachtte, hoe wanhopiger de toestand worden zou. Waren die Edelen daarentegen eenmaal bevredigd, dan zou er, naar haar zeggen, altijd « zooveel gewonnen zijn; en men kon zich dan op hunne beurt van hen bedienen, om de anderen tot de orde en het volk tot rust te brengen. » Bovendien herhaalde zij hare aanvraag om bijeenroeping der Algemeene Staten, als « door de Edelen, die van Antwerpen, en de meerderheid des volks verlangd; zij had er den Koning het voor en tegen van uiteengezet; daar echter nood wet breekt, en men van twee kwaden het minste kiezen moet, zag zij, naar haar zeggen, geen mogelijkheid gezegde bijeenroeping te weigeren; zoo er eenige uitkomst was, het moest door beleid dier Staten zijn, die zij hoopte, dat niet uit het oog zouden verliezen wat zij God, der Kon. Majesteit, en den lande schuldig waren, maar alle middelen te baat nemen om zich, hun vrouwen en kinderen, bezittingen en geslacht te behouden. » Voor alles drong zij dus nogmaals ten ernstigste aan, de gevraagde vergunning daartoe ten spoedigste over te maken; « alle uitstel, zegt zij, werkt verderfelijk; en daar de kracht der redmiddelen hier alleen in den spoed

ligt, waarmeê zij worden toegediend, is het reeds voor menig van deze te laat geworden; van 't welk men op zijn tijd gebruik makende, de wanorde niet zoo ver had behoeven te zien komen. Wat thans nog kan dienen», zoo besluit zij waarschuwend, met een treffende voorspelling, die tot op den dag toe bewaarheid worden zou, «kan wellicht over drie weken van geen nut meer zijn; zoo veranderen de zaken bij den dag en gaan van kwaad tot erger.»

De Bondgenooten intusschen, haar nadere beschikking afwachtende, besloten thans voor goed tot de werving in Duitschland van 4000 ruiters en 20 vendels voetknechten, om er zich, in geval van nood van te bedienen. Zij lieten het daarenboven, op raad van ORANJE, van den aard dier beschikking afhangen, of zij tevens ook de hulp, hun van de zijde der Fransche Hervormden aangeboden, zouden aannemen. Op den verzoenenden aandrang van EGMOND liet MARGARETHA hen door dezen, BRUXELLES en ASSONVILLE, nog om eenige opheldering van hun ingediend verzoekschrift vragen. Waarop zij eerstgemelden den 2en van Oogstmaand eene nadere verklaring ter hand stelden; en er vier dagen later in den Staatsraad besloten werd, de gezamenlijke Vliesridders tegen den 18en naar Brussel te ontbieden, om daar een eindbesluit op het verzoekschrift der Edelen en een antwoord voor hunne afgevaardigden vast te stellen. EGMOND belastte zich laatstgemelden dit alles meê te deelen, en gaf hun daarbij tevens de verzekering, dat hun volkomen veiligheid intusschen gewaarborgd bleef.

Juist ten zelven dage, dat MARGARETHA haar laatsten schriftelijken angstkreet slaakte, den 31en van Hooimaand, had intusschen ook FILIPS eindelijk een schrijven naar haar afgevaardigd; hij beantwoordde

daarin de reeks harer brieven van 21 Mei tot 19 July [1], die hem met steeds klimmende bezorgdheid den staat der Nederlandsche zaken hadden geschetst. Zijn lang dralen schoof hij op het uitblijven van de H. H. van BERGEN en MONTIGNY, welker vertraagde aankomst [2] hij had meenen te moeten afwachten, en de eerste van welke zelfs thans nog door krankte in Frankrijk werd opgehouden, maar inmiddels toch zijne berichtschriften had vooruitgezonden. Door den drang van MARGARETHA's redenen naar 't scheen bewogen, meldde haar de Koning, dat hij het geloofsonderzoek voortaan, in plaats van aan bijzondere rechters, aan de zorg der kerkvoogden, de bisschoppen, zelf zou opdragen; dat hij er verder wel in toe wilde stemmen, enkele straf-artikelen der placcaten te verzachten, hoewel het hem tevens voorkwam, dat andere daarentegen verscherping behoefden. Hij verzocht dat men hem daartoe een nieuw ontwerp van matiging zou overmaken; dat, wat de vergiffenis der Edelen en der sectarissen betrof, hij ook daarin ten deele bewilligen zoude; maar dat MARGARETHA, onder geen beding hoegenaamd, de bijeenroeping der Algemeene Staten mocht toestaan. Hij beloofde voorts nog tegen 't voorjaar zelf herwaarts te komen. Wien deze betrekkelijke inschikkelijkheid van den Spaanschen Vorst misschien bevreemden, of in de veroordeeling van zijn gedragslijn mocht doen wankelen; die verneme tevens, welk een schrander middeltjen de looze Koning er op had uitgedacht, om alles, waarin hij schijnbaar zoo welwillend berustte, en dat toch nog zoo ver was van 't verlangde, volkomen van nul en geener waarde te maken. Hij liet namelijk, door

[1] Den laatsten in een naschrift, daar hij hem eerst vóór het sluiten van zijn brief ontvangen had. *Corr. de Marg. d'Autr.* p. 96—105.

[2] Zie voor de redenen dier vertraging *Montigny's leven en dood in Spanje*. bl. 12, 21.

den notaris PIETER DE HOYOS een stuk opmaken, waarin hij verklaarde, wel de Hertogin van Parma gemachtigd te hebben, om, den drang der omstandigheden in aanmerking genomen, vergiffenis te schenken aan wie in de Nederlandsche onlusten gemoeid was; maar zich door die machtiging niet verbonden te achten, als hebbende daarbij noch uit vrijen wil, noch uit eigen beweging gehandeld; en zich daarom voor te behouden de schuldigen en bovenal hen, die er de aanleggers en begunstigers [1] van waren, te straffen.» Dit merkwaardige gedenkstuk van het bekrompenste zelfbedrog teekende de Koning, den 9en van Oogstmaand, in den Hout van Segovia, in 't bijzijn des Hertogen van ALVA en van nog twee andere getuigen. Daarmede kon hij zich echter nog slechts van de helft zijner belofte ontslagen rekenen; hij schreef dus, drie dagen later, tevens nog een brief aan zijn gezant te Rome, DON LUIS DE REQUESENS, waarin hij dezen zeide, dat Zijne Heiligheid zich niet behoefde te verontrusten over zijne wijziging van 't geloofsonderzoek in de Nederlanden; daar deze toch van geene kracht kon zijn zonder toestemming des Pausen, als die het in zijn eersten vorm had ingesteld; hij verzocht hem echter dit, voor ieder ander dan den Paus, wel geheim te houden.

---

[1] Hieruit blijkt van hoe weinig belang het is, of die beide brieven van ALAVA, den Franschen gezant, in welke ORANJE en zijne vrienden met den dood bedreigd werden, al of niet ondergeschoven waren (van den 2en is dit overigens zeker); de dood der drie Heeren, en hoevele hunner vrienden nog, was sedert geruimen tijd bepaald. ALVA had er den Koning reeds in Oct. 1563 toe geraden: „a los que merecen, *quiten le las caveças;* hasta poderlo, dissimular con ellos." (*Papiers d'Etat du Card. de Granvelle* VII. p. 233). Een raad door den Koning in allen deele gevolgd. Men had daarom ook hier te lande alle recht den dood der Heeren voor reeds beslist te houden, al bedroog men zich door ook dit al weder op den breeden rug des Kardinaals te willen schuiven (zie BOR. I.), die er inderdaad niet de minste schuld aan had.

Ook wat de matiging der placcaten aanging, behoefde de Paus geenerlei zorg te koesteren want zoo, door het ontwerp, dat hij van de Landvoogdes wachtte, de bestraffing der misdadigers in 't minst te verslappen dreigde, zou hij het niet goedkeuren. En wat de toegezegde vergiffenis betrof, ook daaraan mocht toch Zijne Heiligheid zich niet te zeer ergeren; daar de Koning, wanneer het eenmaal zoo ver was, alleen genade zou schenken voor 't geen men jegens hem zelf had misdreven en voor die dingen, die hij bij machte was te vergeven. Het schoonste middel voorzeker, om alle genade in kerkelijke en geloofsvergrijpen te ontduiken, en waarvan FILIPS dan ook vervolgens een vlijtig gebruik heeft gemaakt. Ook op de beide laatste punten beval hij REQUESENS het diepste geheim aan; en hetzelfde geheim had hij, in een schrijven van den 2en, aan MARGARETHA opgelegd, met betrekking tot hetgeen hij haar nopens de Algemeene Staten had geschreven. Zij moest het namelijk doen voorkomen, als hadde hij haar hun bijeenroeping maar tijdelijk geweigerd, en kon zij er dus het uitzicht nog steeds op geopend houden [1]. Het doel des Konings met al dit geknoei en bedrog was duidelijk; — tijd winnen in de Nederlanden, om er naderhand een des te geduchter slag te slaan. Het was de raad, hem door den Hertog van ALVA reeds voor drie jaren gegeven: veinzen tot dat hij duchtig straffen kon [2]. Terwijl hij dan ook zijne brieven van schijnbare genade en inschikkelijkheid naar de Nederlanden zond, liet hij tevens onder de Hertogen van Brunswijk en anderen troepen werven [3], om de Landvoogdes in

[1] Het was de gewone handelwijs des Konings; men herinnere zich wat hij vervolgens ook met den Markgaaaf van BERGEN, op zijn doodsbed, deed. (*Montigny's leven en dood*, enz. bl. 30.)

[2] Zie de voorlaatste aanteekening.

[3] Zie zijne brieven in de *Corr. de Marg. d'Autr.* p. 155 s. 159 s.

haren nood bij te staan, en de Nederlandsche Edelen en burgers in hun overmoed te stuiten. — De tijd naderde inmiddels, dat die Edelen zich ten Hove moesten begeven, om er de beslissing der Landvoogdes op hunne voorstellen te vernemen. Tegen den 18en, als wij vernamen, daarheen bescheiden, liep het echter tot den 23en vóór de beraadslagingen op de vastgestelde punten ten einde, en de brieven van verzekerdheid, gelijk men ze noemde, die zij van MARGARETHA en de Ridders der Vliesorde verlangd hadden, gereed waren; maar was er intusschen alom in het land zooveel voorgevallen, dat zich MARGARETHA's bangste verwachting vervuld, en de verbijstering ten top zag. «Staande als toen» naar de uitdrukking eener verbijsterde overheid [1] uit die dagen zelf, «staande de zaken en affairen van den lande in alzulken extremiteit tusschen Hare Hoogheid metten raad en de verbonden Edelmannen; waardoor 't gemelde land, als zieltogende, op zijn ondergang en vernieling, en alle machten en wethouders gebogen liggen, onder de verwachting der tractaten en van de onderhandeling, die te Hove gehouden wordt.» Daar die staat van zaken ook op den uitslag dier onderhandeling niet zonder invloed bleef, trachten wij hem in al zijn verwarring ons vóór te stellen, voor wij van dien uitslag zelf kennis nemen.

---

[1] Die van Eecloo namelijk, naar hare onuitgegeven *Justificacy*. Zie deze, volgens Afschrift van 's Rijks Archief te Brussel, hier achter in de Bijlagen.

IV.

DE BEELDSTORM.

Haar vorigen aandrang verdubbelend, had MARGARETHA nog weder den 8en aan haar broeder geschreven, zich toch te haasten met antwoord, zoowel op hetgeen zij hem nopens de bijeenroeping der Staten had verzocht, als van het voorstel der Twaalve had medegedeeld. Van beide, meende zij, hing de rust des lands af, zoo er niet reeds, vóór 's Konings toestemming nog daar was, «de burgerkrijg blaakte.» Weigerde hij die toestemming, zoo stond, zij schroomde niet het te schrijven, «drie dagen later alles in de wapenen.» [1] 's Konings weigering nu op het laatste punt zou zich nog vrij wat laten wachten; maar, als had men aan die op 't eerste reeds genoeg, nog was er geene week na MARGARETHA's schrijven verloopen, of, in het Zuidwesten des lands, in de gewesten van EGMONDS stadhouderschap, Vlaanderen en Artois, sloeg eensklaps de vlam uit, die zich weldra tot een vertee-

[1] *Corr. de Marg. d'Autr.* p. 144

rend vuur over gansch Nederland verspreiden zou. De beeldstorm brak los.

Men heeft over het plotselinge van dat losbreken velerlei geschreven, er allerlei elkander weêrsprekende gevolgen uit getrokken; men heeft er zoowel tot het meest overlegde opzet uit meenen te kunnen besluiten, als er omgekeerd de meest onopzettelijke handeling in willen erkennen. Reeds dat plotselinge zelf echter kan niet zoo onvoorwaardelijk worden aangenomen. Niet slechts, dat men LODEWIJK VAN NASSAU nagaf den beeldstorm en zijne uitbarsting, tot op den dag, te hebben voorspeld, en hem daarom zelfs beschuldigen wilde dien te hebben aangelegd; de beschuldiging is even ongegrond, als de voorspelling weinig bewijzen zou. Ook de Landvoogdes MARGARETHA zelve toch, wij hoorden het, had hem evenzeer en reeds drie weken te voren, op den dag af, voorzegd. Maar de geheele loop der omstandigheden van het voorafgaande jaar, de wijze waarop er gepredikt en al wat bij die preeken zelf voorgevallen was, had hem van lieverlede voorbereid; en wie dat alles had bijgewoond en hem niet had kunnen voorspellen, hadde wel met een stompheid van zin bezocht moeten zijn, als zich bijna niet veronderstellen laat. Zoo lang er toch, in 't geheim of in 't openbaar, in de Nederlanden, met name door Calvinistische leeraars, gepreekt was geworden, was daar ook tegen de afgoderij bij uitgevaren, in den beeldendienst gehuldigd en reeds, naar het heette, in de wet der Tien geboden gewraakt. Van die beelden, zoo spraken die leeraars, moest «de tempel des Heeren, tot zijnen heiligen dienst gewijd,» in de eerste plaats «gezuiverd en gereinigd worden»; van hen uit «de Babyloonsche val» beginnen. «Volgende», zoo leerden zij, «de exempelen der Godzaligen, als JACOB, GIDEON, ELIAS, MATATHIAS en anderen, en van de

vrome Koningen en overheden, als EZECHIAS, JOSIAS, JOSUA, MOSES, DAVID en anderen uit den volke van Israël, moest men den tempel des Heeren tot zijnen heiligen dienst, naar den uitgedrukten wil en de waarheid zijns woords, geheel zuiveren van alle afgoderij en menschelijk bijgeloof, dewijl het als een gruwelijke lastering en blasfemy uitdrukkelijk tegen Gods wet streed.» Zij riepen «den toorn en de straffe Gods tegen alle overheden» in, die hierin «de stemme des Heeren niet hoorden, noch vraagden dit getrouwelijk, naar het Woord des Heeren, uit te richten [1].» «Wij moeten alleen in God gelooven» preekten zij «en niemand anders. Nevens mij, zegt MOSES, zult gij geen afgoden hebben. Maar ziet nu, hoe dat men die afgoden versiert en behangt.» [2]

Vermaledijt, zoo de Schrift belijdt,
Zal de maker wezen die ze cert of snijdt;

zoo zong men dan ook, naar aanleiding van dat alles, en men betreurde, in zijne liederen, de verblindheid der ouders, die «tot den houten God gezind» waren; zij «kleedden» zoo zong men:

(Zij) kleedden dees houten blokken
Vaak met fluweelen rokken
— — — — — — —

---

[1] Alles de eigen woorden van MODET in zijn "Apologie ofte Verantwoordinge" 1567. (*Ter Borgondische boekerij.*) Geen twijfel dus ook wel aan de waarheid der beschuldiging, dat hij "oorsake geweest (is van de beeldstorminge, mitsdien hy gepreekt hadde, dat men d'idolatrie niet alleenlick uyten herten en behoorde te doen, maer oyck uyten ooghen." (Aant. betrekkelijk den Beeldstorm in Antwerpen, ten Rijks Archieve te Brussel.) Verg. ook nog zijne eigen woorden, beneden bladz. 89, 90.

[2] Woorden van den Lutherschen pastoor op 't Kiel; zie de uittreksels uit zijn preeken medegedeeld in 't *Kerkhist. Archief* I. p. 324.

(En) lieten Gods arme leden
Naakt gaan en ongekleed.[1]

Aldus vermaand en zoo gezind trokken nu de Nederlandsche nieuwgeloovigen, van den heiligsten ijver blakend, gewapend langs den weg, en het lot der arme heiligen- en Moedergods-beelden, die men er in menigte ter zijde vond staan, laat zich daaruit bij voorraad reeds denken. Tegen de laatste had men buitendien nog de grief, dat zij allengs in de plaats haars zoons gedrongen en boven dezen, zoo 't kon, zelfs verheven was. « Maaiken Timmermans », noemde men haar weinig eerbiedig, en dreigde haar bijv., weldra mosselen met haar te zieden, toen haar houten beeld, bij den Antwerpschen ommegang, op haar laatste feestgetij aldaar, werd rondgedragen. Van de beelden langs de wegen ging men tot die in de kapellen over, en van deze was de weg tot die der kloosters en kerken als gebaand. Ziedaar den natuurlijken gang, door de omstandigheden zelve voorgeschreven, en inderdaad ook door de geschiedenis, als wij zien zullen, gevolgd. De beeldstorm was « een noodzakelijk gevolg der algemeene gemoedsgesteldheid » heeft de Heer GROEN VAN PRINSTERER[2] zeer juist gezegd. Hij was slechts eene schrede verder op den weg, waarop de hervormde preek de eerste stap geweest was, en de vraag is zelfs, of niet ook hier de eerste stap nog de moeyelijkste was geweest. Toen toch eenmaal door die preek de gemoederen tegen de beelden ontvlamd waren; toen men « den Papengod, JAN DE WITTE in zijne gevangenis, MELIS in de Halve Maan » gelijk men den heiligen ouwel in zijn kastjen noemde, had leeren verafschuwen en be-

[1] Zie het lied van „De Santen" in de *Nederlandsche Geschiedzangen I.* bl. 304.
[2] *Archives II.* p. 219.

schimpen, lag de daad voor de hand, die beelden van hunne voetstukken te rukken en die hostiën te vertrappen. Daar kwam bij, dat men, vooral tegen 't aanstaande najaar, hoe langer zoo meer begon belust te worden, zijn preeken in open veld of straat voor de welgedekte kerken te verwisselen, waar men tegen de ruwheid van 't weêr wel beschut zou zijn, en die men dus voor den nieuwen eerdienst wenschte in te nemen. Men had nu «lang genoeg», meende men «in de open lucht gepreêkt.» [1] Dat er, om niet slechts enkele heiligen langs den weg te verminken of omverre te halen, maar de kerken zelf, met geweld, van hunne «afgoden» — naar de uitdrukking luidde — te zuiveren, eene vereeniging in grooten getale noodig was; sprak van zelf, en, om daartoe te komen, diende er dus wel eenig beraad vooraf te gaan, eenige afspraak gemaakt te worden [2]. Inderdaad schijnt men daartoe dan ook niet zonder opzet de Lieve-Vrouwendag — 15 van Oogstmaand — gekozen te hebben. Juist op dezen toch ving, in gemelden oord, de eigenlijke kerkbraak aan, en had men zich tot zoo lang bij enkele kapellen en kloosters bepaald. Zoo was er bijv. reeds op St. Laurens, den 10en, in de St. Laurenskapel te Steenvoorde — bijna aan den voet des Heuvels waarop het kettersche Cassel ligt — en waar toen het feest van den beschermheilige eene menigte volks had bijeengebracht, een kerkelijke bijeenkomst gehouden. [3] Daar had de

---

[1] Zie de uitdrukking in een naschrift van MARGARETHA zelf, *Corr. de Marg. d'Autr.* p. 185.

[2] Die afspraak kon dan ook blijkbaar slechts plaatselijk zijn, en bepaalde zich tot den betrekkelijk kleinen ommekring der grensplaatsen van Artois en Vlaanderen. Zoo men het aanstonds aan te halen werk (p. 13) gelooven mag, hadden de beeldstormers zich daar 12 dagen gesteld om hun woesten arbeid te volbrengen. Op hun voorbeeld ging men er eerst in andere en grootere steden toe over.

[3] Zie het *Geusianismus Flandriae Occidentalis* p. 12.

Vlaamsche Predikant SEBASTIAAN MATTE — oorspronkelijk een hoedenmaker uit Yperen — voor eene talrijke menigte het woord gevoerd; en had men vervolgens na, en waarschijnlijk naar aanleiding van zijne preek [1], de beelden dier kapel gebroken, hare sieraden weggerukt, en haar geheel geschonden en vernield. Op den eigen dag hield ook de predikant van Armentieres in Artois, JULIEN, op het kerkhof van Richebourg, in het Calvinistische land van Lalleue, eene preek voor wel 500 met haakbussen, pistolen, spiesen en andersins gewapende en gestokte Geuzen, die daar met vliegend vaandel, onder gedreun en gefluit van tamboers en pijpers uit de omliggende plaatsen waren saamgekomen. Die preek werd gehouden op het uur, dat de hoogmis ter eere van den beschermheilige der kerk daar binnen gezongen werd; en toen vervolgens de Pater-gardiaan der Franciscanen, van het naburige Bethune, er den kansel beklommen had, drongen eensklaps verscheiden Geuzen van 't kerkhof de kerkdeur binnen, hunne bussen en pistolen op den pater richtende, en hem toeschreeuwende dat hij de waarheid moest preêken; anderen weder zeiden dat hij loog, en men op hem schieten moest. Toen hij was afgeklommen — hij bestierf het, naar men zei, een maand later van den schrik — keerde men zich tot den pastoor der plaats zelve, schreeuwde dat hij JAN DE WITTE at, trok hem van 't altaar weg, ontrukte hem zijne versierselen, en sleurde hem naar buiten tot voor den stoel van den predikant, naar wien men hem dwong te luisteren, hem verwijtende dat hij hem een valschen profeet had genoemd [2]. Daartoe bepaalde zich echter dien dag alle schennis,

---

[1] Zoo beweert althans de schrijver van het aangevoerde werk; ald.

[2] Een en ander naar het onuitgegeven getuigenis van gezegden Pastoor voor 's Konings Commissarissen vervolgens afgelegd. Naar 't afschrift van 's Rijks-Archief te Brussel. Zie hierachter in de Bijlagen.

als een voorspel dus slechts van 't geen ook daar na vijf dagen volgen zou. Drie dagen later, den 13[en] van Oogstmaand, trokken omstreeks 500 Geuzen het klooster en de kerk van St. Antony bij Belle in Vlaanderen binnen, waar zij «de boeken verscheurden, de gewijde kleederen en kerksieraden verstrooiden, orgel, kandelaars, lessenaars en altaren, gordijnen, alles kortom wat er voor den eerdienst gebezigd werd, vernielden [1].» Den 14[en] weder vernielde men de abdij van Wevelghem tusschen Kortrijk en Meenen; maar eerst den volgenden dag, ging eindelijk de eigenlijke beeldstorm in dat gansche kwartier aan. Toen werden de kerken en kloosters om Yperen, en die te Richebourg, Esteres, Laventhie, Meenen, Meteren, Vieille Chapelle, Givinchy, Lorgies, enz. bestormd. Te Yperen zelf was dien dag eigenlijk het groote feesttij der stad, de gedachtenis harer redding van den omlegerenden vijand voor bijna twee eeuwen, en daarom de dag onzer Lieve Vrouw van den Tuin, de Tuindag, genoemd [2]; men had er nu evenwel de poorten voor de ijveraars gesloten gehouden en hen, in spijt van hun verplichtend aanbod, hun heilig werk in 't bijzijn der overheid en daardoor met meer rust en matiging te volbrengen, den toegang tot de stad ontzegd; waar men dus inmiddels tijd won, de sieraden en kleinoodiën der kerken te bergen en in veiligheid te brengen. De kerken zelve echter werden den volgenden morgen in den ochtend bestormd. Al verder en verder verspreidde zich nu de volgende dagen het kwaad, en, alleen in Vlaanderen werden er, naar men zegt, in drie of vier dagen tijds, meer dan vier honderd kerken verwoest.

Alle de Santen, zoo juichte thans het onroomsche volk,

---

[1] *Geusianismus Flandriae Occidentalis* t. pl.

[2] Verg. *De Nederl. Geschiedzangen* I. bl. 61.

Alle de Santen zijn gaan duiken,
Zij en doen geen mirakel meer [1].

«Dat is de dag» zoo jubelde een bedaagd Calvinist van Cassel, in zijne blijdschap, aan den ouden SIMEON herinnerend, «de dag, waarnaar ik vijf en twintig jaren heb verlangd; St. Jan heeft ons de val der Babyloonsche beschreven, ik dank den Heere, dat ik zoo lang geleefd heb!» [2]

Den 20en gold het Antwerpen en zijn schoone hoofdkerk en vandaar sprong het kwaad vervolgens naar de Noordelijke gewesten over. Alleen in die plaatsen waar men van overheidswege, als te Brugge en Zieriksee bijv. streng gewaakt had, of bij tijds zelf de beelden had laten wegnemen, of ook, als te Deventer bijv., den Hervormingsgezinden thuis eene gematigde vrijheid, het avondmaal onder beiderlei gestalte vergund, en dan ook met meer gematigde lieden, dan zulke onverzettelijke Calvinisten te doen had; — alleen daar had men het kwaad kunnen keeren of ontduiken. Elders woedde het alom in meerdere of mindere mate.

En wie waren het die beeldstormden? — Wie waren de aanleggers van de verwoesting, wie de deelhebbers en bedrijvers? Die vragen zijn steeds op verschillende wijs beantwoord, al naar het standpunt waarop de beantwoorders stonden, de partij die zij dienden, de wijze waarop zij de zaak beschouwden. De Spaanschgezinden weten het den verbondene Edelen, en zeiden dat deze het volk hadden opgezet; die Edelen zelf spraken zich van alle schuld dienaangaande vrij, en beweerden dat zij niet verantwoordelijk mochten gesteld worden voor hetgeen het volk, uit eigen aandrift, in

---

[1] *Nederl. Geschiedz.* 1. bl. 303.

[2] Naar het Vonnis tegen hem uitgevaardigd. Verg. hierachter in de Bijlagen.

zijne opgewondenheid misdaan had. Roomsche geschiedschrijvers wierpen de schuld op de Onroomsche predikanten en beginselen, of weten het aan de inblazingen van den Booze, als wiens geest in hen spookte; Onroomsche daarentegen zochten de schuld, zoo niet van dien Booze, althans van de hoofden der Hervormde leeraars en hunne eerlijkste aanhangers af te wenden, en ze alleen een hoop rabauwen en geboefte op den hals te schuiven, dat hunne leerstellingen overdreef, even als de woeste boeren en wederdoopers in Duitschland het vroeger die van LUTHER gedaan hadden. Intusschen, zoo hunne latere ambts- en geloofsgenooten zich meenden te moeten schamen over de vruchten, door den vromen ijver hunner eerste voorgangers voortgebracht, deze zelf vielen zoo kieskeurig niet; zij beroemden zich integendeel, de reiniging der kerk door hun ijverige prediking te hebben uitgelokt [1]; het eenige waarvan zij zich — en dat te recht — vrij spraken, was de roof en diefstal onder den schijn van beeldbraak, door het gespuis, dat zich op hoop van buit onder de stormende Geuzen gemengd had, gepleegd [2]; zij waarschuwden ernstig « dat men, onder het deksel van afbreken der Afgoden, de handen niet en zoude gebruiken tot rooven en stelen van goud, zilver, kleederen, lijnwaad en dergelijke. » Maar « wil men », zoo schrijft ook weder dezelfde man, die ons

---

[1] Zie de vervolgens aan te halen woorden van MODET

[2] Verg. wat de Engelsche boekhouder van TH. GRESHAM daaromtrent uit Antwerpen schrijft: „The Protestants are not to be blamed; for that, so far as I can lerne, there was not one that was put to worke on purpose, that has taken the worth of a penny; but the hurt that was done, *was done by vagabonds* that followed. Whereof„ voegt hij er zelfs bij „some of our nation are blamed and not without cause; for here are a great nombre in this towne that are fled out of England for robbyng and such lyke, and these kept such a stir in this spoil!„ *The life and times of Sir Thomas Gresham. II.* p. 146 f.

deze waarschuwing zijner lippen boekte, de befaamde HERMAN MODET; «wil men zeggen, dat de beeldbraak de vrucht onzer preeken is, deze dus de oorzaak van 's lands beroerte zijn; dàt is even zoo veel te zeggen, als dat de Profeet ELIAS de oorzaak was met zijne leer van de verstrooying en 't oproer in Israël; waarop die profeet den Koning ACHAB antwoordde: *ik* en beroer Israël niet, maar *gij* en uws vaders huis, waarmede gij des Heeren gebod verlaten hebt en wandelt Baäl na; — waren PAULUS en SILAS», zoo vervolgt hij vragende, «de oorzaak, dat het volk te Thessalonica samenliep en maakte in de stad een oproer? Te Efeze is wel een groot oproer om de leere Pauli geweest; maar welk, zegt de Schrift, dat de oorzaak is? — zij, die van den afgodendienst hun gewin en profijt hadden. Nochtans zoo werd PAULUS en zijne leer de schuld gegeven.» Dezelfde MODET meende er dan ook roem op te mogen dragen, dat door zijne «vermaningen, de vrome Heer (van KUILENBURG), de heilige Schrift onderzoekende», er door hare «getuigenis» toe gebracht werd, het zondige van den Beeldendienst in te zien, en daarom hem, MODET, had «last en bevel» gegeven om, met eenige Edellieden tot zijne hulp, de reiniging zijner kerk te Werth, te volbrengen; «hebbende hij (MODET) dat van harten gaarne op zich genomen en ook — den Heere zij lof! — getrouwelijk uitgericht.» Zelfs knoopt hij er ondeugend den vromen wensch aan vast: «of God gave, dat ik, op denzelven voet en maniere, Mevrouw de Landvoogdes, de Prinsen en Heeren der Vliesorde in gelijke zaken van dienst mocht wezen! Ik zou hun daarin van harten gaarne onderdanig en te wille zijn.» — En op dezelfde wijs, als MODET alleen aan den onreinen dienst der afgoden, dien hij van regeeringswege had willen zien te niet doen, de vernieling dier afgoden wijt,

bij ontstentenis der regeering door het volk zelf op zich genomen; op dezelfde wijs zien wij ook een MARNIX VAN ST. ALDEGONDE, in zijn boekjen over den Beeldstorm, als voorspraak van het volk, dat hem ondernam, optreden; als hebbende dat volk daarmede «niet de overheid willen verachten, maar alleen, door een onbedwongen en vurigen ijver, alle menschen te kennen geven, hoe hartelijk hun leed was al die afgoderij, die men zoo menige jaren met groote lastering en verachting van den naam Gods gedreven had [1]». —

Op God dan ook en den geest door Hem hun ingeblazen, de inwendige roeping van zijnentwege aan hunne harten geschied, beriepen zich de hoofden der Beeldstormers, wanneer men hen naar hun lastbrief vraagde. Waren er ook eenigen, die zich van een ondergeschoven stuk voorzien hadden, waarop men een zegel van EGMOND, als Stadhouder van Vlaanderen, had aangebracht, en die zich daarmede zochten te dekken; met het innigst vertrouwen, het heiligst geloof, antwoordden de meesten, dat zij de last tot hun reinigingswerk «in hun boezem» hadden [2]. Te Dixmuiden vertoonden zich den 17en een veertigtal beeldstormers voor de stad, die daar, op aandrang van hun predikant, van Loo uit gekomen waren; «van den oppersten Heer» heetten zich dezen «gezonden, om de afgoden in kerken en godshuizen af te werpen en te breken.» Zeven of acht hunner op 't stadhuis en voor het stadsbestuur gelaten, antwoordden, op de vraag naar hun lastbrief van 's Konings of 's Hoven wege, «dat

---

[1] Zie de plaats aangehaald bij TE WATER, *Verbond der Edelen*, I. bl. 383. aant.

[2] „Sommige van hen lieden wezende beleiders, zeggende dat sy 't last hadden *in hun lieder boezeme*". Zie het *Mém. justif. du Magistrat d'Audenarde*, enz. *par* D. J. VAN DER MEERSCH. Gand. 1842. p. 177.

zij niet twijfelden of de Meester, die hen daar zond, zou daarvan, zoo 't noodig ware, wel bewijs geven.» [1] Geen wonder, dat wij, bij zulke beginselen en gezegden, op verschillende plaatsen, even als hier te Loo, de predikanten zelf, zoo niet als daders, als goedkeurende toeschouwers en beleiders ten minste, van den beeldstorm aantreffen. Indien wij ook al MODET gaarne geloof willen schenken, wanneer hij ons verzekert, dat noch hij, noch de Antwerpsche Consistory van den storm aldaar vooruit geweten hebben; dat zij er, op het punt van naar Brussel te trekken, ten einde daar, bij gelegenheid van de onderhandeling met de Edelen, ook de kerkelijke belangen der Hervormden bij verzoekschrift aan te bevelen [2]; dat zij er, niet minder dan eenig ander, door verrast werden; — op verschillende andere plaatsen vinden wij er zijne ambtgenooten, met woord en leiding, ijverig bij werkzaam. Te Armentieres GILLES DU MONT, te Lhomme den gewezen hoefsmid thans Pred^t^. CORNELIS, te Esteres den reeds genoemden JULIEN en den Vlaamschen predikant van Belle, te Doornik AMBROSIUS WILLE. De laatste liet zich zelfs, door den Prelaat van Sint Maarten aldaar, 4000 Carolijnen ten voordeele der Hervormde armen betalen en daarmede den storm van zijn gesticht afkoopen. En even als die Predikanten, zien wij ook de meer aanzienlijke leden der nieuwe gezinte er zich mede bemoeyen, er toe aanzetten en er bij toeschouwen en hun voldoening betuigen. In Den Bosch den Procureur RENIER EVERZWIJN bijv. en MATTHIJS KEYEN en den bekenden AGILEUS, HENDRIK in den Horen; te Lier den Schout ROELOF STAKENBROEK zelf, die lachende bij

[1] Zie de Verantwoording dier stad in de Bijlagen hier achter.
[2] Verg. de aanhalingen uit zijne *Apologie* hier achter in de Bijlagen.

't werk toekijkt; te Doornik JEAN SAYS, en te Sailly zekeren TRAISNEL; te Laventhie de WATTEPATES en den Schepen NICOLAAS SALINGRE, die zeide, dat men van de klokken geschut moest gieten; een ander aldaar moedigde de beeldbrekers aan, zeggende: gij hebt een goed werk verricht [1]. — Nog minder lieten zich — maar dezen vooral in 't Noorden des lands — eenige van de Verbonden Edelen bij den beeldstorm onbetuigd; in 't Zuiden waarschijnlijk reeds daarom minder, om dat hunne afgevaardigden op dit oogenblik zelf te Brussel onderhandelden; die van Artois, ESCAUBECQUE en anderen met name, dragen, wat de beeldstorm betreft, de gunstigste getuigenis van de Roomsche geestelijkheid weg. Slechts JACQUES SIX, Heer van Thieffries treffen wij bij de beeldbrekers in de abdij van Cisoing aan. In Eindhoven daarentegen vinden wij den lateren Watergeus ADAM VAN HAREN, — denzelfden dien zijn nazaat ONNO ZWIER vervolgens als «DAAM, de roem van HAREN's naam» in den derden zang zijner Geuzen bedacht heeft — dien ADAM vinden wij daar als beeldstormer werkzaam [2]. In Utrecht waren JAN VAN RENESSE, Heer van Wulp, een der Edelen van BREDERODE en met hem zijne natuurlijke broeders FILIPS en WILLEM, verder STEVEN VAN ZUILEN, en WILLEM VAN ZUILEN VAN NYEVELT, alsmede de gewezen Kanounik, CORNELIS VAN NYENRODE, onder de leiders der beeldstormers. In Den Haag wierp zich JOZUA VAN ALVERDINGE, Heer van Hofwegen, als hun beschermer op. Te Leiden zett'en hen Heer JACOB VAN WIJNGAARDE en Heer AREND VAN DUIVENVOORDE

---

[1] Alles volgens verschillende Vonnissen later tegen hen uitgevaardigd, op verschillende plaatsen.

[2] Zie het Vonnis tegen hem en anderen van Eindhoven, in de Bijlagen hier achter.

aan[1]. Maar het merkwaardigste voorbeeld van den heiligen ijver ook der Edelen, is voorzeker wel hetgeen in het stedeken Asperen voorviel. Van Asperen waren, sedert ruim anderhalve eeuw, de BOETSELAERS Heer; op het slot aldaar woonde het toenmalige hoofd van dit geslacht, Heer WESSEL, en met hem waren daar toen verder aanwezig, of in Asperen van hem afhankelijk, zijn vier wettige zonen, RUTGER, Heer van Carnis, met de vrouws zuster van FILIPS VAN MARNIX, AGNES VAN BAILLOEIL, gehuwd; FLORIS, Heer van Langerak; en OTTO; vader en zoons[2], allen van 't Verbond der Edelen; verder zijn kamerdienaar, paadjen en bediende; zijn bijzit JUDITH VAN HELMOND; zijn natuurlijke zoon WESSEL, Schout van Asperen; de ontvanger en de gezworen bode der stad; nog twee andere burgers eindelijk van deze. Ziedaar een gansch nest vol adelijke en onadelijke beeldbrekers, die zich in al hun kracht hebben geopenbaard, en die wij daarom thans, in hun heiligen ijver en onvermoeiden arbeid, als een sprekend beeld van dien tijd, even willen gaslaan.[3] WESSEL de oude, door JUDITH VAN HELMOND, naar 't schijnt, tot de nieuwe begrippen gebracht, was van voor eenige jaren reeds begonnen, de Doopsgezinden in zijne stad te dulden, had voorts de moederkerk verlaten, den dienst der Misse versmaad, uit Friesland en van elders predikanten laten komen en bij zich gehuisvest, hunne preeken getrouwelijk bijgewoond; zijn kinderen op Calvinistische wijs laten doopen; de poort van het slot opengezet, op dat een ieder de preek zou kunnen bijwo-

---

[1] Zie de *Senten tiën en Indagingen van den Hertog van Alva*, enz. Amst. 1735; op verschillende plaatsen.

[2] Een vierde zoon DANIEL, Heer van Merwede, hoewel mede van 't verbond, was waarschijnlijk niet te Asperen.

[3] Zie de aangeh. *Sententiën en Indagingen* bl. 130—140 en 107 v.

nen; en eindelijk de beeldstormers, die onder leiding van WILLEM VAN NYEVELT, Drost van Kuilenburg, van daar kwamen, door de achterdeur van zijn slot binnengelaten; toen door den slotbode laten afkondigen, dat niemand, bij verbeurte van lijf en goed, de kerkbraak had te beletten of te wreken; 's avonds daarna NYEVELT op zijn slot onthaald, en tijdens de braak aan zijn zoon CARNIS, die in de parochykerk daaraan werkzaam was, geschreven zich toch te haasten om ook in Sint Annen klooster nog te kunnen breken. CARNIS, van zijne zijde, was, gelijk zijn vader door zijn bijzit, door zijne Calvinistische gade, van de moederkerk afvallig gemaakt; had de beeldstormers onder NYEVELT van Kuilenburg ontboden, hen vervolgens van kerk tot kerk geleid, hen vooral in die der Kruisbroeders wakker ter hand gestaan, en daar met name het groote altaarstuk, dat men reeds had weggeborgen, en hij met dwang had terug erlangd, vernield; had voorts, in 't klooster, de cellen der broeders een voor een doorgeloopen, om er hunne boeken en misboekjens op te zoeken. LANGERAK, die ook in zijn eigen Heerlijkheid de nieuwe leer had ingevoerd, was hem, zoo in de Parochy- als de Broerenkerk, ter zij geweest en had er de gezangboeken helpen verscheuren. In St. Annenklooster had CARNIS de heilige oly op den grond uitgestort, de beeldstormers schertsend uitnoodigende er zich meê te zalven; een dag drie vier daarna, was hij er nogmaals met zijn broeder OTTO en zijn bastaart-broeder WESSEL en anderen teruggekomen, had naar den Pater gevraagd, dezes boeken en kleederen verscheurd, hem, toen hij gekomen was, een volksverleider genoemd, die noodig moest optrekken, en, met zijne broeders, hem buiten de poorten der stad gebracht; naar 't slot van Acquoy, zijne gewone woonplaats, had hij eenige wagens met steenen laten bren-

gen, van den braak der altaren afkomstig, en er daar de poort meê laten verbouwen; van daar dat men het slot vervolgens den outer-burg noemde. Ook OTTO VAN BOETZELAAR, de jongste der broeders, had het zijne gedaan en in de Broerenkerk o. a. de heilige ouwels op den grond gesmeten, en met zijne handlangers vertrapt. WESSEL de jonge, de Aspersche Schout, had met CARNIS, de beeldstormers van Kuilenburg laten komen en hun in alles de hand geboden, den Pater van St. Anne ter stede helpen uitleiden, enz. De stadsontvanger had zich met den verkoop van 't ijzer belast, uit den kerkbraak afkomstig, en de brekers betaald. HENDRIK en WILLEM, de kamerdienaar en paadjen van den ouden Heer, hadden beiden meêgestormd; de eerste daarenboven, een uur voor den aanvang, met den degen in de vuist, den koster de sleutels der kerk afgedwongen, om er de beeldstormers binnen te laten. NICOLAAS VAN HAAFTEN, Heer Wessels dienaar, was oorzaak geweest, dat ook het orgel in de Parochykerk vernield werd, en had daarbij wakker meêgedaan; had ook den Pater van St. Anne uiterst ruw bejegend, en hem zelfs geen tijd gelaten, voor zijn vertrek nog zijn schoenen aan te trekken. De Stadsbode had, behalven de reeds vermelde afkondiging, ook, na den braak, nog eene tweede gedaan, waarbij hij den armen van huis tot huis gelast had, het hout van de afgebroken beelden weg te halen, op straffe van de Heilige Geest aalmoezen voortaan te missen; hij had verder, mede na den braak, op last des Heeren van Asperen de nonnen van St. Anne aangezegd, voortaan de nieuwe preek in de Parochy-kerk te komen bijwonen; enz. Van de beide andere Aspersche poorters eindelijk, had de een de beeldbrekers onthaald, en de ander ze in hun arbeid bijgestaan. Men ziet uit een en ander, dat, zoo men de Verbonden Edelen, als de eersten die den Geuzen-

naam hadden aangenomen, bij uitstek met dien naam doopen mag, het Beeldstormersliedjen althans van de BOETSELAARS en hunne aanhoorigen geen onrecht had, met te zeggen:

D'afgodenbeelden zijn omgesmeten;
Dat heeft de Vive-le-Geus gedaan. —

Bij al de heiligheid hunner roeping, de hun van God zelf opgeleide taak, in welke zij roemden, ontzagen zich de beeldstormers tevens toch niet, de verachting die zij sinds lang voor den «houten God» en zijn dienst in hunne harten koesterden, ook door min of meer fijne of grove scherts en schimp te uiten, waarvan wij reeds in sommige min eerbiedige uitdrukkingen enkele staaltjens hoorden. «Wie wil een God», riep er een te Gent, die zich van een hosty-kastjen met wel 50 ouwels had meester gemaakt; «die er aan één niet genoeg heeft kan er twee krijgen»; een ander stak, te Meteren, eenige beelden in de doopvont, en vraagde den kerkmeester of hij er gevader van wou zijn; men ging ze doopen, zei hij, en zou ze «vive-le-Geus» noemen; een ander weder begoot en bespoot de omstanders met wijwater, al roepende: «weg met dat zoute water»; een vierde eindelijk hield zich onledig met een- of ander beeld den baard, op zijn Geusch, dat is zijn Turksch, te snijden [1]. Allerlei op zich zelf licht verklaarbare en, waar het zich daartoe bepaalde, vrij onschuldige moedwil, die zich eerder vergeven laat, dan de vernieling zooveler meesterstukken van schilder- en beeldhouwkunst, snij- en drijfwerk, als er, in Zuid-Nederland vooral, ten gevolge dier onbesuisde geestdrift en woede te gronde zijn gericht. «Hoewel» zegt dan ook

[1] Blijkens verschillende vonnissen en verhooren.

een onroomsch, en dus gewis niet partijdig tijdgenoot en ooggetuige, een Engelsch koopman, in Antwerpen gevestigd [1], «hoewel ieder in zekeren zin zal toegeven, dat men die beelden wel mocht afbreken, zullen de meesten het misprijzen, dat men daarbij zulk een vernieling heeft aangericht». Hooren wij zijne ontboezemingen, na zijne wandeling, in den nacht van den beeldstorm zelf, door de stad Antwerpen en hare verschillende kerken gemaakt, om ons te levendiger in al het gewoel der omstandigheden te verplaatsen. «Wij hebben hier» zoo vangt hij zijn verslag aan zijn meester — den stichter der Antwerpsche beurs Sir THOMAS GRESHAM — aan; «wij hebben hier een vreeselijke beweging gehad; alle kerken, kapellen en godshuizen geheel ontdaan; niets daarbinnen in zijn geheel gelaten, maar alles gebroken en vernield; en dat op zulk een wijs en door zoo weinig lieden dat het verwonderlijk is om te hooren. Gister avond om vijf uur begon het in de groote kerk; de priesters zouden juist het lof gaan aanheffen, toen er eenigen, eerst maar een troepjen jongens, psalmen begonnen te zingen; allengs wies hun hoop aan, en, om zes uur ongeveer, verhieven zij zich en raakten in beweging. Het eerst gold het het beeld der Moeder Gods, dat den vorigen zondag nog was omgedragen, en dat zij even als haar kapel (waarin men 't uit voorzorg had weggezet) geheel vernielden; daarna verwoestten zij de gansche kerk, de kostelijkste van geheel Europa, en richtten er alles zoo te gronde, dat er geen plaats overbleef om zich te zetten. Van daar trokken zij deels naar de Parochykerken, deels naar de Godshuizen, en richtten er zoo'n verwoesting aan, dat ik niet geloof er ooit dergelijke

---

[1] De reeds boven bl. 89 aant. [2] aangehaalde RICHARD CLOUGH. Zie het daar vermelde boek, p. 138.

in één nacht is tot stand gebracht. Maar het verwonderlijkst is, dat ze zoo weinig in getal waren; want ik zag er in sommige kerken niet meer dan 10 of 12 die braken, meestal kwâjongens en ander gespuis; er stonden echter vele toekijkers en misschien wel aanleggers bij. In de stad zelve was alles zoo rustig en stil, alsof er niets in de kerken te doen ware geweest; de luî stonden gekleed in hunne deuren en zagen de beeldstormers van de eene kerk naar de andere trekken, *vive-le-geus* schreeuwende en hen toeroepende, zich maar stil te houden. Zoodat ik dan ook, al gaauw, met nog wel 10,000 anderen, de kerken ging rondloopen, om te zien wat er was voorgevallen. In de groote kerk zag het er uit als een hel; er brandden meer dan 1000 toortsen en er was een leven, een getier en geraas alsof hemel en aarde vergingen, van al die beelden en kostelijke kunststukken die omver gehaald en aan stukken geslagen werden; de verwoesting was er zoo groot, dat er geen plaats was om door te dringen. Ik zou u op geen tien bladen papier alles volledig beschrijven kunnen; het orgel en al vernield! — Vandaar ging ik naar de andere kerken en gestichten, waar het alles hetzelfde leven was — breken en vernielen geen gebrek. Zij die braken keken echter niet om naar 't geen zij verwoestten, maar lieten het liggen als 't in stukken was. Vóór drie uren in den morgen was alles klaar, en ging ieder weêr naar huis alsof er niets was gebeurd, en toch hebben ze tusschen de 25 en 30 kerken vernield. God moge 't alles tot een goed einde brengen!» — Een dag of vier later was de man er nog steeds vol van. «Het was zoo vreeselijk» schrijft hij «dat men op de gedachte alleen reeds beven moet; het schijnt alles meer een droom, dan zulk eene wezenlijkheid!»

Was dit de indruk, door het op ééne plaats aan-

schouwde, op een man gemaakt, zelf, als Onroomsche, tegen den Roomschen beelden- en kerkdienst ingenomen, dan laat zich de verbijstering denken, door het bericht van 't gebeurde in de verschillende streken des lands, ten Hove van MARGARETHA, en bij deze zelve in de eerste plaats, te weeg gebracht. Haar eerste berichten kreeg zij uit Kortrijk van 't geen daar in den omtrek was voorgevallen; zij gaf er den Koning in een naschrift op een brief van den 17en verslag van; den 18en kon zij daar reeds die uit Yperen en Rijsel bijvoegen; de laatste stad zelve was vrijgebleven, maar de kerken daar buiten allen bestormd. Men vreesde, schreef zij toen reeds, voor Gent. Een vrees, die maar al te ras verwezenlijkt zou worden. Vier dagen later, den 22sten, gaf zij op nieuw verslag; toen waren reeds die meer dan 400 kerken in Vlaanderen verwoest, en juist dien dag, was het jammerbericht van de vernieling van Antwerpens Hoofdkerk en zijn verdere kerken, gestichten en godshuizen gekomen; en deze allen, gelijk wij reeds van onzen Engelschman hoorden, «terwijl het volk er bij toekeek, door naauwlijks honderd rabauwen». Zij verwachtte geen beter tijding uit Doornik en Valencijn — die beide andere hoofdplaatsen van 't ketterdom. En inderdaad, nog was haar brief niet gesloten of de Jobsbode van daar, en ook van elders nog, was reeds aangekomen. Zij beloofde er den Koning in een nader schrijven getrouw verslag van te doen, en hem dan tevens uitvoerig te melden, wat zij, in die omstandigheden, gedwongen was geweest, den Verbonden Edelen toe te staan.

V.

DE CONSISTORIËN.

Wel mocht zich de Landvoogdes gedwongen noemen tot hetgeen zij, bij hare brieven van verzekerdheid, den Edelen toezei. Op slapelooze nachten en koortsige dagen was het haar te staan gekomen [1]. Tranen, verzuchtingen, handgewring en misbaar, — alles, had zij er naar haar eigen herhaalde betuigingen [2], voor ten beste gehad, om het over haar beschikte noodlot te ontgaan; zelfs een overijlde vlucht had zij te baat willen nemen, om maar aan de heillooze handeling te ontkomen, waarmede zij zich bedreigd zag, en die haar, door de Heeren en Edelen der Vliesorde en van haren Raad, als het kleinste van twee kwaden werd aanbevolen, maar haar, in haar beperkten zin, als de doemwaardigste heiligschennis voorkwam: — hare toestemming namelijk tot het voorloopig straffeloos houden van de kerkelijke bijeenkomsten der Onroomschen,

---

[1] Het zijn letterlijk haar eigen woorden, in haar brief aan den Koning van 29 Aug. (*Corr. de Marg. d'Autr.* p. 194): „par aulcuns jours la fièbvre ma retenue et ay passé plusieurs nuicts sans repos."

[2] Zie haar brieven in de *Corr. de Marg. d'Autr.* p. 194 s. s. *Corr. de Phil. II*, I. p. 403 s. s. en het stuk aldaar II. p. 588 s. s.

op die plaatsen, waar deze dat tot dusver in weerwil van hare en 's Konings Placcaten en Edicten hadden gedaan. Zeer wijselijk deden gemelde Heeren haar opmerken, dat zij, door dit toe te staan en van de Hervormden hunnerzijds een vreedzamer houding te eischen, al aanstonds gelegenheid had, de met geweld veroverde kerken aan hare oorspronkelijke bestemming te doen hergeven, welke zij anders toch, door gebrek aan geld en troepen, niet bij machte was hun te ontrukken. Zeer te recht brachten daarbij ook de Verbonden Edelen in, dat zij andersins geenerlei kans zagen, het in beroering gebrachte volk weder te sussen, of het de wapenen te doen nederleggen. Die gegronde opmerking, die juiste beschouwing bleven echter steeds schipbreuk lijden op de kerkelijke bespiegelingen, door MARGARETHA van hare zijde gehouden, en het schrikbeeld van den tweederlei Godsdienst in den Staat, dat zij zelfs ten koste van haar leven niet wilde helpen verwezenlijken [1]. — Men moest beginnen met den Staat te behouden, zoo meende EGMOND, en kon dan vervolgens zijne zorg aan de Kerk wijden; maar zij antwoordde hem heftig, dat men eerst in den dienst van God moest voorzien; want zij was met haar koninklijken broeder van meening, dat de ondergang der kerk een grooter ramp zou zijn, dan het verlies van 't land [2]. Liever dus ook, dan met het gedane voorstel in te stemmen, trachtte zij een opzet ten uitvoer te leggen, dat, naar het schijnt, als laatste toevluchtsmiddel reeds vroeger door haar in 't oog gevat, maar welks uitvoering thans ongelukkig niet wel meer mogelijk was. Met den Hertog van Aerschot namelijk,

---

[1] *Corr. de Phil. II*, I. p. 453: „En supposant que le Roi voulut admettre *deux religions* — elle ne voulait pas être l'executrice d'une semblable détermination; qu'elle se laisserait plutôt mettre en pièces."

[2] *Corr. de Phil. II*, I. p. 449.

die zich te Bergen ophield, en daar eene ongesteldheid voorwendde of vergrootte, om niet met de overige Heeren naar Brussel te komen, schijnt zij een reisplan naar eerstgemelde stad beraamd te hebben, om zich daar, als onder zijne vleugelen, in veiligheid te stellen, zoodra zij zich in de hoofdstad niet wel meer vertrouwde[1]. In den zeer vroegen ochtend van Vrijdag 23 Augustus, den dag waarop zij anders haar eindbesluit had moeten nemen — tusschen drie en vier uren 's morgens[2] — terwijl zij alles tot de afreis gereed had gemaakt, en hare paarden getuigd stonden; ontbood zij, op 't onverwachtst, de Heeren van den Raad en de Orde tot zich, om hun haar voornemen de stad te verlaten, mede te deelen. Dringend hielden haar toen dezen al de zwarigheden voor, die daaruit zouden voortspruiten, en hoe dan gewis alles verloren zou zijn. Desniettegenstaande had zij zich wellicht toch niet laten verbidden, had men haar niet te gelijker tijd het ontmoedigende bericht moeten mêedeelen, dat haar voorgenomen reis toch reeds ondoenlijk was, omdat de burgers van Brussel de poorten bezet hielden en haar den uitgang zouden weigeren. Zoo moest zij wel voor de noodzakelijkheid zwichten, en stemde er met weêrzin in toe, dien dag althans te blijven, en voorts een stuk te laten opstellen, waarbij den Bondgenooten, onder bepaalde voorwaarden, eenige zekerheid gegeven werd, en dat hun door ORANJE, HOORNE, en EGMOND

---

[1] Zie VAN DER HAER *De Initiis Tum.* enz. ed. 2a p. 363 s., en *De Nederl. onder Filips II.* bl. 285 enz. Ook later (18 Nov.) nog schreef zij aan den Koning: dat zij „se reserve toujours cette place, comme la plus propre à la recevoir à la dernière extrémité, elle et tous ceux qui sont restés fidèles dans le pays à Dieu et au Roi.”

[2] Zie den brief van HOORNE aan MONTIGNY achter *La deduction de l'innocense de Messire Phil. Comte de Hornes.* 1568. p. 176; en verg. de *Corr. de Phil. II*, I. p. 453 en II. p. 592.

zou worden medegedeeld. Met den tot Stadsvoogd door haar aangestelden MANSFELT, werden deze laatste Heeren tevens ten Raadhuize door haar afgevaardigd, om het volk gerust te stellen. Des avonds echter kwam zij op haar geschortste reisplan terug, riep nogmaals de Heeren bijeen en drong ten ernstigste bij hen aan, haar ter stad uit te helpen. Tegenover haar hernieuwden aandrang echter, voerden ook deze dezelfde moeyelijkheden, bezwaren, en nooddwang eindelijk van de andere zijde aan; en was zij dus wel genoodzaakt toe te geven, al mocht haar dit ten slotte ook juist niet zoóveel hinder baren, als haar zoo hevige weêrstand en worsteling ons anders licht zou doen bevroeden. Een soortgelijk middeltjen toch, als wij den Koning, met zooveel loosheid, tegen de hem door de omstandigheden afgedrongen toegefelijkheid zagen aanwenden, stond ook zijner eensdenkende zuster ten dienste; en zij greep het bereidvaardig aan. En gelijk hij den Paus daarbij te baat nam, zoo zij hem zelven. Wat zij had toegegeven, schreef zij hem namelijk, werd slechts door zijn goedvinden, dat hij er naar welgevallen aan onthouden kon, geldig; en zij ried hem daarom ook nogmaals, wel, uit drang der omstandigheden, de bijeenroeping der Algemeene Staten toe te staan, maar alleen onder voorwaarde, dat die Staten, vóór zijn eigen overkomst, niets beslissen mochten; inmiddels zou hij dan een leger gereed kunnen maken en daarmede herwaarts komen, om op alles gewelddadig orde te stellen. En gelijk FILIPS voor zijn notaris dat merkwaardige stuk van verzet teekende, zoo liet ook MARGARETHA, ruim een maand later, door den Raadsschrijver BERTY een vertoog opstellen, waarin zij van al den drang, haar door omstandigheden en menschen aangedaan, uitvoerig verslag gaf, en luide opkwam tegen al wat haar, onder die omstan-

digheden, tegen haar wil en innigsten zieledrang, naar haar zeggen, was afgeperst. Gelijke betuiging had zij trouwens — en zij beriep er zich op — reeds dien dag zelf tegen allen die haar omringden gedaan; zij had het «voor God en voor hen» bezworen, dat zij slechts voor het geweld zwichtte; vandaar dat dan ook de Koning, haars inziens, te gelegener tijd, gerustelijk alles herroepen mocht, wat zij had toegezegd. Wie zou nu nog willen beweren, dat MARGARETHA eene Nederlandsche vrouw, dat zij niet veeleer zoo Spaansch was — als de Spaansche Koning zelf! —

Intusschen, daargelaten wat zij den Twaalven en hunnen hervormden beschermelingen schijnbaar toegaf; veel meer nog was het wat zij hun door hare Brieven van verzekerdheid, die hun nu eindelijk den 25en voor goed werden overhandigd, ontroofde. En daarin bleek, en is dan ook reeds vroeger ten volle de sluwheid opgemerkt, die haar kenmerkte en onderscheidde. Het was van den aanvang af haar toeleg geweest, volk en Edelen, welker vereende kracht zij te recht vreesde [1], te verdeelen en daardoor te beheerschen. Krachtelijk was haar daarin, door het verschil van meening reeds in de hand gewerkt, dat tusschen die Edelen zelf, in geloof zoowel als in beginselen heerschte, en te Sint Truyen zich zoo kennelijk geuit had; een verschil, dat hen niet in aantal slechts verminderd, maar ook in eenheid van streven en vastheid van handelen, aanmerkelijk had verzwakt. Zij achtte zich daarmede echter niet voldaan. Zij wilde het Verbond zelf te niete hebben; zij wenschte het Bondschrift als met eigen hand te verscheuren. Zou dit nu ook al niet letterlijk, niet dadelijk het geval zijn; zedelijk was het dat helaas,

---

[1] "If the nobles do holde with the commons" schreef ook de Antwerpsche Engelschman (t. pl. p. 171) "then let the king come with what power he wyll, it wyll be but lost labour."

maar al te zeer. De afgevaardigden der Edelen namelijk beloofden haar, hun Verbond als «niet bestaande, afgeschaft en verbroken» te beschouwen, «zoolang zij bij de zekerheid gehandhaafd zouden blijven, hun uit 's Konings naam door de Landvoogdes beloofd.» Maar al te wel zagen de kloekste en omzichtigste hunner in, hoeveel te ver men met die lichtvaardige belofte gegaan was, hoe nabij dit aan eene geheele opheffing hunner «heilige» vereeniging kwam. «Er is veel in dat accoord» schreef bijv. TOULOUSE «dat mij mishaagt; vooral dat men het Compromis heeft opgeheven, en dat wel zonder daartoe last te hebben; maar men verontschuldigt zich met de vele mondelijke beloften, door de Heeren (van de Vliesorde, enz.) gedaan, en met het uitgesproken verzet, van «zoo niet alles punt voor punt van de andere zijde wordt nagekomen, ook dezer zijds in zijn geheel te mogen blijven.» [1] In gelijken zin liet zich BREDERODE tegen Graaf LODEWIJK hooren: «Ons Compromis» schreef hij [2], «is geheel te niet; ik had altijd gemeend, dat de dood alleen er ons van had kunnen scheiden; had ik anders gedacht, ik had er mij nooit in gestoken. En dat ik, die er minstens een 150 geteekend heb! Al onze vrienden hier zijn dan ook zeer ontstemd, de zaken dien loop te zien nemen. — Zend toch eens iemand om ons nader in te lichten; want, op mijn eer, geen onzer begrijpt er iets van; en zoo het aldus moet gaan, en men geen meerder voldoening erlangt, zal het de treurigste gevolgen hebben, daar ieder zich dan zelf maar buiten gevaar voor de galg zal zoeken te stellen; gelijk men nu reeds hier en daar begint te klagen, dat men ter slachtbank geleid wordt, en niet ter wereld

---

[1] Zie zijn brief medegedeeld in *De Nederl. onder Filips II*, bl. 285.
[2] *Arch. II*, p. 276.

begrijpen kan, waarmeê men dit aan u en mij en zijn Verbond met ons, verdiend heeft.» Juist die verdeeling, die scheiding der belangen, voorzag de wakkere Edelman, die MARGARETHA als het zoetste loon van hare sluwe handelwijs wachtte en verkreeg. Ook BERNARD VAN MERODE [1], zelf een der twaalf, ontveinsde aan LODEWIJK den ongunstigen indruk niet, op edelen beide en volk door het verdrag met MARGARETHA gemaakt. «Ik heb tijding van ettelijke Bondgenooten» schrijft hij, «die ons genomen besluit uiterst bevreemdt; en ook het volk mistrouwt de Geuzen geheel en al wegens die opheffing van hun Compromis, en het meent» — hoe juist vatte het MARGARETHA's bedoeling — «het meent, dat wij daardoor geheel van hem gescheiden zijn. Ook wordt er van alle zijden volk aangeworven, en men vreest, dat wanneer Hare Hoogheid eerst maar wat gewapenden bijeen heeft gebracht, zij al spoedig met geweld zal gaan handelen.» De uitkomst bewees, hoe gegrond die vreeze was. De behoudende MEGEN en de snoode NOIRCARMES waren in dit opzicht voor MARGARETHA, met maar al te goed gevolg, werkzaam; en beider, maar vooral des laatsten krijgsbedrijven zouden den armen Hervormden nog op menig bittere levensstond en moorddadig doodsuur te staan komen! — De Edelen moesten in slaap gewiegd, en van het volk gescheiden worden; en terwijl MARGARETHA zich wapende en de Koning zijn maatregelen nam, konden beiden licht in schijn iets toegeven; zij hadden 't slechts uit dwang, zou het heeten, en in de benardheid van 't oogenblik gedaan, en konden 't dan later des te duurder betaald zetten. Zoo dachten en zoo deden zij; — maar hebben toch, met al hun arglistigheid, ten slotte nog leelijk buiten den waard gerekend! —

[1] Aldaar, p. 282.

De beide hoofdbepalingen van 't verdrag der Edelen; de beide hoofdpunten der brieven van verzekerdheid, van MARGARETHA's zijde, en van der Edelen wederschrift hunnerzijds; waren, eerstens, de wederkeerige beloften van: veiligheid, voor de Bondgenooten, en ongestoorde godsdienstoefening voor het volk op die plaatsen, waar dit, in de verschillende gewesten, tot dusver geschied was; en, ten andere, ter zijde stelling van het Verbond en nederlegging der wapenen, zoolang die veiligheid en dulding gewaarborgd bleven. Hoe gevaarlijk nu, bij MARGARETHA's kwade trouw en arglistige bedoelingen, die bepalingen geacht mochten worden, en hoezeer dat gevaar, gelijk wij hoorden, aan het doorzicht van volk noch Edelen geheel ontsnapte; zoo was toch voor de hervormde burgers dat blijde uitzicht op vrijheid van preek, van godsdienst en geweten, aanvankelijk te schoon en veel belovend, dan dat zij het zich door verontrustende bespiegelingen, over al 't gevaarlijke dat het met zich droeg, zouden hebben bedorven. «Na dat nu» zoo verhaalt ons een tijdgenoot [1] «ter kennisse van de onderzaten dit accoord gekomen is — als dat d'inquisicy afgesteld, de placcaten opgehouden, en de preeken toegelaten waren (gelijk het alle man verstond en meende), had men de groote stilte, vreugd en verademing moeten zien, die er alom op gevolgd is; en hoe alle harten weder verzoet en verlicht waren, en alle onrust en opspraak achterbleef; zoodat het bijna ongelooflijk zou dunken aan hem, die te voren gezien had den afkeer, verbittering, onrust en beroerte van 't gewapende volk, zonder ook daarna het tegenbeeld voor oogen te hebben, uit het gezegde accoord geboren.» —

Door de aanvankelijke vestiging der hervormde ge-

---

[1] WESEMBEECKE, t. pl. bl. 314.

zinte, met de daadwerkelijke aftreding der Bondgenooten gepaard, verplaatste zich nu echter ook tevens het brandpunt der beweging, en trad, voor de werkzaamheid der Edelen, die der Hervormde burgers en hunner Consistoriën — gelijk zij die naar den Franschen naam doopten — in de plaats. Wie er van de Verbonden Edelen ook later nog werkzaam bleven, deden dat niet als zoodanig meer, maar als werkdadige leden der Hervormde partij zelve, met het geld en de middelen, hun hoofdzakelijk door haar en hare vertegenwoordigers verstrekt, en met het gezag, in de betrekking, en in de waardigheid, van haar alleen ontleend en door haar hun opgedragen. Te St. Truyen, wij vernamen het [1], hadden die Consistoriën hun voorstel van samensmelting zien versmaden, en door een ijdele belofte van bescherming vervangen. Met het «accoord» van Oogstmaand, was ook het laatste denkbeeld aller aansluiting aan het verworpen Bondschrift en zijne onderteekenaars verdwenen en onmogelijk gemaakt. Zij zouden thans hun eigen Bondschrift hebben, met eigen krachten werkzaam zijn; en wie met hen wilde streven, moest hun eigen zelfstandigen weg volgen, met hart en ziel in hun lief en leed deelen, zich met hunne belangen en behoeften geheel vereenzelvigen. Daarmede zeiden zij dan tevens ook den laatsten herinneringen eener maatschappij vaarwel, die geen ander bestaan noch kracht had gekend dan zij uit hare hoogere rangen putte; die slechts in het schemerlicht geademd had, van de Hoven en Sloten harer adelijke hoofden afgestraald, buiten welker gezichtskring zij zich niet waagde. Uit eigen boezem, door een licht van boven, gelijk zij dat uitdrukten, bestraald, zouden zij thans hunne zedelijke levenskracht

[1] Boven, bladz. 66.

leeren scheppen. Met de opheffing van het Bondschrift, was de eeuw van Nederlands adel voor altoos voorbij en die van zijn burgers aangebroken, aanvankelijk in zijn Hervormde Consistoriën vertegenwoordigd.

Niet ten onrechte had MARGARETHA, reeds vóór eenige maanden [1], den Koning gemeld, dat er zich buiten het Verbond der Edelen, nog een ander der burgers had beginnen te vormen. En het was dezelfde werkzame man, de Doorniksche burger, dien wij, bij het ontwerpen van het eerste, onder de Edelen te Spa aantroffen; het was Mr. GILLES DE CLERCQ, die ook bij het tot stand brengen van het laatste, het zoogenoemde Compromis der kooplieden [2], de meeste bedrijvigheid aan den dag leide. Zoo treffen wij hem bijv. reeds vóór Oogstmaand van dit jaar, te Armentieres in Artois aan, vanwaar hij met zijn Bondschrift de reis naar elders vervolgde. Het waren de deelhebbers en onderteekenaars van dit nieuwe Verbond, die tevens, in het handelrijke Antwerpen te beginnen, de degelijkste en hoofdleden der verschillende Consistoriën uitmaakten, en welker werkzaamheid daarom ook met die der laatste als samensmelt.

Die Consistoriën had men, naar de Geneefsche en Fransche, de Calvinistische instelling, ook in Nederland al aanstonds beginnen in te voeren, toen de verschillende nieuwgeloovigen zich tot allengs grootere gemeenten, aanvankelijk in 't verborgen, hadden vereenigd. Zij werden door de predikanten, ouderlingen en diakenen dier gemeenten gevormd, en stelden zich teffens ook onderling weldra in het naauwste verband; waarbij dan steeds Antwerpen, als middelpunt en hoofd-

[1] Zie boven, bladz. 53.

[2] Verlangend zien wij daarover altijd nog uit naar de, reeds in den *Gids* voor 1846 beloofde aanteekeningen van den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

plaats door haar beschouwd werd. Van Antwerpen ging alle samenwerking uit, daarheen vloeiden alle algemeene geldmiddelen samen. Ook uit het Noorden des lands richtte zich daarheen alles, wat eene gemeenschappelijke werking ten doel had. In Antwerpen werden ook steeds de algemeene Vergaderingen gehouden, met den kerkelijken naam van Synoden gedoopt, waar zoowel de geloofsbelijdenissen met naauwgezetheid werden overwogen, vastgesteld, en uitgevaardigd, als er ook de staatsbelangen der jonge kerk en harer verschillende medeleden, met den meesten ijver werden behartigd en gesteund, en alle middelen ook tot haar tijdelijk en zichtbaar bestaan, in de haar zoo vijandige tijdsomstandigheden onder de aandacht genomen en beproefd. Hoe dikwijls toch mocht het, in de kwellingen des tijds, niet van haar heeten: «die arme schaapkens mogen jammeren en God hunnen nood klagen, maar anders en hebben zij niet.» [1] Roerend zijn de woorden van 't vertoog aan de Nederlandsche overheden, waarmede zij hunne geloofsbelijdenis van 't jaar 1561 — die welke nog steeds achter den Nederlandschen Bijbel prijkt, en in 1559 door GUY DE BRES was opgesteld [2] — begeleidden, dat namelijk hunne vijanden niet anders van hun kunnen getuigen dan: «hij zweert niet, hij hoereert niet, hij bedrinkt zich niet, maar — hij is van de nieuwe sekte. «En» moesten zij er helaas op doen volgen, «niettegenstaande deze getuigenis van eerbaarheid, waren nochtans geen manieren van straffinge vergeten, om hen te kwellen.» [3] Wel mochten

[1] Woorden van den Pastoor op 't Kiel; zie de reeds aangehaalde aant. in 't *Kerkhist. Archief* I.

[2] Thans in getrouwe afdrukken, door de zorg van den Wel-Eerw. TRIP VAN ZOUDTLANT te Genève op nieuw uitgegeven. Verg. *den Kunst- en Letterbode* voor 1856. 17.

[3] Medegedeeld bij BOR. I. bl. 50.

zij zich daarom ook in den Brief aan den Koning, dien zij er bijvoegden «tot dusver meer verdrukt dan verhoord» noemen. Zij bedrogen zich slechts wanneer zij meenden, dat hij hen thans hooren zou. Geen hunner ernstigste betuigingen, hunner gemoedelijkste ontboezemingen, die in staat ware eene hardoorigheid als die van FILIPS te verweeken. «Offerende en overgevende den Koning hun lichaam en goederen, (baden) zij zijne Majesteit oodmoedelijk, dat het hun toegelaten werde, Gode te geven dat hij eischt. Zij zeiden «te sterven voor 't Evangelie, waarin geschreven staat den Keizer te geven wat des Keizers is; «en dat er, niettegenstaande de vele duizenden in den lande waartoe het getal dergenen, die hunne belijdenis hielden, allengs geklommen was, «in niemand van deze eenige bereiding van oproer gezien, of een woord daartoe strekkende van hun gehoord werd.»

Hunne gevoelens daaromtrent, hunne betrekking tot den Koning zouden intusschen danig veranderen, maar alleen FILIPS' dweepzieke verstoktheid er de schuld van dragen. Welk een onderscheid toch, tusschen deze Evangelische taal der onderworpenheid, en de stoute vraag die zij ruim vijf jaren later dorsten op werpen[1]: «of een deel der Nederlandsche leenmannen en onderdanen zich, met geweld van wapenen, tegen zijne overheid zou mogen kanten, wanneer die overheid hunne voorrechten schond en verbrak, en hun openbaar onrecht of geweld aandeed?» waarop het niet minder stoute antwoord luidde: «dat dit veroorloofd was, zoo men slechts goede middelen had, om het ten uitvoer te brengen.» Toch hadden zij, slechts twee maanden te voren, nog eenmaal den weg des vredes beproefd, en zich, gezamenlijk met

[1] Zie den aanhef van het besluit der Vereenigde Consistoriën van Dec. 1566, medegedeeld door den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, in *Het Rijks-Archief*, I bl. 17.

hunne Luthersche geloofsgenooten, «in allen oodmoed en met volkomen gehoorzaamheid» gelijk zij zich uitdrukten, bij een uitvoerig verzoekschrift, om gewetensvrijheid tot den Koning gewend; waarbij zij, de tijdelijke goederen, die zij vroeger gezegd hadden voor hem over te hebben, als in geldswaarde overbrengende, hem de, toen nog zooveel aanzienlijker, som van dertig ton gouds aanboden, wilde hij hun die vrijheid schenken. In Wijnmaand 1566 werd dit verzoekschrift, uit naam van beide gezinten, aan MARGARETHA's tijdelijken bevelhebber te Antwerpen, den Graaf VAN HOOGSTRATEN, overhandigd, en voorts, door de werkzame hand vooral van Mr. GILLES DE CLERCQ, in alle gewesten des lands in druk verspreid en aan Edelen en burgers ter onderteekening aangeboden, en zij tot rijke bijdragen aangespoord. Zelfs hunne Roomsche medeburgers sloten zij daar niet van uit, en meenden, in het belang der algemeene rust, ook op hunne deelneming te mogen rekenen [1]. Onder de Onroomschen was die deelneming, als zich verwachten liet, vrij algemeen. Om het wettige van den gedanen stap nog te sterker te doen uitkomen, wendde men zich tot de overheid en wet van verschillende plaatsen, om er hare aanbeveling en medewerking bij te verzoeken, die men echter natuurlijk slechts daar verkreeg, waar zij in Onroomschen zin gestemd waren. Zoo schijnt dan ook bijv. de overheid te Doornik DE CLERCQ zelfs geweigerd te hebben haar, gelijk hij dat voorhad,

[1] Volgens getuigenis van den Maire van Richebourg in Artois had hem zekere JEAN HAVART gezegd, "que les Catholiques contribueroient aussi, à cause que c'est pour un bien public"; en zekere LE ROY van La Gorgue beweerde, dat daar 6 Katholieken hadden bijgedragen. (Blijkens het onderzoek door 's Konings gemachtigden in Sept. 1567 in 't land van Laleue gehouden; in afschrift van *'s Rijks-Archief te Brussel.*)

het Verzoekschrift voor te lezen [1]. De uitwerking, die het stuk op Landvoogdes en Koning zelven had, laat zich denken; zij stelden zich als verbaasd over de onbeschaamdheid [2], waarmede men 's Konings geweten omkoopbaar scheen te achten; als hadde zoo iets inderdaad in de bedoeling zijner gemoedelijke onderzaten gelegen. Zij gaven hun na, dat het niet anders dan eerlooze schijn was, en men, onder deksel den Koning te beschenken, slechts geld bijeen zocht te krijgen, om er zich tot een gewapenden weêrstand voor uit te rusten en hem te bevechten. Toch hadden zij hem, in al de bewustheid hunner goede trouw, op beide die punten, met zooveel woorden reeds verzekerd, dat zij « door middel der gevraagde vrijheid geenszins dachten den Staat des lands te vernieuwen of van Vorst te veranderen; accijnsen, tol, schatting of anderen onderstand te weigeren; maar integendeel, tot een getuigenis der welgezindheid, die zij hadden, om tot zijn dienst te geven wat zij vermochten, in erkentenis zijner gunst en genade, en als een nieuwe, den eed hunner getrouwheid bekrachtigende hulde; — hem, van den dag af, dat hun de verzochte gunst zou worden toegestaan, goede en vaste borg stellen zouden, om, boven alle imposten, tollen en andere gewone lasten, de som van dertig tonnen gouds tot ontlasting van 's Konings Domeinen in deze landen op te brengen. Biddende voorts zijne Majesteit (uitdrukkelijk) dit aanbod

---

[1] Ik maak dat op, uit de volgende uitdrukking der *Justification de Tournai* ('s Rijks-Archief te Brussel): » lequel (DE CLERCQ) *voulut* lire la requête imprimée adressée à S. M. »

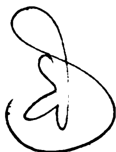
[2] MARGARETHA schreef den Koning dat zij hem het Verzoekschrift zond » non pour les complaire en chose si deshontée, comme eulx me requérent, mais afin que S. M. voye *les abominations et impudences* dont ces sectaires osent user. » (*Corr. de Guill. le Tac.* II. p. XCIX, aant.)

zijner onderdanige onderzaten in dank aan te nemen, als komende uit een hart, dat anders niet begeerde, dan de bevestiging van den dienst van God en des Konings, met de welvaart, rust, en voorspoed des lands. Verhopende tevens, dat zijne Majesteit niet vreemd zou vinden, zoo zijne onderdanen, zulk eene merkelijke gunst van hun natuurlijken Vorst ontvangende, hem een bewijs hunner erkentelijkheid gaven, dienende tot dankbaarheid naar hun klein vermogen.» Die gunst was trouwens «niets nieuws», naar zij meenden; had toch niet «Keizer ALEXANDER SEVERUS, een heiden en afgodendienaar zijnde, den Kristenen toegelaten tempels te hebben; had niet Keizer CONSTANTIJN, die een Kristen was, den titel van den Groote verworven, omdat hij de tempels der heidenen naast de kerken der Kristenen had geduld! — en liet niet de Paus, het hoofd der kerk, zelf, den joden, dien «verklaarden vijanden des Heeren, toe, binnen Rome hunne synagogen te hebben en hun godsdienst te oefenen?» —

De goede trouw, van 's Konings Onroomsche onderdanen, in weêrwil van 's Konings verdenking, de beschuldiging hunner wederpartij, en de vrome- of eerder onvrome-wenschen van eenige heethoofden hunner eigene [1]; die goede trouw bleek echter niet uit de woorden van hun verzoekschrift slechts, maar ook uit de handelwijze, daarbij betracht. Zoo ontving toch bijv. de eenvoudige burger van Meenen, die zijn penningsken van 11 stuivers tot de 30 ton had bijgedragen, even als al de andere inwoners dier stad, 't geen hij had opgebracht, terug, zoodra het beslist was, dat de Koning van het aanbod der Nederlanders niet gediend

[1] Als bijv. die beide Gorkummers in de *Sententiën van Alva* (bl. 69, v. v.) veroordeeld, op welke zich de Heer GROEN (*Arch.* II, p. 417) beroept, of die Vlaming, die beweerde, dat het geld strekken moest om den Paus en Antikrist te weeren.

8*

beliefde [1]. En op dezelfde voorwaarde had ook elders de onderschrijving voor ieders bijdrage plaats gegrepen. De zaak veranderde echter, toen niet slechts de Koning het welmeenende aanbod met afschuw verworpen had, maar ook, in plaats van gewetensvrijheid en geloofsdulding, de Nederlanders met de strengste maatregelen van wraakneming en straffe bedreigde; toen de legerbenden reeds beschikt, reeds als geordend waren, die weldra als een plaag over 't land zouden komen, dood en vernieling met zich voerende over hoog en laag, edelman en burger. Toen toch bracht men werkelijk zijn penningen samen en zond ze naar Antwerpen op, met het kennelijke doel, der Consistoriën plannen van dadelijk verzet te ondersteunen en in werking te brengen; en de bekende Antwerpsche Geuzenkoopman MARCO PEREZ, die zelf voor 5000 kroonen had ingeschreven, belastte zich met de ontvangst [2].

Reeds sedert geruimen tijd, was men, in weêrwil van 's Konings achterhoudendheid en verheelzucht, niet onkundig gebleven van de helsche plannen die hij, in overleg met ALVA [3], met name tegen de Edelen en Hoofden voedde, welke allen de schavotstraf beidde, later aan een deel hunner voltrokken. Zoo de Koning en de Landvoogdes er in Nederland hunne spiën op

---

[1] Zie zijn Verhoor hier achter in de Bijlagen.

[2] Blijkens het onuitgegeven verslag der Commissarissen voor Brugge omtrent de handelingen van den ijverigen Brugschen Hervormde JAN VAN VIJFVE, aldaar en te Veurne; volgens 't welk deze, omstreeks Kerstmis uit Amsterdam teruggekomen, gezegd had: „que BREDERODE y el conde (LODEWIJK nam.) le promettieron y juraron que defenderian los sectarios con la vida y los bonos, y que para ello tenian en Allemania vm Cavallos y 30 Venderas de infanteria, para pagar de los quales la Consistoria de Brugas contribuya 8m flor. y los de Dixmude, Furnes, Neoporta, Ostende 4m, *los quales, dentre de* 3 *semanas huviando ser librados en manos de Marco Perez en Anvers.*"

[3] Verg. aant. 1 boven, bladz. 72.

nahielden, die de gangen der Edelen op al hunne paden volgden en begluurden, die Edelen lieten zich van hunne zijde niet minder wel onderrichten van 't geen er in Spanje aan 't Hof en in den Raad des Konings voorviel; en in spijt der verplichtende brieven en schoonschijnende betuigingen, hun door den Koning voortdurend toegezonden, werden zij maar al te wel gewaar welke moorddadige voornemens Zijne Majesteit omtrent hunne personen koesterde; en lekte het ook al spoedig uit, langs welken weg van wapenen hij zich gereed maakte die ten uitvoer te leggen, en tevens ook zijne overige Nederlandsche onderzaten tot hun plicht, gelijk hij dat noemde, terug te brengen. In de eerste dagen van Wijnmaand had daarom ORANJE dan ook, op het Slot te Dendermonde, in tegenwoordigheid van zijn broeder LODEWIJK, eene bijeenkomst met EGMOND, HOORNE en HOOGSTRATEN belegd, waarin hij, den staat van zaken blootleggende, en het lot dat hen van Spanje uit dreigde ontvouwende, bepaaldelijk op EGMOND had zoeken te verkrijgen, zich zoo noodig, tot een gewapenden tegenstand tegen 's Konings leger voor te bereiden en daartoe mede te werken. EGMOND echter, in zijne onzinnige verblindheid, en de overtuiging ook zijner zuivere bedoelingen, weigerde; en daarmede verviel tevens alle uitzicht ook op 's Prinsen dadelijke deelneming, als die nog altoos niet warm genoeg ontvonkt was, om aan 't hoofd der Hervormden, alleen den kamp te wagen [1], wanneer hij daarenboven een krijgs-

---

[1] Wat de Prins eenige maanden later, waarschijnlijk op EGMOND doelende, naar Duitschland schreef (*Arch.* III. p. 38): „obwohl noch andere herrn in dissen länden seindt, denen die freiheit disser länden lieb ist, gehen ihnen doch diese gemeine Religions sachen nicht *recht zu herzen*, sondern nemen sich derselbigen *fast kaltsinnig an*, dass wir nicht sehen könen, wie die guthen Leuten geholffen und die religion möge erhalten werden;" — dat mocht thans en ook vervolgens nog, maar al te zeer van hem zelf gelden. —

man als EGMOND tegenover zich zou hebben te duchten. Die vruchtelooze poging is toen denkelijk niet zonder invloed gebleven op den vredigen stap van 't Verzoekschrift, als een laatste, bijna wanhopig redmiddel, nog door de bedreigde Onroomschen te beproeven. Te Antwerpen deed LODEWIJK hun waarschijnlijk verslag van de mislukte proef door zijn broeder met EGMOND genomen, en de daaruit voortvloeyende ontstentenis ook van genen zelf, bij al wat er immer in anderen zin gewaagd mocht worden. Toen was het Smeekschrift opgesteld, verspreid, en tevens opgezonden geworden; maar was ook, na zijne algeheele verwerping, alle uitzicht op andere dan gewelddadige ontknooping der kerk- en staats-verwikkelingen verloren. Den 1en van Wintermaand, werd daarop dat krachtige besluit der Vereenigde Consistoriën genomen, waarbij, in 't onderstelde geval, gewapende weerstand als geoorloofd werd beschouwd; en het geld, in 's Konings dienst gevraagd, werd thans ten dienste van de zaak des volks en der vrijheid besteed. Op eene nadere vraag toch, terzelfde gelegenheid gedaan: welke de middelen waren, tot de ten uitvoerlegging van 't genomen besluit noodig; — had het antwoord geluid: «hoofden, geld, en troepen.» Het spreekt echter van zelf, dat de eerste niet werkzaam konden zijn, noch de laatste te vinden waren, zoo niet de ziel der zaken, het tweede, aanwezig was. Wanneer daarom ook Graaf LODEWIJK, ruim drie weken na 't Antwerpsche besluit, aan de te Amsterdam vergaderde Hollandsche Hervormden [1]

[1] Omstreeks half December was nam. LODEWIJK naar Amsterdam vertrokken, onder geleide van 30 haakschutters uit de 200 der wacht van zijn broeder (zie MARGARETHA's brief aan den Koning; *Corr. de Phil. II*, I. p. 494), „alwaar die gedeputeerde van de Hollandsche Consistoriën und Steeden bescheyden waren, omme van de collectie der penningen te spreecken” (naar de bekentenis van D. RENSEN bij V. HASSELT *Stukken voor de Vad. Hist.* II. bl. 98.)

voorsloeg, tot de drie millioen bij te dragen, dan kon dat wel niet in een anderen zin zijn, dan om dat tweede der te Antwerpen noodzakelijk geachte middelen bijeen te brengen [1].

Kon men zich intusschen van dat geld en daardoor van de noodige troepen verzekerd achten, welk hoofd of welke hoofden zou men over deze en 's volks zaken stellen; ziedaar eene nieuwe vraag, waarop het antwoord voor de hand lag: — zoo men hem daartoe bewegen kon, den Prins van Oranje. Wij hebben echter reeds gehoord, hoe deze, in de gegeven omstandigheden, het steeds nog ondoenbaar moest achten zich daartoe te leenen. Zoo als het thans lag, bleef hij nog altijd van de Duitsche zijde zijn eenige hulp verwachten. En zoo hij ook al den raad zijner Duitsche vrienden, zich zelf openlijk voor de Augsburgsche geloofsbelijdenis te verklaren, eerst bepaaldelijk afsloeg — als 't welk hem bij den Koning niet baten, noch voor de Nederlandsche belangen zelf dienstig wezen zou [2]; — zoo hij dien raad eerst afsloeg, en vervolgens met slechts halve toestemming beantwoordde, als om het uitzicht op die verklaring steeds geopend te houden; de bemoedigende brieven hem reeds op die halve toestemming geworden [3], en de vooruitzichten hem, bij eene aansluiting des volks aan de Duitsche Hervormingsbe-

---

[1] Gelijk wij dan ook den ijverigen VAN VIJFVE, uit Amsterdam teruggekeerd, te Brugge en Veurne daartoe werkzaam vinden. Zie boven bladz. 116 aant. 2. Wanneer daarentegen de vergaderden te Amsterdam, volgens RENSEN (t. pl. bl. 100) „niet gemeynt (waeren) t'Antwerpen eenighe penningen te seinden”; dan gold dat blijkbaar voor het Noorden slechts, en in dien zin, als ook BREDERODE en LODEWIJK hem vervolgens zeiden „dat men die penningen” (door die van Harderwijk bijeengebracht) „bij de hand (zou) laeten, (dáár) men *die hier wel behoeven solde.*” Waartoe, is blijkbaar genoeg.

[2] Zie zijn brief aan Graaf WILLEM van Hessen. *Arch.* II. p. 450 ss.

[3] t. pl. p. 509, 511.

grippen, op Duitschen bijstand gegeven, deden hem nog steeds de ijverigste pogingen aanwenden, de Nederlandsche Hervormden in verschillende steden [1] tot de Augsburgsche geloofsbelijdenis over te halen. LODEWIJK VAN NASSAU vereenigde zich, niet zonder tegenzin van BREDERODE en TOULOUSE, in die pogingen met zijn broeder; en deed bepaaldelijk in de Amsterdamsche vergadering het voorstel, om daartoe over te gaan. Zonder gewenschten uitslag evenwel. Hij ontving toch het ontwijkende antwoord, dat men tot zulk een belangrijken stap niet, zonder ruggespraak met de verschillende gemeenten zelf, dorst te besluiten [2]. Ook te Antwerpen, Doornik, en Valencijn was een zelfde poging niet gelukkiger uitgevallen.

Verviel daarmede voor de Consistoriën de kans om den Prins aan hun hoofd te zien, dan hadden zij in de tweede plaats op den Graaf van HOORNE het oog gericht, die het echter niet waagde die taak op zich te nemen. Zoo restte hun thans nog een derde; en deze inderdaad, ondernemend — of wil men — vermetel genoeg, den hem opgedragen last te aanvaarden: — de Heer van BREDERODE. Zij kwamen daarbij echter tevens tot hun te St. Truyen afgeslagen voorstel terug, en, in plaats van zich onder de bescherming der Edelen, en dezen daartoe hun geld ter beschikking te stel-

---

[1] Zoo bijv. te Breda (*Arch.* II p. 473 s. s.), Harderwijk (VAN HASSELT, *Stukken voor de Vaderl. Hist.* II. bl. 102), Leiden, waar het hem. bij zijne persoonlijke tegenwoordigheid in 't laatst van January ook gelukte (BOR. I. bl. 167). Verg. ook 's Prinsen schrijven van 4 Jan. uit Amsterdam. *Arch.* III. 4, 5.

[2] Hoe weinig welkom die aansluiting den Hervormden voorkwam, kan ook uit de woorden van RENSEN blijken, toen men hem voor Harderwijk op het voorbeeld van Deventer wees, en hoe daar de Augsb. geloofsbelijdenis was aangenomen: als zijnde hij en zijne mede afgevaardigden „met dat antwoort, *'t welk hun dachte te wezen geen antwoort, troosteloos* na huis getoogen." (t. pl. bl. 102)

len, bepaalden zij thans, dat voorstel in eigen geest nog wijzigend, dat hun «oppersten veldheer» als zij BREDERODE vervolgens betitelden [1], een raad van zes Edelen ter zijde zou staan, door de Consistoriën benoemd, en aan wie eenige raadsmannen en bovendien zes kooplieden zouden toegevoegd worden, voor het beleid beide der zaken en 't beheer der geldmiddelen, terwijl er zonder goedvinden dier kooplieden geenerlei som van eenig aanbelang mocht worden uitgegeven.

Niet op die vergadering in Wintermaand echter, kwam die overeenkomst met BREDERODE reeds tot stand; toen werden alleen, door de Consistoriën onderling, die bepalingen vastgesteld, met de namen der drie Edelen, uit welke men een of meer hoofden kiezen wilde. Het liep nog eenige weken, en tot in Sprokkelmaand 1567 aan, eer de zaak bij eene nieuwe vergadering haar beslag kreeg. Van de zijde der Edelen was eerst nog, op het bericht hun door Mr. GILLES DE CLERCQ te Vianen bij BREDERODE gebracht, hoe weinig de Landvoogdes harer verzekering aan de Twaalf gestand deed, en hoe zij den Hervormden overal beletsels opwierp en hen in hunne vrije bewegingen hinderde en stremde; er was van hunne zijde eerst nog, door TOULOUSE en DE CLERCQ, een nieuw Smeekschrift aan MARGARETHA opgesteld, en BREDERODE was met de hem nog omringende Bondgenooten naar Antwerpen gekomen, om dit zelf aan de Landvoogdes te overhandigen. Deze had echter hem en den zijnen den toegang tot de stad ontzegd, en op het haar vervolgens door WILLEM VAN BLOIS TRESLONG overgebrachte Smeekschrift, acht dagen later o. a. ten antwoord gegeven, «dat zij eerst wel diende te weten, wie die Edelen, die zich daarin tot haar wendden, waren, daar die van 't Verbond

[1] Zie het vroeger vermelde stuk in *Het Rijks-Archief.*

dit laatste met het verdrag van Oogstmaand laatstl. hadden opgeheven; maar dat zij tevens hun en hunnen medeplichtigen den raad gaf zich stil thuis te houden, zonder zich met 's lands algemeene zaken te bemoeyen, terwijl zij zich anders genoodzaakt zou vinden, die maatregelen te nemen, welke de openbare rust vereischen zou.» Ook ORANJE had echter nog (10 Febr.), met HOOGSTRATEN, BREDERODE en HOORNES zwager, den Graaf van NIEUWENAAR, een nieuwe poging aangewend om EGMOND tot hunne belangen over te halen en tot een nieuw verbond met hen uit te noodigen. Zij boden daarbij aan, hun best te doen de preeken over 't geheele land te doen ophouden, ten einde den Koning alle oorzaak met een leger herwaarts te komen, te ontnemen; bleef echter» — waaraan zij gewis wel niet getwijfeld hebben — «de Koning voor hun aandrang doof, wilde deze toch slechts gewapend zich herwaarts begeven, dan stelden zij hem voor, zich bij hen aan te sluiten, om dat met alle macht te verhinderen. EGMOND echter weigerde. Nog eerst onlangs (30 Dec.) had hem de Koning een vleyenden brief geschreven, en zijne kortzichtige ingenomenheid vermoedde niets kwaads; zijne meening, schreef hij, was, de preeken te doen eindigen, en dat de Staten zich dan oodmoedelijk tot den Koning zouden wenden, of het hem behagen mochte, niet met zulk een talrijk leger, als men zei dat hij voorhad, te komen [1]. Ook op HOOGSTRATENS persoonlijken aandrang, die hem vier dagen later tot een onderhoud met ORANJE, BREDERODE, HOORNE, en hemzelf liet uitnoodigen, gaf hij een weigerend antwoord, en ried hen tevens, zich als 's Konings getrouwe leenmannen te gedragen, terwijl hijzelf vast besloten was

---

[1] Zie den brief van MARGARETHA aan den Koning, *Corr. de Phil. II*, I. p. 520, en verg. de *Corr. de Guill. le Tac.* II. p. CIX.

ieder die anders handelde als zijnen vijand te beschouwen. Op hun daartoe gedaan verzoek zond hij hun echter vervolgens hunne brieven terug [1]. Nadat dit alles was afgeloopen, waren toen de Consistoriën te Antwerpen op nieuw bijeengekomen, en had BREDERODE zich bereid verklaard den aangeboden last op zich te nemen [2].

---

[1] t. eerstgemelder pl. Desniettegenstaande had MARGARETHA'S biechtvader reeds den 27en Maart een afschrift van den eersten brief aan EGMOND en diens antwoord daarop in handen. (Zie *Arch.* Supplt. pag. 46, 47.)

[2] Verg. de aanhalingen in de *Corr. de Guill. le Tac.* II. p. CXI aant [1].

VI.

STRIJD EN NEDERLAAG.

Slaat op den trommel, van dirre dondeine!
Vive-le-Geus is nu de leus!

zoo klonk de strijdzang van den Pastoor en beeldbreker uit het Westland, AREND DIRKSEN VOS van De Lier, die er, ruim drie jaar later, in den Haag voor branden zou; [1]

't Zwaard is getrokken; certein, Gods wraak naakt.
't Zwaard is getrokken, gij wordt nu ontlijft!

zoo riep hij er den huurbenden en aanhangeren der Landvoogdes luide in toe, en die wapenkreet uit het Noorden zou het eerst, hoewel met weinig gelukkig gevolg, in het Zuiden des lands, in dezelfde streken, waar ook de Beeldstorm was losgebroken, beantwoord worden.

Na Antwerpen — dat Nederlandsche «Babel» gelijk MARGARETHA het in één harer brieven aan den Koning noemde [2] — waren daar geene steden zoo ket-

---

[1] Zie de *Nederlandsche Geschiedzangen*, I. bl. 356 en II. aant. 4 op bladz. XIV.

[2] „Cette ville est la plus grande Babylone qui fut jamais." *Corr. de Phil. II.*, I. p. 492.

tersch als Doornik en Valencijn. De laatste van beiden was den 14en van Wintermaand, bij openbaar placcaat, door de Landvoogdes in den ban gedaan en werd op haren last door den Heer VAN NOIRCARMES — thans in BERGENS plaats Stadhouder van Henegouwen — belegerd. Te vergeefs had zich de arme stad tot de Edelen om hulp gewend; deze vermochten niets anders voor haar, dan twee hunner — VILLIERS en WINGLE — tot EGMOND en MANSFELT te zenden, met verzoek voor haar in de bres te springen; geen van deze beiden evenwel, die zich der stad wilde aantrekken. Niet alzoo echter hare Hervormde geloofsgenooten van de stad Doornik en 't land van Lalleue in Artois. In dit laatste, woonde, in 't stadjen Laventhie, het gezin van den Griffier MATTHIEU WATTEPATTE, dat den Hervormingsbegrippen met de meeste geestdrift was toegedaan, er in den brandendsten ijver voor blaakte. Reeds voor een geruimen tijd, toen de drie zoons van vader WATTEPATTE, PIETER, FILIP, en JAN, nog in hun jongelingsjaren waren, wekte dat gezin de ergernis van den geestelijken herder der plaats [1], door de tooneelstukken, die genen plachten op te voeren, als in welke namelijk de kerk en hare stellingen werden belachen en gesmaad, en die hij zich verplicht had gezien openlijk tegen te gaan en van hooger hand te doen verbieden. Niettegenstaande dat verbod en 's herders welmeenende waarschuwing aan hun vader, zijnen kinderen dergelijke spelen te ontzeggen, waren echter de WATTEPATTES hun onkerkelijk pad blijven betreden, en behoorden dan ook in het jaar zes en zestig tot de ijverigste bevorderaars der nieuwe leer. Zij waren het geweest, door wier toedoen, eerst de Predt.

---

[1] Sire NICOLE DU PIRE, blijkens zijn onuitgegeven verhoor voor Konings gemachtigden in Sept. 1567; zie hierachter.

van Armentieres er 's nachts in 't geheim kwam preeken, en in wier huizinge zekere JAN CAPPEL, passementier van beroep, uit Frankrijk meêgebrachte onroomsche geschriften voorlas; terwijl zij vervolgens, zelf naar Amiëns gereisd, van daar een afvallig geestelijke van de orde der Predikheeren, OCTAVIAAN VAN BACOURT, als eigen Predikant van Laventhie medebrachten. Ook bij den beeldstorm hadden zij zich lang niet onbetuigd gelaten; en het mag dus wel voor geen wonder gelden, zoo zij zich, bij den loop, dien de zaken thans hoe langer zoo meer dreigden te nemen, weinig op hun gemak voelden en alles zochten bij te brengen, wat dien ongunstigen keer zou mogen verhinderen of wenden. Zoo vinden wij dan ook de drie broeders, in de tweede helft van Wintermaand, ten ijverigste werkzaam, om een legertjen bijeen te brengen, waarmede zij, met die van Doornik vervolgens vereenigd, het benaauwde Valencijn te hulp schieten of althans den vijand ter afleiding bestoken konden [1]. Welwillend opzet voorzeker, maar welks ongelukkige afloop zich, bij het weinig geordende en geoefende hunner bende, maar al te wel voorzien liet. Des dinsdags, ruim acht dagen voor Kerstmis van dit jaar [2], werd reeds, van twee uren in den nanacht af, de trom te Laventhie van uur tot uur geroerd [3], en den volgen-

[1] Volgens STRADA toch (I. p. 256), hadden zij het op Rijsel gemunt; en ook RASSINGHEM, de Stadhouder van Rijsel, Dowai en Orchies spreekt van het gerucht „que lesd. sectaires estant pres Tournay pretendoient se trouver vers Lille pour bruler les molins.”

[2] „Quelque peu par avant le Noël” zegt een der getuigen, en daar hij verder dag voor dag den tocht vervolgt, moet het dinsdag den 16en geweest zijn; Kerstmis viel op donderdag. Een of twee anderen spreken wel van twee dagen vóór Kerstmis, maar zijn blijkbaar onjuist.

[3] „Jehan le Secq desclare avoir sonné le tamborin le mardi avantveille de Noël (?) sur l'ordre de Phil. Wattepatte, depuis 2hs du matin d'heure en heure. Il n'a pas suivi la troupe lui même.” Verhoor voor gemelde gemachtigden; 20en get.

den morgen trokken de verzamelde krijgers naar Sailly en Armentieres uit, waar zij zich met anderen uit de omliggende plaatsen vereenigden; van Armentieres richtte men zich op Quesnoy, waar men twee dagen overbleef, en 't daarna des zaturdags, na een warme opwekkingspreek van den beruchten Predikant, vroeger hoefsmid, CORNELIS [1] en onder zijn geleide verliet. Dezelfde CORNELIS was des zondags te voren naar Laventhie gekomen; en het was na met hem gehouden ruggespraak, dat men tot den tocht besloten had. Zoowel hij als andere deelnemers en aanvoerders, schijnen zich bepaaldelijk met eenige medewerking van de kant der Edelen gevleid te hebben [2], en openden dan ook steeds hunnen onderhebbenden het uitzicht onder gener beleid te zullen voorttrekken. Te Armentieres had men zich zelfs een bannier met de kleuren van EGMOND weten te verschaffen, ten einde den manschappen des te meer vertrouwen te geven, en hen in den waan te versterken, dat men onder zijne aanvoering strijden zou [3]. Van Quesnoy ging

---

[1] Verg. boven.

[2] „Qu'on les assuroit qu'ils trouveroient le Cte D'EGMONT et le Sr. DE BREDERODE avec 2000 chevaux près Tournay" zegt een der getuigen; en PHIL. WATTEPATTE zelf zei later, bij zijn verhoor, dat de Predt. CORNELIS hem gezegd had, dat VILLIERS en ESCAUBECQUE te Quesnoy bij hen zouden komen.

[3] Een passementwerker uit Sailly, wiens zoon meê uitgetrokken was, getuigde, dat deze alleen daarom nog van Armentieres naar Quesnoy was meêgegaan, „omdat hij „une enseigne aux armes D'EGMONT" gezien had. Wanneer de Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK (*Het Nederl. Rijks-Archief* bl. 28) de driekleur der Nederl. Vlag uit de onderscheidingskleuren van BREDERODES lieden afleidbaar acht, dan schijnt hij daarbij op het getuigenis van een der deelhebbers in dezen tocht te steunen, als die voor den rechter getuigde, dat hij te Doornik een bode met brieven van de Edelen gezien had „accoutré de livrée, assavoir d'un manteau noir, ayant mancheron de couleur *rouge*, *blanche*, *et bleu*, que l'on disoit *les couleurs de M. de Brederode.*" Intusschen, indien keel en lazuur in den leeuw, en zijn tong en klaauwen, van 't

men naar Tourcoing, en voorts, over Templeuve en Watrelos, naar de abdij van Sint Nicolaas en de Karthuizers bij Doornik; de Karthuizers werden in brand gestoken, en de bende bleef verder deels in [1] deels om de stad huizen, tot zij, ten getale van 8 of 9 vendels naar Watrelos optrokken, maar bij het bosch van Lannoy door NOIRCARMES en de zijnen overvallen, des zondags den 28en geheel verslagen werden. Een paar dagen vroeger reeds, was een kleinere bende Westvlamingen onder JAN DENYS opgekomen, en door den Heer van RASSINGHEM bij Watrelos verslagen. Wie hunner hoofden, gelijk zekere JEAN RUMAULT van Aire [2], den dood ontkwamen, begaven zich naar Antwerpen, om zich daar vervolgens bij BREDERODES krijgsbenden te voegen. PIETER en FILIP WATTEPATTE, die zich mede daarheen begeven wilden, waren echter niet zoo gelukkig, maar vielen onder weg den vijand in handen, en moesten vervolgens hun ijver voor de goede zaak met den dood op het schavot bekoopen. Een lot ook door hun vader niet ontgaan [3]. NOIRCARMES van zijne zijde maakte van de behaalde zege gebruik, om

---

wapen der Brederodes liggen, het veld, waarop die leeuw prijkt, is niet van zilver, maar van goud; BREDERODE moet dus, zoo gezegde bode van hem kwam, zijn lieden de kleuren gegeven hebben door de Graven van Holland uit het huis van Beyeren (het rood van den Hollandschen leeuw met het wit en blaauw van Beyeren) in hun wapen gevoerd. Zie daarover het belangrijk betoog des Heeren GUYOT, (*Rood, wit, en blaauw*, de landsheerlijke kleuren van Holland onder de Graven uit het huis van Beyeren; en *Graauw*, nam. *Bleekblaauw*, de kleur der Hofkleeding dier Graven) in NIJHOFFS *Bijdragen* X. 4. bl. 345. v. v.

[1] De hoofden in *De Fransche Kroon* aldaar, welks eigenaar als een ijverig Sectaris berucht was (verg. MARGARETHA's brief aan NOIRCARMES; *Corr. de Guill. le Tac.* II. p. 475), en waar zij hunne berichten en boden van elders ontvingen.

[2] Dezelfde, die onder den naam RENAULT in de *Corr. de Guill. le Tac.* II. p. CXVI aant. voorkomt. Zie zijn vonnis in de Bijlagen.

[3] Zie hunne vonnissen in de Bijlagen.

met elf vendels krijgsknechten Doornik binnen te rukken, waar hij — gelijk hem dat best was toebetrouwd — op gewelddadige wijs, een eind maakte aan alle vrijheid van godsdienstige beweging, en daarvoor dan ook den ruimsten dank zijner meesteres mocht oogsten [1]. — De schoonste prooi echter, dien er beiden hadden hopen meester te worden, Mr. GILLES DE CLERCQ, moest hun, tot hun groote spijt, ontgaan. Hij had zich bij tijds verwijderd, en was vervolgens, gelijk wij reeds vernomen hebben [2], naar Vianen gereisd, om er BREDERODE en de zijnen kennis te geven van de weinig grootmoedige wijze, waarop zijne Doorniksche en andere geloofsgenooten door de Landvoogdes en hare trawanten werden bejegend.

Te Vianen zelf had BREDERODE, reeds sedert verscheiden weken, aangevangen, zich zooveel hij kon te versterken, en hield er zich tevens met het aanwerven van troepen bezig, niet zonder opzet, naar het schijnt, om reeds toen bij een gelukkigen afloop der ondernemingen in het Zuiden, ook daar den strijd aan te vangen [3], en er een kans, met name op Utrecht, te wagen. DE CLERCQS aankomst bij hem gaf, naar wij ver-

---

[1] Zie over het te Doornik bewerkstelligde MARGARETHA's brieven in de *Corr. de Guill. le Tac.* II. 473—488. De Landvoogdes, schreef ORANJE aan Landgraaf WILLEM van Hessen „hatt mit der stadt Dorneck der massen umbgangen und tyrannisiren lassen, das es zu erbarmen ist." *Arch.* III, p. 37. Hij lei haar, dien ten gevolge, dan ook niet ten onrechte het opzet te laste „alle Religionen so der Römischen zuwider mit dem schwert aus zu rotten und zu vertilgen." Ald. t. pl.

[2] Zie boven, bl. 121.

[3] Zie MARGARETHA's schrijven aan den Koning *Corr. de Guill. le Tac.* II. p. 403, „s'estans mis ensemble des le commencement du mois passé (Jan.) jusques à trois ou quatre cents — vraysemblablement attendant le succes de l'aultre troupe près de Tournay."

namen, aanleiding tot het opstellen van dat vertoog aan de Landvoogdes, dat door haar zoo uit de hoogte werd afgewezen, en toen door die overeenkomst met de Consistoriën en BREDERODES aanstelling tot opperkrijgsbevelhebber van deze gevolgd. Door hem zelf was nu weldra MARNIX VAN ST. ALDEGONDE tot algemeen penningmeester benoemd [1], en liet hij vervolgens, door verschillende zijner kapiteinen — allen der Nederlandsche zaak trouw gebleven leden van 't verbond der Edelen — in Antwerpen troepen werven. Een groot aantal der aan de slachting bij Watrelos en Lannoy ontkomen strijders nam onder hem dienst; maar moest, op MARGARETHA's aandrang bij de regeering der stad, deze alras verlaten, en sloeg zich toen eerst in de omliggende dorpen neder, om echter twee dagen later, deels te scheep, deels over land den weg naar Gorkum en Vianen in te slaan. Eenige dagen vroeger (16 Febr.) reeds, had zich ANTONY VAN BOMBERGEN, een Antwerpenaar, die eerst onder de Fransche Hugenooten gediend had en wiens broeders KAREL en CORNELIS tot de hoofden der Antwerpsche Hervormden behoorden, op de vermetelste wijs, uit naam van BREDERODE en, naar hij voorgaf, ook van ORANJE en HOOGSTRATEN [2], in Den Bosch genesteld [3], waar de Hervormde partij zich op 't aannaderen van MEGEN naar Antwerpen om bijstand gewend had [4]. Hij hield er MARGARETHA's beide gemachtigden, den kanselier van Brabant, JAN SCHEYFVE, en JAN VAN MERODE, Heer van Peteghem, in huisarrest,

---

[1] Bij een brief van 16 Febr. namelijk.

[2] Verg. MARGARETHA's brief aan MEGEN, *Corr. de Guill. le Tac.* II. p. 314.

[3] Verg. de *Relation d'un huissier d'armes*, naar afschrift van 's Rijks-Archief in den Haag, hierachter in de Bijlagen.

[4] Door denzelfden HERMAN DE RUITER, die later op Loevestein bleef.

en speelde er voorts eenige weken aaneen geheel eigenmachtig den baas.

Minder gelukkig dan deze slaagde eene andere, vrij wat gewichtiger onderneming, eenige dagen daarna in het belang der Nederlandsche zaak beproefd.

Van dat men zich, ook maar uit de verte, met de komst van 's Konings leger had bedreigd geacht, hetzij dan met of zonder dien Koning zelf; had men het oog op den weg gericht, langs welken dat leger zich waarschijnlijk herwaarts begeven zou, en het gewest, welks bodem er het eerst door zou betreden worden; den weg, langs welken ook de Koning en zijne soldaten dat land achtervolgens hadden verlaten; het gewest, vanwaar zij zich naar Spanje hadden ingescheept — Zeeland. Misschien was zelfs het uitzicht eener gebeurlijke mogelijkheid niet vreemd geweest aan het voorstel, dat men den Prins van Oranje reeds in Maart 1566 toeschreef: de stad Vlissingen met een kasteel te doen versterken, ten einde van daar uit den toegang ter zee te bestrijken [1]. Zeker echter is het, dat de Landvoogdes den Koning reeds den 11en Juny schreef [2], hoe haar door MEGEN bericht was, dat, zoo de Koning voor had met een leger te komen, de Bondgenooten van zins waren 10 of 12000 man naar Zeeland te zenden, ten einde zich tegen zijne ontscheping te kanten. Niet slechts daartoe alleen evenwel, wilde men thans dat voornemen ten uitvoer leggen; men ging nu daarenboven van het ontwerp zwanger zich, na de bezetting van dat gewest, in zijn bezit te handhaven; en onder

[1] „Que le Prince est fort après, affin que l'on faisse ung chasteau à Flessingue, pour, par ce boult, donner sur la mer.” MORILLON aan den Kardinaal, 31 Maart 1566. (*Arch.* Supplément, p. 25.)

[2] *Corr. de Phil. II*, p. 240.

de verschillende punten, LODEWIJK van Nassau in dezen tijd, op een reis naar Duitschland ten beste der Nederlandsche zaak, ter kennisneming voor de Luthersche Vorsten medegegeven [1], kwam onder anderen ook voor dat « de Prins van Oranje zich naar Zeeland zou begeven, en daar 4000 man bij elkaar brengen, om het land af te sluiten; het ware» meende hij «een gewest, rijk genoeg in voorraad en geld, om alleen den krijg te harden». Van daar uit, zou hij dan de Landvoogdes aanbieden het land ten dienste des Konings te houden, mits ook zij haar krijgsvolk — zij had thans een 80 vendels tot hare beschikking [2] — varen liet.» [3] Van 's Prinsen eigen deelneming in dit opzet kwam intusschen, bij zijn voortdurend lijdelijke houding niet; hij zond alleen zijn Luitenant BOXTEL [4] naar Zeeland, ten einde het opnemen van de troepen der Landvoogdes te voorkomen, en daardoor den Hervorm-

---

[1] Zie de *Nervi belli* opgenomen in de *Arch.* Suppl. p. 57.

[2] Zie den reeds vroeger aangevoerden brief des Prinsen. *Arch.* III. p. 37.

[3] Reeds deze aanteekening is voldoende om ieder te weerleggen, die, met den Heer GROEN, den Prins van alle medeweten aan den toeleg op Zeeland wilde vrijspreken. WAGENAAR, die dezen eerder voor „bedektelijk de hoofdaanleider van den aanslag" houdt is, tegenover hem in zijn volle recht; en er valt gewis geen onhoudbarer beweeren te bedenken, dan dat van het verzoekschrift der uitgewekenen op den rijksdag te Spiers in 1570 (aangehaald *Arch.* III. p. 49): „noluit optimus Princeps in sua erga regem fide vel tantillum desiderari." De houding, den schijn daarvan wilde hij zeker aannemen, en deed dat ook later in zijne *Défence* nog; maar de daad zelve spreekt al te duidelijk tegen hem, en legt ons geheel zijn standpunt van die dagen bloot. Gelijk de afgevaardigden uit Valenciennes het aan hunne stadgenooten bericht hadden: „que le Prince debvroit demeurer comme neutre, et néantmoins faire assistance secrète, comme il pourroit." (Aant. op *Guill. le Tac.* II. p CI.)

[4] Verg. over die zending, ook al in dienst des Konings voorgewend, de aantt. op *Guill. le Tac.* II. p. CXIV.

den den toegang gemakkelijker te maken, terwijl hij zelf zich geheel onzijdig binnen Antwerpen bleef houden. De onderneming op Zeeland werd nu den Heer van TOULOUSE, met medewerking van den uitgeweken Geuzen baljuw van Middelburg, PIETER HAACK, opgedragen. Ook Mr. GILLES DE CLERCQ en Heer JAN VAN BLOIS TRESLONG namen aan den tocht deel.

Zondags morgens, den 2en Maart, trokken hunne benden, met slaande trommels, de straten der stad Antwerpen door, en scheepten zich op drie vaartuigen in, op 't een van welke TOULOUSE met de genoemde Heeren [1], op 't tweede JAN DENYS, de gewezen Baljuw van Roosbrugge en die te Waterloos gestreden had [2], op het derde een Franschman, de Heer van WALENCOURT [3], zich als hoofden bevonden. Eerst naar 't kasteel van Zeeburg te Rammekens gestevend, koersden zij vervolgens naar Vlissingen, waar zij echter te onzacht werden afgewezen, om een overval te wagen. MARGARETHA toch, in tijds gewaarschuwd, had hare maatregelen genomen, en, door tijdige inlichting naar alle zijden, voor eene behoorlijke wapening en verdediging der betrokken plaatsen gezorgd. Van den vloed gebruik makende, wendden zich TOULOUSES schepen nu naar Arnemuiden; maar vonden — in spijt der pogingen van HAACKS schoonzoon en vrienden te Middelburg, om deze stad voor hen te winnen en hen bij te staan, [4] ook hier geen gelegenheid te landen, en keerden zoo, onverrichter zake,

---

[1] Naar 't schijnt, voegde zich echter HAACK eerst op de Schelde bij hen.

[2] Zie boven bladz. 128.

[3] Ik vind dezen naam in de bekentenis van een der gevangen soldaten; zie de Bijlage op bl. 135 [1].

[4] Zie daarover de *Sententiën* enz. *van Alva*, bl. 63, 65, en 's GRAVEZANDE's mededeelingen in zijne *Tweede Eeuwgedachtenis der Middelburgsche vrijheid*, bl. 67—83.

naar Rammekens terug, zich vandaar naar Ter Neuzen wendende. Den 4[en] Maart, en dus slechts twee dagen na zijn vertrek, ontscheepte daarop TOULOUSE te Oosterweel, bijna onder de muren van Antwerpen, vanwaar hij echter gelast werd, zich onmiddelijk te verwijderen [1]. Hij gaf daaraan schijnbaar gehoor, zich naar de Vlaamsche zij begevende, maar keerde den 6[en] naar Oosterweel terug, waar zich nu ook, den nacht daarop, de manschap der beide andere schepen bij hem voegde. Waarschijnlijk vleide hij zich met de ijdele hoop, door zijne Antwerpsche geloofsgenooten bijgestaan de stad binnen te dringen, en zich daar, in spijt of met bijval des Prinsen van Oranje, die er 't bevel voerde, te handhaven [2]. Door de koele maar welberaden houding des Prinsen, die in weerwil der hevig opgewonden Calvinisten, en met den bijstand hunner Luthersche beide en Roomsche medeburgers, de stad in bedwang wist te houden, vond hij zich in dat uitzicht bedrogen. [3]

---

[1] Verg. omtrent TOULOUSES bewegingen nog de aanhalingen uit de Justif. van Antwerpen in de Bijlagen hierachter.

[2] Naar de latere bekentenis van JAN VAN BLOIS, aangh. in de *Corr. de Guill. le Tac.* II. p. CXXIII. aant. Zijne meening komt ons waarschijnlijker voor dan de andere, daar vervolgens vermeld, en volgens welke TOULOUSE zich naar Brussel wilde keeren. Mogelijk echter, dat hij daartoe in de tweede plaats besloten was, als eenmaal zijn toeleg op Antwerpen onuitvoerbaar was gebleken, maar hij toen, voor de ten uitvoerlegging, door MARGARETHA's benden overvallen werd. Zijne bewegingen waren gewis ook niet van het opzet vreemd, de krachten des vijands, door afleiding naar elders, van Valencijn af te trekken.

[3] Over 't geen in die dagen binnen Antwerpen voorviel, verg. de mededeelingen VAN GACHARD uit de *Justif.* dier stad. *Guill. le Tac.* II. p. CXIX en verv.; en Bijlage V. op QUINETS *Marnix* bladz. 146 en verv. Zoo men ook al den Prins van laauwheid tegenover de Hervormde partij beschuldigen wil, men mag hem tevens den lof van koelbloedigheid en vastberadenheid niet onthouden. THOMAS GRESHAM, die alles als ooggetuige bijwoonde, schreef: „the Prince very nobly ha-

Zoodra hij in Oosterweel terug was, kreeg hij ook weder last de plaats te ruimen; hij voldeed daaraan nogmaals, en trok naar Merxem en Deurne, tevens nog voortdurend manschappen aannemende [1], maar keerde ook nogmaals, en wel den 11en 's avonds te tien uren, weder naar Oosterweel terug; thans om er zich, zoo goed of zoo kwaad hij kon, te verschansen, daar hij naricht gekregen had, dat er krijgsvolk tegen hem zou gezonden worden.

Inderdaad had, op EGMONDS aandrang, de Landvoogdes den bevelhebber harer lijfwacht, FILIPS van Lannoy, Heer van Beauvoir, gelast, met een deel dier lijfwacht, een vendel voetknechten uit Lier, twee vendels des Graven van EGMOND, de benden van ordonnancy van BARLAIMONT en AREMBERG, en 300 haakschutters uit Brussel, ijlings tegen hem uit te trekken; en reeds in den vroegen ochtend van donderdag 13 Maart, kwam LANNOY te Oosterweel aan, waar hem, daar hij zijne vaandels gedekt hield, TOULOUSES argelooze strijders, in 't eerste oogenblik onder vreugdebetuig zagen naderen, meenende, dat er Duitsche hulptroepen kwamen, hun door Graaf LODEWIJK aangebracht of gezonden. Hun begoocheling was echter maar al te kort van duur. LANNOY liet eensklaps zijn vaandels ontplooyen, en overviel hen op het onvoorzienst. Na eene slachting van drie uren — te tien uren voor den middag was de strijd voldongen — bleef er van TOULOUSES legertjen, op eenige weinige gelukkige vluchtelingen na, niet anders over dan de gevan-

---

the traveled both night en day tho kepe this towne from manneslaughter and from despoile: whiche doubtless had taken place if he had not been (*Life and times*, enz. II. p. 208.)

[1] Zie de bekentenis van enkele toenmaals aangeworvenen, hierachter in de Bijlagen.

genen door LANNOY en zijne krijgers gemaakt, « galgenpronk » gelijk hij ze noemde [1], en die dan ook weldra hun vermetel opzet met den dood aan dat hout moesten bekoopen. De overigen kwamen allen door het zwaard, door het vuur, of in het water om. TOULOUSE zelf bood te vergeefs 2000 kroonen als losgeld; hij werd, naar LANNOYS eigen schrijven aan de Landvoogdes, in wel honderd stukken gehouwen. Dat was het einde van JAN VAN MARNIX, den wakkeren grondlegger van 't Verbond der Edelen, wiens naam, door zijn vroegen dood, voor dien van zijn broeder, FILIPS VAN SINT ALDEGONDE, vaak vergeten is geworden, maar die gewis niet minder dan deze aanspraak heeft op de hartelijkste belangstelling van ieder onverbasterd Nederlander. FILIPS, zijn broeder was, naar men zei, op het punt hem te scheep ter hulp te snellen, toen hij van den noodlottigen afloop bericht kreeg [2]; terwijl TOULOUSES ongelukkige gade, op het oogenblik, dat haar man en de zijnen, in 't gezicht der stad verslagen werden, als in wanhoop door Antwerpens straten rondzwierf, om er zijne geloofsverwanten tot bijstand op te wekken.

Tien dagen na MARNIX' sneven, viel ook Valencijn zijn wreeden belegeraar in handen. Door hunne Predikanten aangewakkerd, en door hunne afgevaardigden naar Antwerpen — ANTH. MORRENART en JAQUES GELLEE [3] — met eenig uitzicht op hulp van daar ge-

---

[1] Zie zijn brief aan MARGARETHA, *Corr. de Guill. le Tac.* II. p. CXXVII. aant.

[2] Zie de aant. uit het verhoor van FILIP TRIEST in QUINET, *Marnix van St. Aldegonde*, bl. 141.

[3] Men zie hunne mededeelingen, aangehaald in de aantt. op *Guill. le Tac.* II. p. CX s., en verg. de bekentenissen der Valencijnsche Predikanten p. CXLIX ald.

vleid, hadden de burgers der stad zich kloekmoedig staande gehouden en steeds hare overgave blijven weigeren. Niettegenstaande de Edelen in Wintermaand beslist hadden (verg. boven bl. 125), dat het niet mogelijk was hun te hulp te komen, scheen echter vervolgens met name de Prins zich zulk een goeden uitslag van de zending zijns broeder naar Duitschland, en ook van de ondernemingen in Holland en Zeeland, voor te stellen, dat hij den beiden Valencijnschen afgevaardigden allezins vleyende uitzichten meende te kunnen geven. Op deze steunende, en daarenboven door valsche geruchten omtrent den afloop van den strijd te Oosterweel misleid, weigerden nu hunne stadgenooten een hun, op MARGARETHA's last, door AERSCHOT en EGMOND aangeboden vergelijk, en waren daarop NOIRCARMES en de met hem werkzame Heer van BILLY — de later zoo bekende CASPER ROBLES — tot de bestorming der stad overgegaan. — De Duitsche Vorsten echter hadden wel goeden raad en welmeenende betuigingen, en zelfs ook schriftelijke, maar natuurlijk geheel vruchtelooze vertoogen bij de Landvoogdes, voor de Nederlandsche zaak ten beste [1], maar geld noch troepen voor haar veil; en hoe het met TOULOUSE was afgeloopen, hebben wij straks reeds vernomen. Te laat voor de arme stad moest haar dus thans de Prins, die ten slotte nog te

[1] Dat tot dien laauweren zin der Duitsche Vorsten en met name des Keizers zelf, ook de samenhang der Nederlanders met het Calvinisme meêwerkte, lijdt wel geen twijfel. Verg. o. a. het schrijven van WILLEM van Hessen (*Arch. II.* p. 491) aan den Prins: „E. L. wissen wie verhast der Calvinismus bey der Kays. Mat selbst, auch gemeinlich bei den Curfürsten, Fürsten und Stenden der Augsbürgischen Confession sey"; en de brief van *Schwarts* ald. p. 507, dat de Keizer zijne, trouwens altijd slechts schriftelijke bemiddeling bij den Koning beloofde: „So vern man den Calvinismum mögtt dahinten lassen und allein auf die Augsbürgische Confession wird handeln."

vergeefs getracht had de Hervormden te bewegen hem onvoorwaardelijk een aanzienlijke som ter hand te stellen, waarvoor hij meende hen te kunnen helpen [1], — de Prins moest haar thans zijn volkomen onvermogen betuigen haar eenigen bijstand te doen geworden, terwijl NOIRCARMES, over haar eerste weigeren verstoord, thans de van hare zijde gevraagde onderhandeling afsloeg. Slechts eenige ijdele mondelinge beloften van genadige behandeling, die het hem vervolgens niets kostte in den wind te slaan, had hij voor haar over; en het ongelukkige Valencyn moest met den dood zijner edelste burgers, en der hoofden en predikanten zijner hervormden, zijn kloeke volharding en stoutmoedigen weêrstand, in den dienst der onroomsche beginselen, boeten.

Intusschen werkte het onlangs gekozen opperhoofd der Hervormde partij, de Heer van BREDERODE, van zijne zijde met de meeste wakkerheid in Noord-Nederland voor hare belangen. In het laatst van Sprokkelmaand, zich uit Antwerpen naar Vianen begevende, was hij van hier, met zijne benden en hunne hoplieden, tegen Hertog ERIK van Brunswijk, en den Graaf van MEGEN, die op MARGARETHA's last van 's Hertogenbosch naar Utrecht was getrokken, werkzaam. In zijn toeleg op laatstgemelde stad, voorkwam hem gemelde Graaf, die haar voor de Landvoogdes bezette; op Amsterdam echter, waar de Hervormde partij vele aanzienlijke en invloedrijke burgers onder hare leden telde, kon hij nog altijd de kans wagen. In den namiddag van 27 Febr., liet hij er zich met nog twee Edellieden

[1] Verg. de mededeelingen daaromtrent door BOR. I. bl. 166 gedaan: „konden daarin niet eens werden: also sy seyden dezelve penningen, 600,000 gl., niet te konnen opbrengen, oft sy en zouden een middel moeten weten, also sy anders geen penningen en zouden kunnen vergaderen.”

in eene schuit binnen roeyen [1], en zag er zich weldra door verscheidene andere van zijne aanhangers in vermomming gevolgd. Anderen, die hetzelfde beproefden werden vervolgens echter niet toegelaten [2], maar ook zijne echtgenoote, de kloeke AMELIA VAN NIEUWENAAR, wist, als boerin gekleed, tot hem door te dringen. Aanvankelijk scheen er nu de kans voor hem en de zijnen allesins goed te staan, en hij niet zonder eenig uitzicht er zich misschien blijvend te handhaven. Hij kon er zijne stoutheid weldra zooverre drijven, van den geheimschrijver DE LA TORRE, die, op MARGARETHA's aanschrijven, van Utrecht naar hem was overgekomen, ten einde hem te gelasten de stad onmiddelijk te verlaten, door de Edelen van zijn aanhang te laten aanranden, hem zijne papieren afhandig te maken, en op zijne kamer te doen bewaken; eene ongedachte gevangenschap, waaraan het LA TORRE slechts door de bedekte medewerking der stadsregeering gelukte te ontkomen. Door diezelfde regeering liet zich BREDERODE vervolgens zelf den titel van Opperkapitein opdragen, waarvan ons de gedachtenis in dat bekende volksdeuntjen van: Heer HENDRIK, Kaptenderik! — bewaard gebleven is. Daarmede echter had hij toen ook ongelukkig het toppunt zijner hoogheid bereikt, en zou deze vervolgens maar al te ras een einde nemen.

De berichten uit het Zuiden des lands, en van MÉGENS werkzaamheid in en om Utrecht, begonnen zoo ongunstig voor de belangen der partij te luiden, dat de arme Heer van BREDERODE zich genoopt moest voelen, naar een goed heenkomen uit te zien. Onderhandelingen met de Landvoogdes door hem geopend, leid-

---

[1] Zie de *Sententiën*, enz. *van Alva*, bl 41.

[2] Zie P. SCHELTEMA, *Hendrik van Brederode*, 74. v. *aantt.*

den, bij haren en bovenal 's Konings weêrzin tegen hem, tot niets. Met de stad Amsterdam echter kwam hij overeen, haar tegen een voorschot van 8000 gulden [1] en een vereerend getuigschrift nopens zijne en der zijnen handelingen, tijdens zijn verblijf en bewind in hare vesten [2], te verlaten. Na een oponthoud van twee maanden zeide hij haar, 's avonds van den 27en April te elf uren, vaarwel, en scheepte zich met zijne gade naar Emden in. Dienzelfden nacht, terwijl hij zelf nog aan den zeedijk liggen bleef, om den afloop der onderneming te verbeiden, beproefden echter zijne krijgsbenden nog een aanval op de stad om zich van deze te verzekeren. Tusschen twee en drie uren 's ochtends, was een klein aantal zijner legerknechten, van Ouwerkerk opgebroken, nabij de Reguliersspoort gekomen, waar het met een gevaarlijk gedruisch, en als ware er eene gansche legermacht in aantocht, zijn buksen afschoot, en allerlei krijgsrumoer maakte. Een loos alarm, dat slechts strekken moest, om de stad van de Haarlemmer zijde te laten ontblooten, en daar aan de beide Heeren GYSBERT en DIRK VAN BATENBURG met hunne krijgsknechten den toegang te verschaffen. Ongelukkig vonden zich deze, in plaats van op 't eigen uur, eerst zes of zeven uur later ter plaatse, waar nu de burgerij, genoegzaam voorbereid, hun behoorlijk tegenweer bieden, en hun stout opzet verijdelen kon.

Gelijkerwijs mislukte ook de poging, door twee of drie andere in Vianen achtergebleven Edelen, op de nieuw aangelegde sterkte te Vreeswijk gewaagd. Van hun voornemen onderricht, had MEGENS bevelhebber

---

[1] Op zekere bedijkte landerijen, zie KOENEN, *Adriaan Pauw*, bl. 61. Verg. SCHELTEMA, t. pl. bl. 94. *aant.*

[2] Zie dat bij SCHELTEMA, bl. 90 aant. (†).

aldaar zich gereed gemaakt hen te ontvangen, en werden zij wakker door hem afgeslagen en het meerendeel hunner manschappen gedood of gevangen genomen. Een der Edelen zelf, Heer JAN VAN RENESSE, viel er den vijand in handen, werd naar 't Vreeburg gevoerd, en in 't volgende jaar onthoofd. Vianen opende daarop, drie dagen later (5 Mei), voor Hertog ERIK zijne poorten. Aan MEGEN zelf hadden zich in Maart Harderwijk en in April Bommel overgegeven, en was daarmede het gewest van zijn Stadhouderschap, Gelderland, geheel onder zijn bedwang gebracht.

Mocht het BREDERODE gelukken er het leven af te brengen en in veiligheid den Duitschen bodem te bereiken, minder wel slaagde een aantal zijner hoplieden en manschappen, waaronder MAXIMILIAAN VAN BLOIS, DANDELOT, WINGLE, de beide BATENBURGS, twee of drie Friesche Edelen, die zich, na den mislukten aanval op de hoofdstad, van Waterland uit hadden scheep begeven en, als hij, naar Oost-Friesland zochten te ontkomen. Een verradersche schipper zette hen bij Harlingen op 't drooge, waar zij door AREMBERG voorloopig gevangen gehouden, en vervolgens naar Vilvoorden overgebracht werden, om, in de bloedige eerste dagen van Zomermaand 1568, hunne hoofden op het schavot te verliezen.

Niet beter echter dan in 't Noorden stond het met de Nederlandsche zaken in 't Zuiden. Na de overgave van Valencijn, was NOIRCARMES met zijn leger naar Maastricht getogen, waar evenzeer de Hervormde partij nog meesteresse was, en had ook dit voor de Landvoogdes bemachtigd. Tegelijker tijd bijna — den 11den van Grasmaand — had ook BOMBERGEN Den Bosch weder moeten opgeven [1]; en den eigen dag dat

[1] Zie het verhaal van een ooggetuige in de Bijlagen.

hij deze stad verliet, verliet ook de Prins van ORANJE Antwerpen, door een tal van Predikanten en burgers gevolgd. Vergeefs had de Landvoogdes herhaaldelijk nog pogingen aangewend, hem tot zich te lokken en in haar dienst en dien des Konings te houden. 's Prinsen eigen kloek verstand, zoowel als de ernstige waarschuwingen zijner Duitsche vrienden [1], legden hem den Spaanschen aard te veel bloot, noopten hem de Spaansche bedoelingen te zeer te mistrouwen, dan dat hij zich door het zoet van wat «Spaanschen honig» gelijk hij het uitdrukte [2], tot een zoo onvoorzichtigen stap zou laten verlokken. Het deerde hem slechts, ook zijne voormalige vrienden, ook EGMOND en HOORNE, niet tot gelijke behoedzaamheid te kunnen brengen. Ernstig was het woord, dat hij, drie dagen na zijn vertrek uit Antwerpen, uit Breda tot HOORNE richtte: «het zij verre van mij, dat ik, mij naar den tijd schikkende en 's Konings gunst bejagende, tot dingen zou medewerken, die slechts tot schade van mijn land, mijn hart, en mijn geweten, konden strekken; ook zou ik niet gaarne zoo weinig vastheid betoonen, om, wat ik na rijp beraad, en met overleg mijner verwanten en vrienden, sints geruimen tijd besloten heb, voor een weinig Spaanschen honig, die men ons te likken geeft, zou nalaten.» Met EGMOND had ORANJE reeds 12 dagen vroeger een laatste samenkomst gehad, in verband met de vermelde pogingen der Landvoogdes, hem voor hare belangen te winnen. Op raad van den ouden VIGLIUS en den daarop gevolgden last des Konings, had zij, sedert den aanvang van 't jaar, van verschillende hoogere en lagere staats- en krijgs-ambtena-

[1] «Das die Hernn sich nit das maul schmiren oder zu viel versichern lassen wollen»; enz. *Arch.* III. p. 42.

[2] Zie de aanstonds aan te halen plaats uit zijn brief aan HOORNE. *Arch.* III. p. 72.

ren, eene vernieuwing van hun eed aan den Koning gevorderd, en had zij dientengevolge ook ORANJE, den 6en Maart, daartoe uitgenoodigd [1]. Hij weigerde 't, zich niet tot handelingen willende verplichten, die misschien tegen zijn geweten zouden strijden; maar bood haar tevens aan onmiddelijk het Stadhouderschap, hem over de verschillende gewesten opgedragen, neêr te leggen; een aanbod ook reeds ten vorigen jaren herhaaldelijk door hem gedaan. MARGARETHA wilde daar echter niet aan, maar antwoordde uitwijkend, dat zij den Koning van zijn aanbod zou kennis geven, hem uitnoodigende intusschen naar plicht en geweten werkzaam te blijven. Den 19en Maart herhaalde de Prins zijne weigering, en schreef tevens, dat « zoo ook al niet ontslagen, hij zich althans, tot 's Konings beslissing daar zou zijn, in zijne ambten geschorst achtte. Om hem van dit haar weinig welkom besluit terug te brengen, zond nu MARGARETHA den Raadsschrijver BERTY naar Antwerpen, om den Prins tot verandering van zienswijs en zoo mogelijk tot het afleggen van den eed te bewegen. Deze bleef echter, in tegenwoordigheid des Graven VAN HOOGSTRATEN, volstandig weigeren; hij zeide eenmaal gezworen te hebben, de voorrechten der gewesten onder zijn bewind, te willen handhaven, en thans geen eed te willen doen, die hem tot het tegendeel daarvan zou kunnen verplichten, of hem geloofsvervolgingen opleggen, die hem tegen de borst stuitten, en waarvan zelfs zijn eigen Luthersche vrouw

[1] Zie *Arch.* III. p. 43—45; de gevraagde eed luidde: « declare par serment que suis déterminé et prest à servir (S. Mté.) et m'employer envers et contre tous, et comme me sera ordonné de sa part, *sans limitation ou restriction.* » Het waren vooral de laatste woorden « mots sy estroicts — qui n'admettent limitation quelconque » gelijk hij schreef, die 's Prinsen bekommernis wekten. Ald. p. 46.

niet uitgesloten zou zijn; de man, zoo meende hij daarenboven, die uit 's Konings naam hier zou komen bevelen — en dien hij ook met zijn naam noemde — zou van een rang kunnen zijn, dat hij zijn eigen afkomst en hoogheid te kort zou doen, hem te gehoorzamen. BERTYS tegenspraak op een en ander baatte niet; hij moest onverrichter zake naar Brussel keeren. Volgens den hem opgedragen last, noodigde hij alleen den Prins nog tot een onderhoud met EGMOND, MANSFELT, en AERSCHOT uit, waarin gene gereedelijk bewilligde, tevens het dorp Willebroek, aan de vaart tusschen Brussel en Antwerpen, tot de plaats der samenkomst bestemmende. En werkelijk vonden zich daar, den 7en van Grasmaand, EGMOND en MANSFELT, van BERTY vergezeld, met ORANJE bijeen; AERSCHOT werd door ongesteldheid verhinderd. Eerst beproefde nu BERTY op nieuw, maar weder te vergeefs natuurlijk, den Prins van gedachten te doen veranderen; terwijl ORANJE hem zeî bij zijne zienswijs te blijven, gaf hij tevens zijn voornemen te kennen, zich weldra naar Breda en van daar naar Duitschland te begeven; zich daarop tot EGMOND wendende, noodigde hij dezen tot een afzonderlijk onderhoud uit. Hij bezwoer hem toen, zich toch door geenerlei vleitaal te laten in slaap wiegen, noch de komst van ALVA af te wachten, wiens eerste slachtoffer hij ontwijfelbaar wezen zou. EGMOND bleef echter doof, en zocht van zijne zijde den Prins, in 't belang van zijn fortuin en geslacht, tot blijven te noopen. Maar deze liet zich niet bewegen. Hij kende 's Konings aard en de Spaansche beginselen te wel, naar hij zeî, om ooit op genes gunsten te betrouwen. « Gij zijt de brug, » zoo verzekerde hij EGMOND ten slotte, « waarover de Spanjaarts het land binnen dringen; zijn zij die eens over, dan breken zij haar

af.» Met tranen in de oogen omhelsde hij daarop den Graaf, en ook deze weerhield de zijne niet. Hij had later gelegenheid te over, zich 's Prinsen waarschuwende afscheidstaal te herinneren.

ORANJE deed, als hij gezegd had; hij verliet Antwerpen den 11en, en voorts, op het naderen van NOIRCARMES benden, die zich bij Turnhout gelegerd hadden, den 22en ook Breda. Hij reisde over Grave naar Kleef en van daar naar zijn vaderstad Dillenburg, om er in werkzame rust af te wachten, wat de tijd baren zou.

Vier dagen na 's Prinsen afreis uit Breda, trok de Graaf van MANSFELT met 16 vendels Waalsche voetknechten, geheel in oorlogsdosch, Antwerpen binnen, dat door het grootste aantal zijner Onroomsche inwoners, met en na den Prins, was verlaten. Na twee dagen werd MANSFELT door de Landvoogdes gevolgd, die hij er slechts den weg was komen bereiden. Door hare lijfwacht begeleid en van een grootschen stoet gevolgd, waarin de Ridders der Vliesorde, de Stadhouders der verschillende gewesten, en de Raadsleden van State zich bevonden, kwam MARGARETHA naar Antwerpen. Aan de poorten der stad door ORANJES aanhanger en vriend; maar die ORANJES wijze voorbeeld, tot zijn bitter ongeluk, niet gevolgd was; door den burgemeester ANTONY VAN STRALEN, in diepen oodmoed ontvangen en toegesproken, begaf zij zich voorts naar de grootsche Hoofdkerk, om er Gode haar plechtigen dank te brengen voor de als zonder slag of stoot herwonnen stede, in welke zij vervolgens een tijd lang metter woon verbleef. —

Daarmede liep het aanvangstijdperk van den Nederlandschen opstand ten einde; en was nu, naar het opschrift van het oude Geuzenliedjen, «het roemen en lachen der Geuzen voor een tijd in bittere tranen veranderd.» [1] Het zou intusschen, hoe lang dan ook, inderdaad maar «voor een tijd» zijn. De Spaansche Koning, die de strenge Edicten, vervolgens door zijn zuster uitgevaardigd, niet kristelijk genoeg achtte, omdat zij hem niet streng genoeg waren, zou die zuster hier weldra door een Landvoogd vervangen, nog meer dan zij, in zijn volstrekten zin werkzaam. Maar met het zesjarig dwangbewind van Alva, zou tevens ook die tijd der «bittere tranen» eindigen, welke thans een aanvang nam.

---

[1] Zie de *Nederlandsche Geschiedzangen*, I. bl. 318.

BIJLAGEN.

I.

DE TWAALF EERSTE ONDERTEEKENAARS VAN 'T VERBOND DER EDELEN.

(zie bladz. 13. aant. [1])

Twaalf stel ik er, naar de opgave in enkele *Sentenciën*, maar het cijfer kon aan twijfel onderhevig zijn; daar toch niet slechts de gedachtelooze AREND (II. 4. bl. 202), maar ook de zoo naauwlettende WAGENAAR (VI. bl. 123) er slechts van elf spreken. Hunne aangifte berust echter slechts op de onjuiste vertaling, in MARCUS' *Sententiën en Indagingen van den Hertog van Alva* (bl. 77), van 't vonnis van MAXIMILIAAN VAN BLOIS gezegd DE COCK VAN NEERIJNEN [1] gegeven. [2]

Dat er twaalf bedoeld waren, volgt zoowel uit de juiste op-

---

[1] Wanneer GACHARD en THEOD. JUSTE dezen wakkeren Bondgenoot — immers bleef hij der goede zaak en zijnen beginselen tot in den dood getrouw — steeds Cock van *Leeringen* noemen, dan is hun dat, als vreemdelingen op Noord-Nederlands taal- en grondgebied, lichtelijk te vergeven; minder echter, dat ook AREND, die hem op andere plaatsen zijn juisten naam heeft weten te geven, dit elders desniettemin tot tweemaal toe doet.

[2] „s'estant advanché de soubssigner *avecq aultres premiers onze* Gentilshommes" 't geen blijkbaar met de Middel-Nederlandsche uitdrukking *hy twaalfster* overeenkomt, niet echter gelijk 't daar vertaald is „hebbende sich vervordert *met andere te onderteekenen, eerst elf Edelluyden*" enz.

vatting van dat vonnis, als uit andere, die wij straks nog meêdeelen. De vraag echter is, wie waren dan die twaalf? — STRADA noemt er slechts zes en daarbij nog met zeer verminkte namen, die hij uit het schriftelijk bericht van ANDERLECHT, den dienaar van MEGEN en MARGARETHA's spie, putte, en welke laatstelijk door THEOD. JUSTE onveranderd zijn overgenomen, hoewel reeds uit dat bericht zelf, (in de *Corr. de Phil. II.* I. p. 400 meêgedeeld) blijkt, dat het afzonderlijk gestelde *Baronium* slechts de adelijke titel van den volgenden naam *Ghiberejus* is, en daarmede de Baron DE GIBERCHIES bedoeld. Er waren twee edellieden van dien naam, beiden broeders en, gelijk hunne moeder, den nieuwen godsdienstbegrippen toegedaan. De hier aangegevene is WALTERE [1] DE HAUDRION, gezegd DE GIBERCHIES, Heer van Hamede, die in een onuitgegeven vonnis tegen 30 inwoners van Lannoy, Lys, Watrelos, en Wasquehal, uitdrukkelijk beschuldigd wordt „onder 't getal der Verbonden Edelen behoord, hun Compromis geteekend, hun verzoekschrift mede ingediend, hun Vergadering te St. Truyen bijgewoond, de preeken der Hervormden gehoord, hunne plannen begunstigd en hun predikant begeleid te hebben.” [2] Zijn broeder ANTOINE, Heer van Laville, was, blijkens het tegen hem gevelde vonnis (zie hier onder [3]) geen minder ijverig aanhanger en be-

---

[1] In de opgave bl. 12 en 13 staat verkeerdelijk *Antoine* gedrukt.

[2] „Veu, etc — contre Jehan de Waremmes, Sr. de Haultmez, *Waltere de Haudrion dict de Giberchies Sr. de Hamede* — chargez — d'estre du nombre des gentilhommes conféd., signé leur Compromis, eulx trouvez à la presentation de la requeste et en la ville de S. Tron, frequenté ordinairement les presches et en surplus favorise ausditz troubles et discordes passez, cotoyant led. *Hamede* le predicant allant et retournant desd. presches.”

[3] „Veu le proces de Ant. de H., Sr de la Ville, prisonnier; les informations, preparations, interrogatoires, confessions, denegations dud. prisonnier, ses justifications, les ordonnances de feu de tres noble mémoire l'Emp. Charles V (que Dieu absolve) sur le faict des hérésies, decrétées en Avril 1550, et depuis confirmées par S. M. Roy. le 20 Aout 1556; ensemble tout ce que par led. procés appert et que mouvoir peut et doit. Nous, suivant lesd. ordonnances, avons condempné et condempnons led. prisonnier au dernier supplice par l'espée, pour avoir, durant les troubles passez, hanté les presches des sectaires, assisté, favorisé, et receu les ministres à sa maison, tant aû dis-

vorderaar der Hervorming, en werd dan ook om zijne bemoeyingen in haren dienst onthalst. Beider moeder, ADRIANA VAN HEMSRODE, Wede. van wijlen Heer OLIVIER DE HAUDRION, was reeds overleden, toen bij vonnis van 30 April 1572 (zie hieronder [1]) hare nagedachtenis veroordeeld en hare eigendommen verbeurd verklaard werden.

---

ner qu'au soupper, les logez de nuict, mesmes permis qu'une presche seroit faicte au ban de la duve de sad. maison, et en fin d'icelle, esté présent lorsque Isambert L. auroit espousé Jeanne de Lab. à la fachon de la nouvelle religion; aussi que led. prisonnier auroit depuis esté apprehendé et saisy d'aulcuns livres defendus et reprouvez, contendant soy retirer au pays de France; — avons en oultre declairé et declarons tous les biens dud. prisonnier confisquez au proffit du Roy nostre Sire. *Pron.* le jugement par devant Wallerand de Tilly escuyer, Sr. de Ste. Mariekerke, Lieut. Gen. de Monsgr. le grand Bailly de St. Omer, présens Me Lois Thery, proc. du Roi, soubsbailly, Ad. de la Hale, receveur de S. M., Joachim Rogierville, Jeh. de Lionne, et Nicaise de Berlaques, Cons. de sad. M., le 4e jour de Febr. 1568.

[1] *Sentence* contre la Memoire de Adr. de H. douaigère de Ville. "Laquelle en Juillet 1565, pour la loingtaine sonbçon d'hérésie, fut par l'inquisiteur de la Ste. Foi, pour sa fuite contumace et non comparution, condempnée en certaine amende pecuniaire au proffit de S. M. et perseverant ainsi icelle defuncte, et ayant demeuré quelque tems en Diepe, pays de France, seroit retournée par deça en l'an 1566, hanté les presches des sectaires, que lors s'y fesoient, mesmement recepté et logé les ministres et dogmatiseurs, les sustenant de boire et manger, tant à Deulremont que Armentières, où finablement elle seroit trespassée sans s'estre reconciliée a nostre mère la Ste. esglise Cath. et apostolique Romaine, ni aultrement avoir demandé absolution; et comme elle trespassa hors la communion de l'eglise Cath., la terre sainte fust denié pour l'enterrer, et par ainsy son corps auroit esté transporté dud. Armentières au village de Clairleu en France et illecq esté enterré. Veu aussy la declaration faicte par le Sr. de Walebeke (Charles de Grutere) ayant espousé la fille de lad. defuncte et d'Adrien de Helleweghen, au nom de ses enfans, apparans heritiers d'icelle defuncte, à ce adjournez, disans ne vouloir defendre sa memoire; ensemble l'acceptation dud. Procureur General au nom du fisque de S. M.; — S. Exc. (ALVA) pour les causes susd. a, par advis de ceulx du conseil de S. M. lez elle declairé et declare par ceste lad. defuncte estre atteinte des crimes et delitz susd., et partant tous et quelconques ses fiefs, seigneuries, heritaiges et aultres biens ayans appartenu à la feue Damoiselle ADR. DE H. confisquez au proffit de S. M. — Faict a Bruxelles le 30 Avril 1572. F. ALVARES duc D'ALVA; par ordonn. de S. Exc., Praets.

Buiten MAX. VAN BLOIS en WOUTER VAN GIBERCHIES behooren tot die eerste bondgenooten: HAMES en TOULOUSE (zie hunne vonnissen op de vroeger aangehaalde plaatsen); KRISTOFFEL VAN LEEFDAEL (zie zijn vonnis hieronder 1); CORNELIS[2] VAN GISTELLES (bij STRADA: GHISELLA), Brederodes schoonbroêr (zie zijn vonnis hieronder 3); ADRIAAN

[1] Sentence contre "*Ch. de Montfalcon, Baron de Fleschu*, Savoyen; Est. de Coene, fils du Drossart d'HOOCHSTRATE: *Christofle de Leeffdael*, et René de Renesse, Sr. deHolderen, gentilzhommes du pays de Brabant; chargez d'avoir esté de la ligue et faction des gentilsh. confed. et signé leur seditieux Compromis; et, oultre ce, lesd. *Baron de Fleschu* et *Leeffdael*, esté du nombre des premiers autheurs du susd. Compromis, et signé, en la maison de Nic. de Hames toison d'or, où led. Compromis fust arresté, en la présence du Sr. de BREDERODE, huyt semblables Compromis d'une mesme teneur; et led. *Leeffdael* en eu soubs luy ung, pour en attirer et le faire signer a aultres gentilhommes du pays de Brabant; comme il a faict. Et après se trouvé avec grand nombre desd. confed., le 5 d'Avril 1565 avant Pasques, à la présentation de la requeste toute notoire; estant led. Est. de Coene encores à present au service du Cte. de HOOCHSTRATE, rebelle de S. Mté. — Bannis sur leur vie et leurs biens confisquez. *Anvers*, 13 de Sept. 1568.

(Signé) J. DE LA TORRE.

[2] Boven blz. 13 staat verkeerdelijk *Adriaan*.

[3] (*Corn.*) *de Ghisstelles* et Bernard de Malberg, gentilzhommes demeurant au pays de Luxembourg, chargez d'avoir esté du nombre des confed. et signé leur seditieux et pernicieux Compromis et induict aultres à le signer, et à ceste fin eu ung desd. compromis soubs eulx; se trouvé à la présentation de la requeste et à l'assemblée de St. Trond, ou led. de Malberg a esté du conseil et ung des deputez au nom des gentilzhommes conf. dud. pays de Luxembourg et d'Ardenne; — aussy avoir dict au tems des troubles aux reyters passans par led. Pays de Lux. vers France, qu'ils alloient en France, mais sitost que la paix y seroit faicte, ils iroient chercher ung aultre bon et riche pays, où ils trouveroient à butiner et nommément qu'ils iroient trouver le duc d'ALVE. Et led. *Ghistelles*, oultre ce que dessus chargé d'avoir esté capitaine et eu charge, au nom de feu HENRY DE BREDERODE, son beaufrere; en la ville de Viane, sur les rebelles et gens de guerre y refugiez, aussy esté envoyé par le Cte LOUIS de Nassau et led. BREDERODE, chefs desd rebelles, avecq leurs lettres de credence vers les confs. de Frise pour le faict dud. Compromis, et entendu l'estat des affaires d'illecq, et comment l'on pourroit de bonne heure prévenir aux entreprises qu'on vouldroit faire contre lesd. confed., et aultres semblables maulvais offices contre le service de S. Mté. Bannis sur la vie et leurs bien conf. Anvers, 16 Nov. 1568. Pron. le 20. J. DE LA TORRE.

VAN BERGEN, Heer van Dolhain; KAREL VAN MONTFAUCON, Baron van Fleschu; MAARTEN LOPEZ en FILIPS VAN MARNIX; alle vier in hunne vonnissen uitdrukkelijk als zoodanig aangewezen (zie hieronder 1). De beide nog overige namen zijn daarentegen niet zoo zeker. De meeste aanspraak hebben wel voorzeker die der Heeren van LOUVERVAL (PHILIPPE DE MARBAIS) en van WAROUX of RUMMEN 2 (BERNARD VAN MERODE), als welke in HAMES aangehaalden brief (boven blz. 15) onder de met hem vergaderden worden opgenoemd; desniettegenstaande is het mogelijk, dat zij onder de later bijgekomenen behoorden — gelijk er bij JUNIUS' toespraak reeds een twintigtal tegenwoordig waren. Onder die twintig ten Hove van Kuilenburg, laten zich misschien nog P. DANDELOT 3, JEAN LE SAUVAGE, Heer

---

[1] „Led. Sr. de *Dollehain* esté du nombre des 12 premiers confederez, sollicité, seduict, et faict signer plusieurs gentilshommes le Compromis à luy a cest effect delaissé, et se trouvé à ceste fin en leur maison; aussy se vante que lesdicts confederez auroient à leur commandement plusieurs gens de guerre en Allemagne, et que à l'aide de celle ils auroient la ville de Valenciennes et de Tournay; pareillement signé la requeste des 3 mill. pour 500 escus, et esté deputé par les confs. du pays d'Arthois avec le Sr. d'Esquerdes pour estre au conseil de lad. assemblée de S. Trond; menassé en grande colere le Mag. d'Anvers, pour ce qu'il avoit demandé en son logis après luy, demandant pourquoi il se mesloit de demander et s'enquester d'eulx, et si ils les tenoient pour traictres. „ — Voor FLESCHU zie de vorige aant. — „ *Martin Lopez*, chargé d'avoir esté du nombre des premiers autheurs du séditieux Compromis des confs. et signé huit d'iceulx, se trouvé à la présentation de la requeste et à l'assemblée de S. Trond.„ — Voor FILIPS VAN MARNIX zie QUINETS *Marnix van St Aldegonde*, blz. 143.

[2] TE WATER is, in zijn *Verbond der Edelen* (III, blz. 130, 182) LE PETIT zeer hard gevallen, dat hij de *Meroden* van Rummen en Waroux vereenzelvigd had. Intusschen deed hij daar zeer onrecht aan. BERNARD, de bekende Heer van Rummen, wordt herhaaldelijk — gelijk reeds in den aangehaalden brief van HAMES — naar den naam zijner moederlijke heerlijkheid van Waroux genoemd. Zoo komt hij bijv. ook onder dien naam in de opgave voor der dusgenoemde twaalf Apostelen in de *Corr. de Phil. II*, I. p. 417 en *Corr. de Marg. d'Autr.*, p. 129 en 133.

[3] „ P. D. ayant signé l'abominable et detestable ligue et confederation; et avant la présentation de la requeste esté venu au mandement du Cte. LOYS DE NASSAU, ung des chefs confederez, à Breda, duquel il a pris charge et lettres vers les aultres confederez de la duché de

van Escaubecque [1], EUST. DE FIENNES, Heer van Esquerdes [2], en zijn broeder GUISLAIN, Heer van Lum-

Luxembourg, pour se trouver à la presentation de lad. requeste en ceste ville de Bruxelles; à laquelle présentation il s'est trouvé avec iceulx et grand nombre d'aultres, et depuis se trouvé à S. Trond, où il a consenti à la reception des consistoriaux, des marchans d'Anvers et aultres des sectaires; et en après faict serment et receu à Anvers du Sr. de BREDERODE, argent pour lever une compagnie de 200 arquebusiers, desquels il a esté capitaine pour le dict BREDERODE en la ville de Viane et depuis pour la garde de Meerkercke, auquel lieu il a esté respecté par les aultres capitaines pour leur cheff et y donné le mot de guet et detenu prisonnier l'escoutete d'Amesfort, prins auprès d'Iselstein par les soldatz, consenti au brandscats par eulx faicts sur les subjects de S. M., et receu sa part de butin; ayant aussi soubsigné poûr 300 escus en la requeste des 3 millions, pour obtenir liberté de conscience, combien le dessein dud. argent estoit lever gens de guerre et payer les apperceuz et tenus en waertgelt. En oultre qu'avecq 8 enseignes deployees il est parté dud. Viane vers Auwerkerke, duquel il a esté envoyé vers Amsterdam, ou pour lors estoit led. BREDEBODE, où fust resolu de faire une fausse alarme sur lad. ville d'Amst.; et n'estant lad. fausse alarme succedé, qu'il a suivi led. BREDERODE, et esté prins avecq les aultres caps. et quelques soldats près de Harlingue. — S. Exc. le condampne estre mis à mort etc. (18 Mai 1568).

[1] J. le S., Sr. d'Esc., Ligny, etc. Chargé d'avoir esté ung des principaulx de la ligue, avoir signé le Compromis, esté à S. Tron; aussy d'avoir esmu le peuple de son quartier à tumultes etc. et de prendre les armes contre les Catholiques et aultres tenant le parti de S. M.

[2] E. de F., esté du nombre des confed. et signé leur seditieux et malheureux Compromis et se trouvé à Bruxelles le 5 Avril, etc. et depuis à la ville de S. Trond, etc.; aussy sollicité et faict son effort par persuasion et aultrement pour enduire aulcuns gentilzh. à lad. confederation, escrit au Gouverneur et Magistrat d'Aire, de relascher des prisons certains prisonniers à cause de la religion, disant que pour le faict de conscience on ne debvoit rechercher personne; tenu propos bien estranges à son evesque de St. Omer, et entr'aultres qu'il ne tiendroit pour son evesque, pour le Pape, ni pour le Roy, et qu'il n'obeiroit a luy, d'autant que les evesques se debvoient crëer par les gentilzhs.; aussy, parlant desd. placcarts, dict ces paroles ou semblables: par le morbleu, si le roi me voulsist contraindre garder lesd. placcarts, luy donnerois le pistoulet au travers du corps; et par une aultre fois dict, qu'ils estoient bien 100,000 hommes pour faire teste à S. M. et à ses forces et, quant à luy, se rendroit plustost tributaire aux Turcs que de vivre

bres [1], PH. DE BAILLOEIL [2], CH. DE HOUCHYN, Heer van Longastre [3], PH. WINGLE [4], BERNARD VAN MAL-

contre sa conscience et estre traicté selon iceulx placcarts; aussy dict, peu de jours avant sa retraicte desd. pays, qu'ils (les confederez) ne vouloient estre subjects à la justice, etc.

[1] G. de F., esté du nombre des confed., signé le Compr., esté à Brux. et à S. Trond, etc. faict divers voyages en France, et eu intelligence avec le Prince de CONDÉ et aultres Huguenots, pour ceulx de la nouvelle religion, au préjudice des pays de pardeça; et, à son dernier retour dud. prince de CONDÉ, dict que le bon coup n'estoit encore rué, et qu'il avoit trouvé aud. voyage l'Amiral de France, mais que pour ceste fois ne s'estoit peu accorder; toutefois, que avant un mois, ceulx qui estoient pour le present commis au magistrat de S. Omer seroient les varletz; et, peu de tems avant son depart. desd. pays, dict que luy et ses frères estoient povres gentilzh., mais que de brief ils seroient à l'advenant, et qu'ils en savoient bien les moyens.

[2] Ph. de Bailleul, Sr. de Bailloeil et Cornuailles et de Monchy le Breton esté du nombre des confed. et signé le C. et se trouvé a Brux. et à S. Trond, etc. et oultre ce se vante d'estre gueux pour sa vie, et que de sa vie il n'iroit à l'eglise; s'ayant aussi mis en debvoir de seduire aulcuns manans de sa seigneurie de Monchy le Breton et à l'environ, de l'anchienne religion Cath. à la nouvelle, et oultragé, en l'eglise dud. Monchy ung Sr. FRANCHOIS PERSAME prebstre, pour ce que l'on y sonnoit pour le service d'un trespassé, l'appelant meschant prebstre idolastre; et, comme led. Sire FRANCHOIS se sauve de ses mains, battu ung JEHAN PATEL d'ung coup d'estocq de sa pertusane au bras destre, au sang coulant et playe ouverte, et menasse de brusler la maison dud. Sire Fr., cryant à haulte voix qu'on luy apportast à cest effect du feu; aussy sur ce qu'on affirmoit quelque chose estre aussy vrai que Dieu estoit à la messe, dict, qu'il n'estoit aussi fol que tous les aultres de croire que Dieu fust en la messe, disant que c'estoit JEHAN LE BLANCQ, et usant de plusieurs moqueries et derision; que si le Roy vouloit forcher la conscience des gueux qu'ils avoient gens pour eulx venger et qu'ils ne l'endureroient jamais.

[3] Le Sr. de LONGASTRE esté du nombre des conf., signé le C., esté à Brux. et à S. Trond; esté grand fauteur de sectaires et tenu diverses assemblées et conventicles, tant des confed. que ministres et aultres suspects en sa maison, et dict que les confed. n'endureroient jamais que le Pape ou S. M. eussent quelque connaissance de leur conscience; et signé la requeste des 3 mill. d'or pour la somme de 300 escus.

[4] PH. WINGLE, chargé d'avoir signé le Compr, esté a la prés. de la requeste; soubsigné pour 300 escus la requeste des 3 mill., s'estre mis en armes contre S. M. et prins charge à Anvers soubs le Sr.

BERG [5], of deze en gene andere nog tegenwoordig rekenen; daar dit alles echter slechts op loutere gissing berusten kan, houden wij er ons hier niet langer mede bezig.

II.

(Zie blz. 48. aant. [1].)

Geplackt te Bruessel te diversen plaetsen, den 29en *Dec.* 1565.

Men laet weten, dat den Coninck, als Hertoch van Brabant, by der blyden incompst gesworen heeft, syne ondersaeten te handelen met rechte ende vonnisse naer den rechten ende ouden costuymen van den lande, en gheene nieuwicheden, cracht ofte wille ter contrarie inne te brengen, ende als hy anders doet, dat als dan 't landt ende ondersaeten van heuren eedt ende plicht sullen ontslaen syn, tensy dat hy sulx affdoet.

Men laet noch weten, dat den Cardinael [2] op den naem van den Coninck de Spaensche Inquisicy met gewelt wilt doen publiceren ende onderhouden.

Noch laet men weten, dat de Spaensche Inquisicy is eene nieuwicheydt, daermede de beste van den lande by eenen vyant moghen om lijf ende om gelt gebracht worden, ende is alsoo eenen wille, fortselyk gewesen teghen de blyde Incompste ende eedt van den Coninc.

---

de BREDERODE, d'une compagnie de 300 harquebusiers pour garder les ville et pays de Viane envers et contre tous; et par dessus ce esté à l'assemblée de S. Trond; et que avec aultres 7 cap. dud. BREDERODE il est allé dud. Viane vers Auwerkercke, auroit avisé de surprendre Amsterdam par un faux alarme, et lad. emprinse faillie il s'est embarqué avec les aultres cap. et soldats pour suyvre led. BREDERODE vers Emden, et esté apprehendé en chemin sur la mer auprès de Harlingue avec les aultres caps. et rebelles. S. Exc. le condempne estre mis à mort et ses biens confisquez (26 Mai 1568)."

[1] Zie aant. [3] van bladz. 152.

[2] Men ziet hoe men den Kardinaal, in spijt van zijn afwezen, nog steeds als werkzaam en aansprakelijk stelde.

Men laet weten, dat den Cardinael mette Inquisicy den Prinche van Oraengniën, den Grave van Egmont, Meghen, Hoorne, ende de besten van den lande, wilt om den hals ende om heur goet brengen, gelijck hy hem des opentlyck beroepen heeft [1], daertoe het landt bederven ende de ondersaeten tot slaven maken.

Men laet noch weten, dat Brabant is een onverscheiden leen van 't keiserrijck ende dat by de Gulden Bulle den lande van Brabant is toegelaten aen 't rijck clachtich te vallen, als den lande ende ondersaeten onrecht, fortse, ende gewelt geschiet, contrarie heuren ouden rechten, costuymen, ende privilegiën.

Daeromme laet men noch weten, dat alle deghene, die d'Inquisicy consenteeren, die publiceeren ende onderhouden, sijn openbare vyanden ende verraders van den Coninck, van den lande, van den ondersaeten van dien.

III.

(blz. 61 aant. [1].)

Le Roy. Populi mi, quid feci tibi?

La Duchesse de Parme. Dolor meus in conspectu meo.

Le Card. de Granvelle. Homo cum in honore esset non intellexit; factus est similis juventis insipientibus.

Le Marquis de Bergues et de Mont. Ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.

Le Duc d'Airschot. Populus hic labris me honorat; cor autem eorum longe a me est.

Le Baron de Barlaimont. Factus sum sicut passer solitarius in tecto.

Le Prés. Viglius. Vae vobis, Pharisaei!

(Naar Afschrift van 's Rijks Archief te Brussel.)

---

[1] Vergelijk boven blz. 78, aant. [1] aan 't slot.

IV.

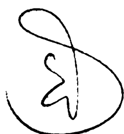
(Blz. 66 aant. [1].)

Sentences contre les habitans de Liere.

1.

Chargez, assavoir: ROELOFF DE STAKENBROECK, escoustete de la ville, que estant premier officier de par S. M. et partant tenu de resister à tous sectaires, toutefois auroit advancé les affaires desd. sectaires, tant au collége des Eschevins qu'ailleurs, mesmes à leur faveur proposé au collége, qu'on leur debvoit accorder une chapelle pour y prescher, et aussy leur faire ouverture d'une porte de lad. ville, appelée de Mol, pour tant plus à leur aise aller à la presche; que aulcuns de ses serviteurs se sont meslez du brisement des imaiges; qu'il a eu grande conversation et communication avec feu HENRY, Sr. de BREDERODE et aultres confederez aud. Liere, au tems des troubles; que luy mesme a esté une on deux fois aux nouvelles presches hors lad. ville, et dict qu'il ne tenoit rien ou bien peu des Papistes et qu'ils iroient tous a ruine; tenu assemblées en sa maison de prescheurs et sectaires; conversé avec led. BREDERODE, Comte LOUIS DE NASSAU, CULEMBOURG et VAN DEN BERGHE, a 2 fois en lad. ville devant l'assemblée de S. Tron; esté occasion de tout le desordre advenu aud. Liere, et que les presches n'y ont este empeschees; aussy envoyé ung des soldats et aultres, du matin, en diverses maisons pour faire assembler les bourgeois sur le marché et de prendre les armes pour empescher l'entrée des soldats que la Duchesse de Parme y envoyoit pour la seureté de la ville; que au tems du bris des imaiges aud. Liere il s'est trouvé en l'eglise passant et repassant et soubriant sans faire aulcune resistance, demonstrant assez que led. brisement lui plaisoit. — MARIE CRETICQ, sa femme, aussy frequenté lesd. presches et esté avecq une heucke de maison en maison pour faire lever les bourgeois et venir sur le marché pour empescher l'entrée desd. soldats; et dict au

coustre, nyant que aulcuns repartoient ce qu'ils avoient emporté des eglises à intention de le saulver: le rapportent-ils tout, j'en ai encores en ma maison, je ne le rapporterai point; mes enfants en joueront; — CLAUDE DE BILLEMONT, Seigneur de BERMONT, d'avoir tenu en sa maison conventicles et congregations des sectaires, predicans, et confederez, entrans et sortans en sa maison par devant et derrière, et mesmes lesd. predicans esté mesnez hors de sa maison aux presches, et esté une ou deux fois ausd. presches; que en icelle sa maison, *environ la St. Jean* 66, a esté concluse, selon le commun bruict, en présence du Sr. de BREDERODE, Cte. de CULENBOURG et VAN DEN BERGHE et de plusieurs aultres gentilzhommes Gueux, la journée de S. Tron; entre lesquels se trouvarent aussy 15 ou 16 hommes à cheval avecq un predicant sectaire; que son serviteur a brisé en l'eglise d'illecq; et voulu tirer d'aultres à sa secte; y faict venir le prescheur nommé Mre. Jehan et a ceste fin luy escrit lettres; — MARCQ CRETICQ, esté le principal sectaire de la ville, ayant seduit led. BELLEMONT, son beau père et sa mère, ensemble l'escoutete susdict et les induict au Calvinisme; aussy escrit lettres pour y faire venir le premier pred. sectaire; — ANTOINE L'EMPEREUR d'avoir faict venir led. Mre. Jehan et aultres, et les convoyé aux presches et induict aulcuns mainouvriers d'aller à icelles presches et en payé leurs journées; aussy avec aultres sectaires presenté requeste au magistrat, afin d'obtenir la chapelle appelée de l'Escluse, située en la vieille ville, pour y prescher et faire l'exercice de leur religion; hanté et donné a disner en sa maison aud. Mre. Jehan, et salarié ceulx qui ont tenu guet a la porte de la ville pour empescher l'entrée aux susd. soldats; — APPOLONIE PELZ, sa femme, frequenté lesd. presches avec son mari; — HANS DE HANE, famé d'avoir avec aultres sectaires faict venir aud. lieu les prescheurs Calvin. et faict grande caresse au second pred. en son entrée en lad. ville, lui donnant la main et disant le bien venu, et le mesnant à l'hostellerie, et après le convoyé aux presches; aussy se trouvé present à la presentation de la requeste au Mag. pour avoir lad. chapelle, et sur ce que le dict Mre. Jehan, avant prescher sur le cimetière de lad. eglise de l'Escluse, remonstroit aux auditeurs, qu'il entendoit que

le Mag. n'estoit content qu'il y preschoit, et estoit content de prescher hors la ville; led. HANS auroit crié a haulte voix, avecq plusieurs aultres qu'ils vouloient oir la parole de Dieu aud. lieu de l'Escluse, et verroient qui les y empescheroient; — JEHAN DE BREY, convoyé les predt. aux presches, tenu en sa maison assemblées de sectaires, aussy se trouvé à la presentation de la requeste au mag., et au tems qu'il estoit bruict, que les briseurs d'imaiges venoient vers Liere pour aussy y briser, led. BREY seroit allé au devant d'eulx pour les espier, et a rapporté contre vérité, qu'ils estoient en grand nombre, pour intimider les bourgeois; aussy esté en armes sur le marché avec les aultres sectaires pour empescher l'entrée des soldats; crié aussy, comme Hans de Hane et aultres, qu'il vouloit oir la parole de Dieu, etc. — NICOLAES VAN BEUSECOM, alias SPILLEMAECKER, y faict venir les preds. et les conduit aux presches et brisé les imaiges, aussy esté es assemblées desd. sectaires, et ung des principaux chefs et auteurs qui ont voulu empescher l'entrée des soldats, et à ceste fin faict grande poursuite envers le Comte de HOOCHSTRATE, allant à diverses fois vers lui à cheval; — ADRIEN VAN DEN STEENE dict Zoutman, sollicité et avancé lesd. presches et beaucoup conversé avec les preds. et y amené le premier pred., nommé mre. GEORGE [1], ayant à ceste fin, six sepmaines auparavant, se trouvé de jour à aultre vers ceulx du consistoire aud. Anvers, et accompagné le pred. mr. JEHAN au logis du Lyon d'or, quant il y vint la première fois, et y payé ses depens de bouche et le conduict à la presche, esté le principal ayant mis guet aux portes de la ville pour empescher l'entrée des soldats, et eu grande entremise sur le marché, quant les sectaires y estoient en armes à la cause susd., et y esté avecq eulx aussy en armes, et dict lors, qu'il voudroit que le commissaire QUARRE, conducteur desd. soldats, eust ung plomb de harquebuse au travers du corps, et estoit grand dommaige qu'ils ne luy donnoient cent coups après sa mort; aussy d'avoir, la veille de S. Lucas 66, donné empeschement aux prebstres en l'eglise de St. Gommaer, faisant le service divin, de sorte qu'il a empesché la celebration de la grand' messe; — FRAN-

---

[1] Waarschijnlijk de bekende JORIS SILVANUS.

CHOIS BLOMME al. DE KEYSERE, d'avoir faict grande poursuite vers le Cte. de Hooghstrate, pour empescher l'entrée des soldats, et esté en armes et embastonné sur le marchié avec aultres sectaires pour empescher l'entrée, mesmes supplié au collége du Mag. à deux genoux, mains joinctes et larmoyant, que pour le bien public l'on ne voulsist admectre les dicts soldats; — JEHAN VERHAGHE, sollicité et avancé lesd. presches, et esté fort familier avec lesd. pred., et les conduict aux presches, esté embastonné sur la maison de ville pour empescher l'entrée desd. soldats; aussy empesché le service divin en lad. eglise de S. Gommaer au tems susd., et tenu assemblée de sectaires en sa maison; — MARIE VAN LANDEN, sa femme, continuellement hanté les preches; — AUGUSTIJN ADRIAENS al. CLEYSTEKER, empesché avecq les surnommez en l'eglise de S. Gommaer le service divin et célebration de la messe, et famé d'avoir faict venir d'Anvers un pred. et se trouvé sur le marchié en armes pour empescher l'entrée ausd. soldats; aussy esté present à la presentation de la requeste au Mag. etc. et esté ordonné aulmosnier et crié à haulte voix comme lesd. Hans de Hane et Jehan le Brey, et GOMMAER LOERHANS; le quel aussy a faict la chaire preschoire et esté au marchié embastonné a l'effect que dessus, et brisé les imaiges, et dict au coustre de la grande eglise, 3 jours devant le bris: qu'il lui ouvrist lad. eglise qu'il vouloit briser la chaire preschoire sur la quelle on avoit tant menti; JEHAN VAN LARE, le jeune, convoyé le prescheur à la presche a l'Escluse, et esté embastonné avecq aultres sur le marchié pour empescher l'entrée aux soldats susd.; — CLARE ou CECILLE SIRICX, sa femme, frequente lesd. presches avecq son mari; — ANTOINE VAYERS esté aussy sur le marchié en armes à la fin susd. et se trouvé a Austruweel lez-Anvers en la compagnie des sectaires rebelles, et appelé ses voisins et aultres traictres, pour ce qu'ils avoient faict serment au Mag. d'estre léaulx au Roy, la ville, et la religion Catholique, menassant d'en tuer ung ou deux; — OTTO LE PIPRE logé le pred. mr. JEHAN et le convoyé a la presche a l'Escluse, et tenu conventicle desd. sectaires en sa maison; aussy se trouvé en armes sur le marchié à la fin que dessus; si comme aussy a esté en armes CORNEILLE (DE SMET) et se trouvé vers le Mag. pour avoir lad. chapelle et porte

de ce la parolle et convoyé led. ministre mr. Jehan et aultres à la presche; — HENRY DE COCK dict SILVERSMET chargé, pour sa propre confession faicte devant les commissaires, d'avoir porté lettres dud. Sr. de BERMONT en Anvers à MARC CRETICQUE pour avoir un predt. sectaire, et que suivant ce dimanche apres la procession dud. Anvers est venu aud. Liere led. predt. me. GEORGE; aussy famé d'avoir sollicité vers le consistoire d'Anvers pour avoir le predt. me. Jehan, lequel il a amesné aud. Liere et convoyé a la presche; — JEHAN WELDE, d'avoir avecq aultres sollicité les affaires desd. sectaires, avancé leurs presches et eu grande hantise avecq les prescheurs, convoyé led. me. JEHAN à la presche à l'Escluse, et y crié comme les susnommez Hans de H., Jeh. de Brei et aultres, et se trouvé en armes au marchie a l'effect que dessus, et esté la veille de S. Luc à l'eglise de S. Gommaer et y empesché le service divin; — ELISABETH ou LYSKEN, sa femme, journellement frequenté les nouvelles et reprouvées sectes; — ADRIEN BLYLEVEN, convoyé led. pred. me. JEHAN à la presche et crié à haulte voix, comme led. J. de Welde et aultres, et se trouvé embastonné sur le marchie avecq aultres à la fin susd.; comme aussy s'y est trouvé FR. ZEGHERS, et troublé avecq aultres le service divin de lad. eglise de S. Gommaer, à intention selon la mine qu'ils tenoient d'en chasser les prebstres et y faire prescher leur ministre. Veues aussy, etc. (Bannis sur la hart et leurs biens confisquez). Faict et prononché a Bruxelles le 26 de Juing 1568.

2.

Gesien ende gevisiteert wel ende in 't lange, ter manissen van mijnen Heere den Schoutett van der stadt van Liere, by de Scepenen der stadt, die criminele processen voor hen gehangen hebbende tot den voirs. schoutett in der qualiteyt, zo hy geprocedeert heeft, van der hoger heerlicheit wegen aenlegger tegens MARTEN VERSPECKEN, oudt-cleerkooper, CORNELIS WOLFAERTS, pasteybacker, JAN WYNANTS backer, ende JAN VAN COLEN scoenlapper, gevangenen ende verweerders; by welcken processen blijckt, dat de voirs. ver-

weerderen hen hebben gevonden in twee diversche ongeorloofde vergaderingen, te wetene: dat zy hebben in de voorleden troeblen gehanteert de heretique predicatiën, contraveniërende alsoe die placaten van Z. M. gemaect op 't feyt van de heresiën; ende dat sy hierenboven, ontrent *de Alderheiligemis*, in 't jaer ses en tsestich, hen hebben vergadert gestockt op de marckt van de voors. stadt, ende dat in notablen getalle, om te beletten d'incommen van den soldaten, gesonden by die Hoocheit der Hertoginne van Parmen, te dier tijt gouvernante, enz. tot bewaerenisse van der voirs. stadt; in voegen dat doer henlieder factie mijnheer die Commiss. van Z. M. Quarre, te dier tijt gedep. totten gouvernemente van der voirs. stadt, ende die Mag. sulx sijn geïntimideert, dat d'inkommen der voirs. soldaten is sekeren tijt geretardeert. Ende op al wel en rijpelyc by de voirs. Scepenen gedelibereert ende gelet, ende advys versocht sijnde van de Raedt van Z. M., hoe ende wes sy daerinne souden hebben te wysene, hebben by schriftelycke ordinantie van der Ex. van den Hertoghe van Alva, enz. gecondemneert ende condemneren met desen: de voirs. gevangenen te worden geëxecuteert van levenden lyve ter doot, naevolgende ende nae inhoudt der voirs. ordinantiën, confisqueerende alle ende yeghelycke heure goeden tot profijtte van Z. M. — Gepron. ende uytgesproken in der vierscharen der voirs. stadt van Lyerre, des maendwechs zesthien daghe in der maent van Mey in 't jaer 1569.

Ende dyen naevolgende zijn de voors. vier gevangenen ende verweerders, op den 17den dagh van der voirs. maent van Mey openbaerlyck op de merct van der voirs. stadt, voir den raidthuyse aldaer, metten swaerde geëxecuteert.

Onderteeckent DORNHOVEN.

V.

(Zie bladz. 80 aant.)

Justification d'Eecloo.

Bailliu burchmrs. ende scepenen van der stede ende vryheden van Eecloo ende prochie van Lembeke, zo wel van den jaeren LXV ende LXVI als van desen jegenwoordighen jaere XVe LXVII, andwoordende ten poincten articlen ende interrogatoiren hemlieden gheproponeert by E. ende weerde Heeren, myne Heeren Mrs. FRANCHOYS CORTEWILLE ende JAN VAN DER BURCHT raeden sConinx ons gheduchts Heeren in zynen raedt van Vlaenderen, te dien specialic ghecommitteert, zegghen ende vertooghen (onder alle reverentie) tnaervolghende:

Eerst, angaende tpoinct ende article heml. te vooren gheleyt, luudende aldus: Waeromme zy ghedoocht hebben de predicatiën van den sectarissen ontrent ende binnen der stede van Eecloo; waeromme zy dezelve nyet beledt en hebben, ende wat debvoir zy daertoe ghedaen hebben; — moghen de voorn. bailliu, burchmrs. ende scepenen wel vryelyck verclaeren ende attesteren, dat zy int beghin ende vervolch ofte continuatie van denzelven predicatiën noynt gheconsenteert noch huerl. voix ofte auctoriteyt daertoe ghepresteert en hebben.

Maer ter contrariën, hebben dezelve bailliu ende scepenen huerl. inzetenen ende ghemeente van derzelver stede zo ghe-regeert ghegouverneert ende ghehouden in officie onder de onderdanicheyt van zyne Ma. ende van justitie, ende binnen de limiten van der oudde ende catholycque religie, dat binnen derzelver stede ende jurisdictie van diere, gheene publique predicatiën van sectarissen begonnen noch ghehouden en zijn gheweest, dan naer dien in vele andere plaetsen van Vlaenderen, Brabant ende andere provinciën dezelve openbaerlick ghetollereert zijn gheweest.

Daer duere mach gebuert zijn dat tfenyn van denzelven

predicatiën, twelk tgeheel landt duere ghezaeyt wert, oic gheoccupeert heeft de herten van eeneghe inzetenen derzelver stede, dewelcke zulcke plaetsen duer occasie van huerl. coopmanscip handthise ende negotiatie frequenterende, eenen goeden deel van huerl. medepoorters ende ghebueren moghen gheinfecteert ende totten zelven predicatiën gheaffectionneert hebben.

Twelc ghevoelende de ministers van der nyeuwer leere, naerdien zy verre alomme hadden begonnen grasseren, oic ghecommen zijn int quartier van Eecloo, eerst den XIen July XVc LXVI, nyet durfvende nochtans heml. openbaerlick vertooghen, nemaer beghinnende by nachte te predickene ontrent een derde mijls van der voorn. stede van Eecloo.

Daernaer heml. verstautende ende betrauwende up de gone die ter eerste nocturne predicatie gheweest hadden, hebben heml. gheadvancheert den XVen derzelver maendt ghenouch ontrent den avonde, nemaer by claeren daghe, dezelve predicatie te repeterene in zeer grooten ghetale, als van VI ofte VIIc persoonen, vele van heml. wesende vremden van der stede, verwapent met alle sorten van gheweere, daerjeghens overzulck gheene cracht van de goedtwillighe en hadde connen resisteren noch huerl. voornemen beletten, zo verre zy heml. tot fortse ende resistentie hadden willen begheven, zoo t uut huerl. contenantie van doene ende maniere van wapenen apparent was.

Twelcke gherapporteert wesende den voorn. bailliu van Eecloo, dien by den middele voorsc̄reven den wech van faictelyke resistentie benomen was, heeft hem nyetmin, in grooten azarde ende dangier van zynen lijfve, ghevonden ter voorn. vergaderinghe, eensdeels omme zoo verre alst hem doenlick waere, duer de auctoriteyt van zyne presentie tzelve te belettene ende emmers van heml. te wetene uut wiens auctoriteyt zy zulcx attenterende waren, contrarie den prohebityfven placate nyeuwelinghe dairof van weghen zyne C. Maj. ghepublieert; ende emmers, indien hy dienaengaende niet profiteren en conste, ten minsten omme den ministre ende principale fauteurs te moghen kennene, omme in tyden en wylen dezelve te apprehenderen, ende justitie dairof te doen gheschiedene.

Welcken Bailliu by de voorn. sectarissen ende ghemeente

ghezien zijnde, es terstont de voorsz. predicatie ghescheeden, de ministre verborghen, midts dat alsdoen justitie noch ontzien ende ghereverendeert wiert. Emmers van der meeste menichte van den volcke.

Duer welcke acte en exploict van den voorn. Bailliu de voorsz. predicatiën binnen der voorn. stede ende jurisdictie ghecesseert hebben zekeren tijt; binnen den welcken de voorn. bailliu, burchmrs. ende scepenen dicwijls in raede ende communicatie ghecommen zijn, zoo zy ooc te vooren te veel stonden, ghedelibereert hadden, by wat middele zy dezelve predicatiën zouden connen ende moghen wederstaen ende hoe zy heml. angaende tfaict van der religie zouden moeten reguleren, midts dat men zach dat van der hueverheyt ende generaliteyt van den lande daerinne nyet gheremedieert noch ordre ghestelt en wiert.

Emmers alzo zy waeren in grooten twijfele ende perplexiteyt, hebben, zomtyden by beslootene briefven ende zomtyden by huerl. ghedeputeerde, recours ghenomen, raedt en advys verzocht an huerl. superieurs, zo wel myne heeren van den raede in Vlaenderen, als burchmrs. ende scepenen tslands van den Vryen, metten welcken zy in alle lasten ende subventiën contribueren.

Hanghende welcke communicatièn, consultatiën, disputen ende deliberatiën, tvier van den voorsz. predicatien in vele plaetsen zo gruwlyc ontsteken ende verbreit is, dat in alle quartieren meerdere dispute ghevallen es, hoe men de sectarissen zoude moghen wederstaen, die van woerden ende predicatiën begonsten te procederene tot roof, spoliatie ende saccagen van den kercken, godshuusen, ende catholycque plaetsen, dan hoe dat men dezelve predicatiën zoude connen ofte durfven beletten.

Dairof de voorn. van Eecloo by den voorn. van den Vryen gheadverteert zijnde, hebben henlieden ghevonden in groote vreese ende perplexiteyt, zonderlinghe den VIIIen van der maendt van Augustus, dat thuerl. kennisse ghecommen was, dat groote menichte van vremdelinghen, ende onder henl. ghemenghelt vele inzetene, vergaedert waeren op zekere plaetse, genaemt het Ackerkin omtrent den L roeden van der stede, resterende aldaer huere predicatien.

Welcke vreese tsanderdaechs gheaugmenteert wiert, alzo up

den IXen derzelver maendt eenen HERMANNUS [1] ministre ende hem draghende als hooft van den uproerders van der nyeuwer religie, gheassisteert met groote menichte van volcke, den meerderen deel vremdelinghen zo van Ghendt als anderen quartieren, ghestoffeert met alderande wapenen, binnen der stede es commen predicken, maeckende te voren een slecke oorlochsche wyze ende roupende: vive le geulx! daerjeghens overzulcx de voorn. bailliu, burchmrs. ende scepenen nyet en hebben connen by faicte wederstaen noch ooc expedient gevonden tzelve te attenterene.

Zonderlinghe ghemerct de stede van Eecloo es eene opene en onbeloken stede, de welcke metter minster foulle ofte resistentie in azarde was ghesaccageert ende verbrant te werdene.

Ten anderen, al hadde dies niet gheweest, en hadde hemlieden nyet expedient connen ghedyncken, ja nauwe ghepermitteert zonder pericle van groote offensie jeghens Zyne Maj., dat zylieden buuten alle andere groote ghepopuleerde rijcke ende machtighe steden, ja oock buuten de invincible moghentheyt van den gouverneurs van Zyner Maj., heml. zouden gheavancheert hebben de voorsz. predicatiën by fortse te belettene, sindts dat tzelve hadde moghen causeren ende een beghinsele wesen van grooten inconveniente, staende alsdoen de zaken ende affairen van den lande in zulcke extremiteyt, tusschen haere Altezze metten raedt ende de Edelmannen heml. zegghende gheconfedereert, daerduere tgeheel landt agonizeerde ter ruyne ende desolatiën, ende alle officiers ende wethouders gheboghen laghen onder despectatie van den tractaten ende handelinghe die thove ghehouden wierdt.

Uuten welcken Ulieder Heeren discretie wel jugieren mach, ofmen van de voorn. van Eecloo hadde moghen exigieren eenighe faictelycke resistentie ende ofmen van heml. alsnu behoorde te begheeren betooch van andren debvoir dan zulck als zy met woerden, admonitiën, increpatiën, ende hendelinghe met protestatiën ghedaen hebben, verclaerende expresselick, dat al tupstel van de voorn. sectarissen, heml. moeyende metten voorn. predicatiën, jeghens huerl. wille ende consente ghebuerende was.

Welck verclaers ende protestatiën dezelve van Eecloo

---

[1] D. i.: MODET.

collegialiter vergaedert zijnde ende de ministers ontbooden hebbende, te meer stonden ghedaen hebben, heml. ende huerlieder adherenten in grooten ghetale mede comparerende, objiciërende ende voor ooghen legghende den tenuer van der voorn. ordonnantie, ende voorts doende tofficie in alle zaecken van goede officiers, wethouders, ende onderdanighe onderzeten van Zyne Maj., omme tgemeente te houden in de catholycque religie ende onder de onderdanicheyt van Zyne Maj., daermede zy emmers zovele gheproffiteert hebben, buuten vele andere notable ende besloten steden, dat de voorn. sectarissen, binnen huerl. stede ende jurisdictie, (in) niet eene kercke cloosteren noch godshuus gheweest en hebben, maer zijn de goedtwillighe catholicque ghehouden ende ghemainteneert gheweest in huerl. oude religie, dairof texercitie nauwe eenen dach verlaeten noch gheintermitteert es gheweest.

Van welcke deductie de tweede interrogatoire ooc ghenouch ghesolveert es, wesende in effecte: Oft zylieden de neeringhen ende gueden ter assistentie verzocht hadden, omme de voorsz. predicatie te belettene; want alzo die hulpe van den zelven neeringhen ende guldenen daertoe insuffisante was, ende ooc nyet gheraeden en zoude gheweest hebben by weghe van faicte te procederen, haddet ooc noodeloos gheweest dezelve daertoe te verzouckene ofte sommeren.

Hoewel ooc dat men nyet ghewoon en es, binnen der voorn. stede, om eenighe affairen van importancie de neeringhe ofte guldens te sommerene, ghemerct dat aldaer gheene vrye ghuldens en zijn. Ne maer, zulck als men voor guldens naempt, zijn alleene vriendelycke vergaderinghen zonder bedwanck ende ooc in zeer cleenen ghetale, dewelcke in allen ghevalle in gheene comparatie van ghetale en waeren jeghens de vremdelinghen, binnen Eecloo ter predicatie commende, zo van Oostwyncle, Urssele, Cuesselaere, Aeltre, Hansbeke, Waerselo, Steynde, Zomerghem, Ronsele, Lovendeghem, Oosterloo, Capren, Bassevelde, Assenede, Eertvelde, Bouchoute, Watervliet, den Oudeman, St. Laurens, St. Jans in Eremo, Middelburch in Vlaenderen, Sluus, Ste. Margrieten, Airdemburch, Maldeghem, Adeghem, ende andere omligghende prochiën, commende voorzien met allerande wapenen.

Upt IIIe point ende interrogatoire: Waeromme zy ghedaen hebben den sectarissen tedifiëren ofte te maken eenen temple binnen den Scependomme der stede van Eecloo; waeromme zy tzelve nyet beledt en hebben, ende wat debvoir zy daertoe ghedaen hebben; — zegghen de voorn. van Eecloo, dat zy int edifieren van den voorsz. temple noynt huerlien consent en hebben willen draghen.

Nemaer, alzo de voorn. sectarissen met groote confluentie ghecommen zijn voor Bailliu ende Scepenen omme heml. ghedesigneert te wordene plaetse, daer zy zouden moghen predicken ende edifiëren een huus ofte schuer, om huerl. predicatiën int drooghe te moghen doene. Es heml. met grooter constantie by de voorn. officiers ende wethouders gheandwoordt gheweest, dat zy heml. hilden an huerl. voorgaende protest ende declaratie, van dat de predicatiën alle jeghens huerl. danck innebrocht ende ghecontinueert waeren, ende midtsdien totter voorsz. edificatie gheen consent gheven en wilden.

Nyetmin, alzo de voorn. sectarissen, midts de groote multiplicatie van dien, ghewassen waeren buuten alle vreese ende ontzich van justitie, merckelick int faict van huerl. religie hebben faictelick dauctoriteyt gheusurpeert van eenen tempel tedifiërene, daerjeghens dofficiers ende magistrat uut vreese nyet en hebben durfven relucteren, ende welcke vreese nyet ghecauseert en was uut ydele imaginatiën ofte phantasiën; nemaer uut zulcke motyfven ende redenen, dat elckerlyck van goeden jugemente, ghebruuckende dezelve, houden zal voor suffissant huerl. excuse ende exculpatie.

By den redenen voorschreven, wert noch vuldaen ter vierder vraghe: Wat correctie zy ghedaen hebben van de ministers, schoolmeesters, upstelders ende principaele fauteurs van der nyeuwe religie; want alzo de voorn. sectarissen zekeren langhen tijt huerl. religie by ghewelde ende met fortse van wapenen, ende daernaer ooc upt precept van der permisie ende tollerantie ghesustineert hebben, en heeft in de faculteyt noch ooc in de macht van tmagistrat nyet gheweest, dezelve ministers tapprehenderen ofte pugnierene, zonderlinghe te min by dat zy heml. gheabsenteert ende uuten lande ghemaecct hebben, eer onder-

stont justitie binnen desen lande van Vlaenderen thuerer primere auctoriteyt gherestitueert wierdt.

Nyetmin en hebben de voorn. officier ende magistrat in gheenen ghebreke ghebleven, twee suspecte schoolmeesters ende bouckvercoopers te verbiedene, up peyne van den galge, meer schole thoudene ofte ghereprobeerde boucken te vercoopene; van welcke schoolmeesters den eenen, ghenaempt JAN VAN DER MUELNE, om zyne contraventie onlancx by den Souverain metten baste ghejusticieert es, ende eenen JOOST DE SPIEGHELE by hem ghevoerdt in de stede van Ghendt.

Hebbende bovendien, ten laste van den voorn. fauteurs van der nyeuwe religie, die heml. gheabsenteert hebben strictelick doen procederen by indaghinge ende contumacie, omme te procederen, tot bannissemente ende confiscatie ofte anderzins, zoomen in goede justitie bevinden zal.

Met welcke responsiven, bidden de voorn. Bailliu, Burchmrs. ende Scepenen over hemlieden ende tgoede ghemeente ende lichame derzelver stede, dat Ulieden mijn Heeren believe hemlieden thoudene over gheëxcuseert, ende dien conforme rapport te doene daert behooren zal; ten fyne dat zylieden ende tgauste ende notabelste deel van den lichame derzelver stede nyet anders ghehouden noch ghereputeert en worden, dan als goede ende catholycke onderzaeten van Zyne Maj., zoo zy hemlieden in der eeuwicheyt betooghen zullen.

VI.

(Zie blz. 86 aant. [2].)

„Sire JEHAN MARTIN, curé de Richebourg, dict, que tost après la Pentecoste de 66, l'on commenchoit aud. Richebourg tenir assemblées et conventicles secrets par les sectaires, dont les principaulx auteurs estoient Pierre Waucourt, Pierre Bonty, Ant. Waucourt, Jehan le Roux, Pierre le Quoy, dit Mercier, Martin le Grand, Mahieu le Plen et Pierre son

fils, Ant. Charlet, et Ant. David, tous du village de Richebourg, et se faisoient ces assemblées coustumierement es maisons de J. le Roux et P. Bonty. — Et le jour de S. Laurent ensuivant, fust faicte en la chimetiere de Richebourg une presche publique par le predt. d'Armentières, Julien, où assista grand nombre de peuple, dont y avoit jusques a 500 armez de harquebuses, piques et aultres bastons invasibles, ayant enseigne deployée, tambourin et fifres, venus d'Armentières, Meureville, la Gorgue, la Venthie, Frest-Hubert, Violaine et aultres lieux voisins. Et fust icelle presche faicte à l'heure que se debvoit chanter la grand messe solennellement, comme estant le jour de la dedicasse dud. lieu. Et pendant que la grand messe se chantoit, et que le Gardien des Cordeliers de Bethune fust monté en sa chaire pour faire la predication, entrèrent en lad. eglise aulcuns desd. sectaires, aians harquebuses et pistolets, qu'ils dresserent vers led. gardien, lui disant qu'il dict la vérité et ne lui feroient aulcun mal; aultres disoient: il ment, qu'on le tue, l'appelant: cafard, reynard, seducteur; tellement qu'il fust constrainct de cesser et descendre de sa chaire; et seroit de ce decedé environ ung mois après, de la fraieur et peur qu'il eust lors. Et comme luy deposant faisoit la consecration, les sectaires prononcoient parolles execrables, disant qu'il tenoit et mangeoit Jean le Blancq; et après la presentation le vindrent prendre à l'autel et le devestirent de ses ornements, le frappant de plusieurs coups, et le mesnerent à lad. presche pres la chaire du predt., lui disant qu'il falloit que le oit, lui reprochant, qu'il l'avoit appelé faulx profète. A la quelle presche ils mesnerent aussy led. gardien.

Mahieu du hamel, mayeur de Richebourg, depose egalement sur la presche publique faicte le jour de S. Laurent: Le gardien disoit aux sectaires envahisseurs: Mess., je ne sais, comment vous venez icy en telle sorte; je suis venu icy pour annoncer la parolle de Dieu. A quoy l'ung d'eulx repliqua: mais, que vous dites la vérité et l'on ne vous fera rien. Et parfeist led. gardien son sermon, qui dura encores près de demi heure sans quelque tumulte; et iceluy fini le curé parfeist son service de la messe. Et comme il se devestoit vint vers luy quelqu'ung des sectaires, luy disant

qu'il auroit dit, que leur predt. estoit menteur et antichrist ou parolles semblables. Ils mesnerent alors le curé à la presche de leur predt., comme aussy le gardien, qui deceda quelque brief tems après de fraieur, comme le temoing auroit oui dire."

VII.

(Zie blz. 88 aant. 2)

"Omme die dat wille ghy, PIETER VAN DER ZOEST, d'oude, ghereputeert zijnde over vele jaren gheinfecteert gheweest t'hebbene van de secten, ende de predicatiën van den nieuwe leere secretelyck gheachtervolght t'hebbene, u vervoordert hebt int jaer 66, zowel voor als naer de concessien, gelicke predicatiën by de ministers van de ghereprobeerde religie met fortse ende gewelt hier ontrent ende oock op de merct der stede gedaen, te hooren, groote faveur ende alliance nemende met de voorn. ministers, singhende openbaerlick de verboden psalmen, in scandale van enen ygelicken tot den daghe van uwer apprehentie. Dat argher is, terwijlen dat men brekende was in S. Pieterskercke binnen deser stede, hebt u vervoordert, met Franchois van der Zoest uwen broeder, ende Pierken zynen zone, te loopene over ende weder van de voorn. kercke, seer furieuselyck d'een ende d'ander animerende, zulx als zy moesten breken, genoegh u bethooghende als een van de principaelste hoofden ende beveelders van de voorn. braecke, daervan sommighe gebroken ornamenten ende ciragiën in't midden van de voorn. kercke gehoopt werden, ende naemaels, zoo't grootelyx te presumeren is, by laste van ul., aldaer verbrant werden; ende tooghende dezelve braecke u aenghenaem te zyne, alsoo d'een ende ander beclougheu aen u de voors. destructie, hebt daerop verantwoort: ick hebbe hiernaer over 25 jaeren verlangt; St. Jan heeft ons bescreven den val van de Babyloonsche hoere; ick dancke den Heere, dat ick so langhe gheleeft hebbe omme tzelve siene; ende in vanghenesse zijnde, also geordonneert was van weghen de justicie

u te reconcilieeren ende de voorn. dwalinghen te verlatene, en hebt u daertoe niet volcommelyck bereit ende bequaem ghemaekt, daerby allesins betooghende in de voorn. erreuren te willen continueeren ende obstinaet blyven. Zulx eensdeels by uwe volontaire kennisse, ende andersins om ghenoughen, t'uwen laste gebleken es. So eist, enz. — ghejusticieert te zyne metten zwaerde, zo datter de doot naervolght. — Aldus de voorn. sententie ter executie geleit by Bailliu ende Scepenen der stede van Cassel (15 Oct. 1568)."

VIII.

(Zie blz. 92 aant. [1])

Justification de Dixmude.

Omme van weghen Bailliu, Burchmrn., Scepenen, ende Raedt van der stede van Dixmude te betooghen de goede, neerstighe debvoiren die zy ghedaen hebben, omme te beletten, wederstaene, ende tappaiseren (zo verre alst in hemlieden was) de beroerten ende troublen die in den voorleden zomer XVc zessentsestich binnen derselver stede gheschiet sijn, int breken van den beelden binnen der prochiekercke, cloosters ende godtshuusen ter selver stede, ende oock te vuldoene ter ordinantie van myne heeren die commissarissen ons genadichs Heeren, mrs. Pieter de Cock ende Lieven Snouck, raeden ende Commissarisen in den raedt van Vlaenderen, zegghen onder alle referentie tnaervolgende:

I. Alvooren, dat de voorn. stede van Dixmude is eene cleene stede, hebbende cleen gemeente, zeer cranck van poorten, die oock zijn zonder valbruggen; welcke stede oock met gheen mueren besloten en is, nemaer zijn de vesten van diere alleenlyck van aerde, ende twater van deselve vesten is int saisoen van den zomere zo cleene, dat men dan bynaest daerduere drooghe gaen ende binnen der stede commen mach; zulx dat deselve stede anders nyet wel bewaerlick en is, dan met groote ende scherpe wake van den ingezetenen by daghe ende by nachte te houdene.

II. Ter openinghe ende warachtighe deductie van der toecompste ende gheschiedenisse van allen den troublen, geschiet binnen der voorsz. stede van Dixmude (dewelcke gecompareert by den troublen gheschiet in andere steden van Vlaenderen zeer cleene zijn geweest) dient alvooren genoteert ende is warachtich, dat zeker predicant van den sectarisen van der nyeuwe religie, wesende met eenen grooten hoop van zyne adherenten in wapenen, wel totten nombre van VIIIc mannen ofte bet binnen der stede van Loo en Vuernambacht, disterende van der voirsz. stede van Dixmude nyet boven twee mylen.

III. Ende dat denselven predicant aldaer binnen der kercke mitgaders de kercken van andere diversche parochiën ontrent derselver stede van Loo, affgeworpen ende gebroken hadde alle de beelden ende oultaren; zoo oick daer te voren binnen der stede van Ghendt, Ypre, Poperinghe, Belle, Hontschote ende meest al Vlaenderen duere, de beelden by de voorn. sectarisen afgebroken waeren.

IV. Soo heeft den voorn. predicant, op den XVIIen in Augusto 1566, gesonden ontrent XL persoonen van zynen volcke van wapenen, dat hy neffens hem hadde, naer de voirsz. stede van Dixmude, omme aldaer van gelycken de beelden te breken, de oultaren ende andere verchieringen van der kercke aff te werpen.

V. Diewelcke, tot voor de poorten der voirsz. stede gecommen sijnde, begheerden dat men hemlieden deselve poorten open doen soude, zegghende dat zy aldaer gesonden waeren van den oppersten Heer, omme de affgoden, die waeren binnen der kercken ende godtshuysen van der voorn. stede, aff te werpen ende breken.

VI. Van welck verzouck die voorn. wethouders geadverteert zijnde, hebben zeven zo achte van denselven gesellen, die aldaer gecommen waeren, ontboden in camer, hemlieden vraghende oft zy daertoe by de Co. Maj. geauctoriseert waeren, ende ofte zy dyen aengaende van den Hove eenighen last commissie ofte bevel hadden.

VII. Daerop dezelve in andwoordt gheven dat neen; nyetmin en twijffelen nyet oft heurlieder meester, die hemlieden aldaer gesonden hadde, zoude dairoff goet bewijs doen, indient noot ware; dat oock wel te presumeeren dede

dat de wethouderen van Ghendt, Ypre, ende andere steden van Vlaenderen sulx nyet en souden hebben laten gheschieden indien zy dairoff gheen claer bescheet geweten hadden.

VIII. Hoorende de voorn. wethouders dat zy gheen commissie van der Co. Maj. weghen en consten ghetooghen, zeyden ende verclaerden hemlieden by expressen, dat zy van gheenen advise waren hemlieden inne te laten, ende dat tmeeste deel van den beelden ende andere verchieringe van der ghemeente alomme uuter kercke geweert ende bestet waeren, zoodat van heurl. compste van gheenen noode was.

IX. Ende de voorn. gesellen tselve hoorende sijn wederomme gekeert van daer sy gecommen waeren, rapport doende haerlieden medegesellen van dies hemlieden van den heere ende wets weghen te kennen gegeven was; diewelck, zeer gram ende tonvreden wesende, hebben by groote dreighementen, hooghe ende overluyt, ten aanhooren van eenen grooten hoop van de gemeente te kennen gegeven, dat indien zy te dier warf binnen der voorn. stede nyet commen en mochten, dat zy binnen drie daghen wederomme keeren souden in sulcken getale, dat zy met gewelde wel binnen geraecken souden.

X. Deur welcke dreighementen, zoe is tgemeene, zoewel die van den ghilden als andere notable van der voirsz. stede, negeenssins suspect wesende van der nyeuwe religie, in grooter perplexiteyt ghecommen in cameren in grooten ghetale, verzouckende eendrachtelyck aen de voorn. wethouders, dat men de voorn. gesellen inlaten soude, zegghende dat zy cleene schade doen souden, brekende de beelden die in de kercke waren, overmidts dat de principale ende costelicxste beelden van alsdoe geweert waeren by den kerckmeesteren deken ende gheswórene van de aultaren ende ambachten van de voorn. stede.

XI. Bovendien datter cleyne apparentie was, dat men de voorn. gesellen ende sectarisen haerlieder voornemen zoude connen beletten, aengesien dat die van Ghendt, Ypre, ende andere machtighe steden sulcke foulen ende emprinten nyet en hadden connen wederstaen.

XII. Daertoe noch voughende dat indien de voorn. sectar. quamen, zo zy heml. vermaten, metten grooten hoop omme de voorn. beelden aff te werpen, dat te beduchten was, dat sy

alsdan nyet alleene de beelden breken en souden maer de geheele stede ende dinghesetene van diere pillieren ende berooven zouden van lijfve ende ghoede, zegghende dat zulcx nyet en souden dorren bestaen den cleynen hoop van volcke, die voren de voorn. stede was, die sy machtich waeren, indien zy zulcx zouden willen doen.

XIII. Ende hoewel die voorn. wethouders haerlieden extreme debvoir deden, omme de voorn. ghemeente tzelve te ontlegghen ende van haerl. voornemen aff te keeren, nietmin aenmerckende, dat zy daerby obstinatelick bleven persisterende, vreesende meerder grief ende uproere, hebben genoech bedwonghen geweest te beloven, dat men tsanderendaechs, midts dat alsdoe late in den avont was, de voorn. sectarisen inlaten zoude.

XIV. Lastende ende bevelende nyetmin derselver ghemeente ende besorghers van den autaren ende godtshuusen, dat men binnen derselver nacht uuter kercke, cloosters, ende godtshuusen weren ende salveren zoude altghene, dat moghelick was; zo tzelve oock ghedaen werdt.

XV. In zulcker wijs, datter in gheen circumvoisine stede van der voirsz. stede van Dixmude minder schade ghedaen en is, dan binnen derselver stede; dies de voirn. wethouders hemlieden ghedraghen int ghebesoingierde van mijn Heeren de Commissarisen, die hemlieden daerup geinformeert ende dairoff inspectie genomen hebben.

XVI. Tsanderdaeghs de voirn. wethouders, dinckende dat haerl. gemeente soude moghen geappaiseert zijn, groote swaricheyt makende van de voirn. sectarisen inne te latene, hebben anderwarf haerlieden debvoir gedaen, omme tghemeene te persuaderen, dat men de voirnoemde sectarisen nyet inne laeten en soude.

XVII. Nemaer aenmerckende, dat sy nyet en proffiteerden ende dat lancx zo meer tghemeente tot beroerte ende uproere quam, zegghende: indien men hemlieden daerinne nyet ghelieven wilde, dat sy de slotels met ghewelde nemen ende de poorten selve open doen souden, hebben by voorgebodt, met tluyden van der halleclocke, naer costuyme verboden ende geinterdiceert up lijff ende ghoet, alle de poorters ende inzetenen derselver stede van wat state ofte qualiteyt hy waere, dat hem nyemant vervoorderen en soude, metten voirn. vrempde

gasten sectarisen ofte beeldebrekers in eenighe kercken, cloosters ofte godtshuusen te commene, om aldaer eenighe beelden, aultaren ofte andere chiraige van der kercke te breken.

XVIII. Naer welck voorgebodt, twelck by den voorn. poorters ende insetenen gheapprobeert ende ghereverendeert wierdt, zijn de voorn. vreemdelinghen inne ghelaten gheweest, ende hebben aldaer in stede geweest ontrent twee hueren, ende dien tijt ghedurende hebben gebroken sommighe houten beelden van cleender weerden, die inde voorn. kercke ende godtshuusen ghebleven waeren, ende hebben oock affgebroken sommighe aultaren, die binnen vier ofte vijf daghen daernaer wederomme upgerecht ende ghemaect sijn gheweest.

XIX. Welcke brake ghebeurt is by den voorn. sectarisen, ter presentie van den Bailliu ende sommighe Wethouders van der voorn. stede, daertoe ghecommitteert by tghemeene collegie van der weth, omme grieff ende schade te beletten daert hemlieden moghelyck was, ende byzonder omme te beletten, dat den docxsael van der parochiekercke, die gecost heeft bet dan XIIm guldenen, ende theilich Sacramentshuus, oock wesende seer costelyck ghesneden ende gemaect van wit avennesteen, ende de sepulturen van den heeren van Dixmude, metgaders diversche andere costelicke tafereelen nyet gebroken en souden werden, twelck al duer de presentie van den voorn. Bailliu ende Wethouders ende duer haerl. schoonspreken gheheel ende ongheschent bleeff.

XX. Hopende de voorn. Wethouders, by den voorscr. redenen claerlick betoocht thebbene haerl. onschult int breken van de voorn. beelden.

Aengaende den tweeden articule van de intergat van de voorn. commissarisen ende upt eerste punt van diere, te weten: Wat pugnitie zy gedaen hebben over de voorsz. beeldebrekers zegghen de voorn. Wethouders.:

XXI. Dat binnen der voorscr. stede nyemandt van den inzetenen eenighe beelden ghebroken heeft, maer is de voorn. brake gedaen gheweest by vremdelinghen, die terstont naer deselve brake, fervente adhuc tumultu populari, uuter selver stede vertrocken sijn, sonder dat zy zichtent daerinne gecommen sijn; zulcx dat thaerlieder laste de

voorn. Wethouders gheen pugnitie en hebben cunnen doen gheschieden.

XXII. Ende aengaende den tweeden poincte van denselven articule, te wetene: Wat pugnitie sy ghedaen hebben over dinwoonderen ende poorters der voorscr. stede, die de predicatie van den sectarisen gefrequenteert hebben; — die voorn. Wethouders en ghelooven nyet, datter eenighe sijn die onbehoorlicke vergaderinghe gehouden ofte predicatiën ghefrequenteert hebben tzindert tleste generael verbot; ende indien zy sulcke persoonen hadden cunnen achterhalen, souden deselve dairoff scerpelyck ghepungniert hebben in exemple van andere.

XXIII. Nopende tderde poinct van den voorsz. IIen articule, ende omme te bethoogen wat toesich zy Wethouders genomen hebben, omme te beletten dat de predicatie binnen de limiten van die voorsz. stede nyet gheschieden en zoude; gheven te kennen, hoe zy, verstaen hebbende dat men in diversche steden, plaetsen ende dorpen gheaccordeert hadden der ghemeente tempels te moghen maken, omme aldaer die predicatiën van der nyeuwe religie gedaen te werdene; beduchtende, dat sommighe van der ghemeente van de voorsz. stede oock souden moghen begheren, binnen derselver stede ofte der limiten van diere predicanten te brenghen, hebben tselve ghemeente by heml. ontboden in cameren, ende hemlieden aldaer ghedaen vertooghen de inconveniënten die daeruut souden moghen spruyten; zulcx dat tvoorn. ghemeente conjoinctelyck accordeerde ende te vreden was, hem te verdraghen van eenighe predicatiën, tempelen ofte consistoriën binnen der voirn. stede ende de limiten van diere te begheren.

XXIV. Segghende voorts dezelve Wethouders, dat sy nerstich debvoir ende onderzouck gedaen hebben, omme te wetene offer iemandt van huerl. inzetene soude moghen cause geweest hebben, dat de predicant van Hondtschote met zyne gheallieerde ghecommen is voor de stede van Dixmude, up den XXIX van Oegst LXVI, verzouckende binnen derzelver stede inneghelaten te werdene, omme aldaer te prediken; maer en hebben dairoff alsnoch nyet zekerlicx connen achterhalen, hoewel zommighe binnen derzelver stede, die dairof berucht hebben geweest, ter dier causen ghevanghen

sijn gheweest; ende indien zy eenighe achterhaelen connen, sullen over hemlieden goede justitie doen naer tbevindt ende ghelegentheyt van den sticke.

XXV. Ende omme voorts int generale te betooghen de debvoiren, by den voorn. Wethouders van huerl. officie weghen ghedaen: es waer dat alle de gheestelicke persoonen, woonachtich binnen der voorn. stede, int voornoemde jaer zessentsestich altijts zoo beschermt ende bewaert sijn geweest, datter nyemant van heml. in lijfve ofte goede eenich grief ofte schade gehadt en heeft.

XXVI. Ten anderen, ten betooghe dat de brake ende tweren van den beelden ghebeurt is jeghens den danck van de voorn. Wethouders, hebben dezelve Wethouders, binnen drie zo vier daghen daernaer, omme te wetene offer eenighe quaetwillighe binnen der stede zoude moghen wesen, by hemlieden ontboden alle de inzetenen van derselver stede, ende hebben elcken byzonder eedt doen, dat zy den priesters ende geestelicke persoonen gheen beledt doen en souden int doen ende celebreren van den goddelicken dienst. Ende zoo verre alsser iemandt waere, die tselve hadde willen bestaen te doene, dat sy denselven metten Heere ende Weth wederstaen souden naer huerlieder vermoghen, volghende tformulaire van den eedt hiermede gevoucht.

XXVII. Ende binnen andere drie zo vier daghen naer denselven eedt, hebben de voorn. Wethouderen wederomme ghedaen celebreren den goddelicken dienst, zoo men te vooren ende van allen ouden tyden gedaen hadde, ende denselven dienst van de kercke van doen voorts altijts ghedaen continueren; zo dat denselven dienst in als maer gecesseert en heeft zes zo zeven daghen ten hoochsten.

XXVIII. Es voorts waer, dat de voirn. van Dixmude verdreecht sijnde by den voorn. sectarisen, datzy souden commen predicken binnen der voorn. stede, hebben in diligentie ghesonden haerl. ghedeputeerde an die van Brugghe, als huerl. wettelick hooft, te wetene huerl. Bailliu ende Griffier, omme van heml. thairl. costen thebbene vijftich ofte zestich harquebousiers, omme de voorn. sectarisen te wederstaene.

XXIX. Ende nyet jegenstaende dat de voorn. ghedeputeerde gheen soldaten en consten lichten, hebben nochtans

de voirsz. Wethouders met hairl. poorters ende inzetenen de sectarisen wederstaen, alzo zy met menichte van volcke ghecommen waeren voor de voirn. stede, heml. vermetende jeghens den danck van den voirn. Wethouders, binnen te commen levende ofte doot, doende up de vesten van der stede voeren tgeschut wesende binnen derselver stede, ende hebben gheheel den dach ende nacht scherpe wake ghehouden, vreesende besprong hen te werdene.

XXX. Sulcx dat derzelver stede duer haerl. groote diligentie gheen schade nochte grieff gehadt en heeft, ende en wierdt by de voorn. sectarisen alsdoen nyet ghedaen, dan dat sy ghetrocken zijn int clooster van de minnebroeders staende buyten den beloken der voirsz. stede, alwaer zy moghen ghepredickt ende naer de predicatie sommige beelden gebroken hebben, zo de voorn. Wethouders verstaen hebben; maer tzelve en consten zy nyet beletten, midts dat zy in cleenen ghetale waeren, ende by dien de voirn. stede nyet abandonneren en dorsten, vreesende meerder meschief.

XXXI. Sichtent welcke troublen, emotiën ende beroerten, hebben die voirn. van Dixmude oynt scherpe sorghe ghedraghen, houdende by daghe ende by nachte wake, zo zy noch doen, ende daerenboven, thueren grooten excessiven coste, gedaen repareren huerlieder poorten ende vesten; ende in als zulck toezich ghenomen, datter binnen der voirsz. stede anders geen schade, trouble, noch beroerte geschiet es, dan hier voren metter waerheyt gededuceert ende verhaelt is.

Biddende by den voorscreven redenen, dat ulieden mijn Heeren believe, up als regardt te willen nemen ende den voirn. Wethouders thouden over gheëxcuseert.

In tekene dat alle de voorscr. poincten goet, uprecht, ende warachtich zijn, zoo hebben wy Bailliu, Burchmrs., Schepenen ende Raedt der voorsz. stede van Dixmude, dese onse jeghenwoordighe andwoordt ende justificatie ghedaen tekene met tghewonelic hanttekene van onsen Griffier, desen negensten in Octobre XVc zevenentsestich.

By laste van der Wet,

J. Provijn.

Pour appui de leur justification produisent les temoignages des differents notables et curés, deposés sous serment à leur requête devant un notaire public. Ces temoignages confirment en tout point la déclaration du magistrat. Ils deposent que Bailli et Echevins avaient reussi à induire à partir les briseurs d'images, qui se presentaient le 17 Aout à la Westpoorte; mais que la commune s'etant mise en émoi à cause des menaces qu'on lui faisait, avait forcé le magistrat à permettre le bris. Ils affirment-que la bonne volonté du magistrat a eté prouvée par le fait, que cinq à sept jours après, tandis que tout etait encore en alarme dans les autres parties de la Flandre, le service divin a été retabli: que les ecclesiastiques n'ont jamais souffert le moindre desagrement: que grace à leurs soins les plus riches ornements de l'eglise, le doxal et le repositoire du saint Sacrement sont restés intacts, et que le dommage fait par les briseurs a été entierement reparé: qu'après la premiere démonstration des sectaires, le magistrat a fait preuve de la plus grande vigilance, en fortifiant la ville par la construction de pont levis, haussement des remparts, construction de canaux etc. Ils signalent enfin le ministre PIERRE HAZAERT[1] comme ayant conduit la seconde attaque contre la ville, attaque repoussée par la fermeté du bailli et de ses collegues.

IX.

(Zie bladz. 92 aant. [1].)

„Werde ick ooc grootelicx beswaert, alsdat ic niet alleen met raet ende bevel (so sy segghen) my onderwonden ende bestaen hebbe, de beelden, altaren, ende diergelycke affgoden meer, af te breecken ende geheel te destrueeren, als tot pulver te verbranden; maer ooc daertoe het volc met gelde ghehuert ende gecocht, ende also dese commotiën ende swaricheden gebracht niet alleene tHantwerpen ende daerontrent, maer oock in de gheheele Nederlanden. Sonder twyfel dese besculdinghe en is niet cleyn noch licht; maer soo vele dese besculdinghe belanghet, soo betuyghe

[1] De boven (XXIV) vermelde Predt. van Hontschote.

ick voor God en alle menschen op aerden, dat ick, noch oock de gheheele consistorie, van deser sake, als dit tAntwerpen is gheschiet ende aenghevanghen, niet meer wetenschap en hebbe gehadt, als van de ure mijns doots; ja, dat meer is, Mevrouwe de Gouvernante, het geheele Hof ende Magistraet binnen Antwerpen weten wel, wat op dier tijdt aller gemeenten voornemen was; hoe dat, wt allen steden, sommighe de voornaemste henlieden souden laten vinden tot Bruessel, om een gemeene requeste over te geven belanghens der religiën, daervan ook aldaer sommighe uit Vlaenderen alreede gecomen waren; also dat sy meynden niet weyniger uit allen steden daer te syne, dan xij oft veerthien hondert, de notabelste uit der gemeente, uit den landen der Majesteyt van onsen Coninck.

Bovendien, soo en is ook der Magistraet van Antwerpen den dach van deser byeencoemste niet onbekent geweest; want twee daghen te voren, heeft de Pensionaris WEESEMBEECKE dat selves uit *D.* SYLVANO ende my gehoort. Ende oock denselven dach, te wetene den twintichsten Augusto (als wy den een en twintichsten derselver maent zouden zijn tot Bruessel) waren wy den geheelen dach byeen, hanterende van de reyse ende requeste. Ende naerdien gheoordineert was, datter twee ministers souden meede reysen, eenen van weghen der gheheelder Waelscher gemeente, ende eenen van weghen der gheheelder Duytscher gemeente, werde ick om mede te reysen ghedeputeert. Nu dan gheheel besloten hebbende onse reyse, ende ontrent de ses uren naer middach naer huys gaende, creghen wi in de Huyvetters strate de tydinghe, dat Onser Vrouwen kercke vol volck was. Ende ic en was so haest niet te huys ghecomen, gaende over de Steenhouwers veste, daer en coemt eenen by my ende seyt, dat men al de beelden begonst af te werpen. — Hieruit can een ieghelyc wel verstaen, hoe kenlyc my ende allen den anderen dese zake geweest is; *item* ooc, wat raet ende daet ick hierinne ghegheven oft anderen met gelt tot alsulcken werck te doen ghehuert hebbe. Ende daer men seyt, dat ick in de kercke geweest ben, als men nu in het afbreecken was, ende het volc datselve te doene bevolen; wat daervan waer is, wil ick gheerne verhaelen:

Het is waer, ick ben in de kercke gegaen ende my in

niet weynich perikels gestelt; maer dewyle dat hetselve op my van de Magistraet begheert ende gebeden was, om so het moghelick ware het volck met eenighe vermaninghe oft predicatie te stillen, heb ic daerover gheene perikelen aenghesien; hebbe oock mijn beste gedaen, naer al mijn vermoghen het volck te stillen; maer geen gehoor hebbende, ben ick van den stoel getrocken ende uit den tempel gedrongen geweest. Sodat van eenich last oft bevel gegeven te hebben van al sulx te doen, een openbaer ende versiert uitgheven is. Want ick oock, onder alle die ick doen sach, niet eenen en kende naer mijn wetenschap. Dat ick nu vijf uren daernaer gepasseert sijnde, wederom daer ghegaen ben, hebbe ick ghedaen als op de belastinghe en den volcke te vermanen, dat men, onder het decsel van afbreecken der affgoden, de handen niet soude gebruicken tot rooven ende stelen van gout, silver, cleederen, lijnwaet ende dierghelycke; hetwelcke doende ben ick van daer gegaen. Ende als nu was de afbreeckinge meest ghedaen; daerin dat ick wel verwondert was, dat men so grooten swaren arbeyt ende groot werck in so weynich tijts beschict hadde, ende niet één mensche also veel als een lidt van synen vingher ghequetst hadde; — nu hoorende van eenighe rudesse, die men seyde, dat 't volck dede aen wijn ende bier, ende dergelijcken, in 't clooster van de grauwe monicken, door begheerte van sommighe ben ick daer ghegaen. Maer als wy daer quamen, vonden wy alle affgoden onder de voeten, ende het volck vandaer op andere plaetsen vertrocken te zyne. Vandaer so gingen wy naer S. Jacobskercke, ende daer comende, hoorden wy eenige swaricheyt van het clooster van den Clarissen, also dat wy daer niet dan door en passeerden. Ende dewyle si in 't clooster ende tempel noch niet en waren, dan alleen in den inganc ende in 't middel capittelhuys, so my dochte, alwaer wel vijftich oft sestich Baghijnen tsamen waren, dede ick alle mijn beste, met smeecken ende bidden, om het volck vandaer te cryghen. Daervan de Clarissen (so sy de waerheyt willen segghen) selver ghetuyghenis moeten gheven; alwaer vele ongeschicktheden hadden moghen gheschieden, so ick niet het volck als met gewelt opgehouden hadde. In den tempel en ben ick niet gheweest, noch en hebbe oock denselven (dat ic weet) niet

gesien. Voorder en heb ick my niet onderstaen te doene, noch in 't minste noch in 't meeste, noch hebbe in gheene andere tempels ofte cloosters geweest; want gheenen middelc sach het volck in eenigherley wysen te payseeren. Maer, spreken sy, al ist, dat ghy daervan ontsculdich zyt, so hebt ghy tot datselve ghedaen met uwe predicatiën, ende also den oproer ende commotie in 't lant ghemaect. Dit is even so vele te segghen" enz. (Zie boven bladz. 90.)

X.

(Zie bladz. 93 aant. 2.)

Sentence contre les habitans d'Eindhoven.

— Chargez, assavoir JACOBUS DE CULEMBOURG, Me. AERDT, natif du pays de Cleve (et sa femme), GERARDT LOEYEN, verrier, natif de Thiel, banni de Cologne pour les sectes, d'avoir servy en lad. ville de ministres et predicans, et presché leurs fausses et reprouvées doctrines à la totale ruine des bons manans et au grand scandale des Catholiques illecq; et led. Mre. AERDT y avoir tenu, et esté directeur par deux fois de la cene calvinisticque, aussy en sa presche en l'eglise paroissale exhorté et incité le commun dud. Eindhove au saccagement de lad. eglise et bris d'imaiges, et de ruiner les autels, et conduict comme chief iceulx briseurs, et mesme bruslé en lad. eglise grande quantité desd. imaiges; — et HERMAN JORIS HERMANSZ, *alias* den grooten Herman, MICHIEL GOERT STREIS, PIERRE LOEFFEN, Me. d'escolle, PIERRE CREEFKEN, PIERRE VAN MASEYK, HANSKEN PHILIPPUS, ANTH. KELDERS; COLLYN, *al.* COENS, couvreur d'ardoises, de Maseyk, MARTIN de Roermonde, P. SCOUTETE et MICHIEL WILLEM MICHIELSZ. *al.* Schemel de Bois le Duc, commis bris d'imaiges; mesmement iceulx H., Phil., et Mich. porté armes contre sa Mté. — Et ADAM VAN HAEREN, Drossaert de Cranendonck, HENRY REEPMAEKERS eschevin, GUILL. VAN TATERBEECKCE le vieu, GUILL. WYNANTS, *al.* Custers, JEHAN VAN BORT-

SCHEYT, rentme. de Chap. d'Aix, resident a Buedel, JEHAN BIERENS, et ANTH. WEERDTS, tenu lad. cene Calvinistique; et led. ADAM *esté le premier d'iceulx et se trouvé present au bris;* ayans oultre ce GUILL. VAN DEN WATERE, *al.* Costers eschevin, et ADAM VAN HAEREN, s'advanché à desmettre et destituer les margilleurs Catholiques aud. Eindhoven et en leur lieu substitué aultres de lad. religion reprouvée, sicomme lesd. JEHAN BIERENS et GUILL. WYNANTS; ayans lesd. BIERENS, GUILL. VAN TAT., P. SCOUT., G. VAN DEN W. et ANTHONIS WEERDTS estez diacres et collecté aulmosnes es presches; et GOERT VAN BREUGHEL, THOMAS AU BOGAERD, cidevant Burgems., ROB. VAN ACHELEN de Bois le Duc, et FRANCHOIS LOOYEN, marchant de laine, fort adhere ausd. ministres et predicans, et les mandez venir prescher en lad. ville, et iceulx receus, logez et traictez en leurs maisons; et entre aultres ces susd. Mre. JACOBUS, Mre. AERT, et GERARDT LOEYEN; et led. GOERT oultre ce osté les clefs de l'eglise au coustre et ouvert luy mesme lad. eglise, lors que l'on y fist la première presche Calvinistique; et Mr. JOSSE MERX, Mre. d'escolle, s'intitulant JUSTUS SOMNIUS, leu a ses escoliers livres prohibez, et convoyé les ministres, et famé d'avoir rompu et brisé les fons de baptesme aud. Eindhoven, et esté spectateur en l'eglise, quant lesd. imaiges fusrent bruslées, et eu grande familiarité avec le ministre Mre. AERT, et esté lecteur et chanteur, quand lesd. sectaires celebroient leur cene, laquelle il a tenu avec eulx; — les femmes desd. Me. AERT, Mre. JOSSE (GUILLEMINE), et PIERRE LOEFFEN (MARGRIETE) s'estre absentees et retirees avecq leursd. maris à cause desd. sectes. — (Bannis sur la hart et leurs biens confisquez). Faict en Anvers le 13e d'Octobre 1568. Pronoché le 16 d'Octobre.

XI.

(Zie bladz. 116 aant. [1].)

„Up den 26en Sept. (1568) so was by den Bailliu gheexamineert GILLES VERTRECK:

Ghevraecht, up de dep. van JAQUES ARNOULT, dat hy, GILLES, ontfangen heeft een missive van den minister JACOBUS, ende uut crachte van dien het gemeente van Menin gedaen vergaderen, ende wat auctoriteit deselve GILLES over 't gemeente van Menin hadde? — seyt: dat hy nocht lesen nocht schryven en can, nochte gheene auctoriteit van 't gemeente gehadt heeft; nemaer, es warachtich, dat in der wijnbere nae de kerckebraecke, hy deposant, wesende t' synen huise met JORIS BAILLIEUX, ADR. DE BEIDT, ende PASCHIER LOMBAERT (gecommen wesende ten huise van hem die spreeckt, omme schapen te coopene); es aldaer gecommen een persoon van Belle, wonende tot Zoeterstede, genaemt HANS CAMPHEN, zo hy tot hem die spreeckt zeide; dewelcke hadde een brief addresserende aen't gemeente van Menin, aldaer gesonden wesende van PAUWELS DE HOORNE van Belle, zo hy seyde, begeerende aen hem die spreeckt, dat hy met denselven CAMPHEN gaen soude naer Menin; ende midts dat hy gevangen ter plaetse te Menin daecken hadde te verscheeren ende met eenen weghe tselve thuys te haelen, es mettenselven CAMPHEN tot Menin gegaen, totten huise van FRANCHOYS VAN DEN WAERDE, herbergier, wesende hy gevangen van denselven CAMPHEN versocht, dat hy soude willen senden een van synen kinderen totten huise van WIM DE HOUCK, tot hende deselve WIM soude willen vermanen JAQUES ARNOUT, MAEREN CLEENEWERCK ende MAHIEU DE GROOTE, ten hende sy souden willen commen totten voors. huise van FR. V. D. W., omme metten voors. CAMPHEN te spreken, ghevende den zone van hem die spreeckt eenen halfven stuver van synen arbeyte; ende sijn ten voors. huise gecommen de voorn. personen bi der tijdt, dat hy die spreeckt daer was; zoo oock by den school-

kynderen (al by laste van van denselven CAMPHEN) aldaer ontboden waeren diverse inwonende van Menin, hem buuter memorie; alwaer de voors. brief opengedaen ende gelesen was, inhoudende: hoe dat die van Menin souden willen vergaderen ende senden in handen van PAUWELS DE H. zekere somme van penn. om de Mat. te doene eene presentatie, nyet wetende twat fyne; naer lecture van welcken brief de collectie ende vergaderinge van denselven ghelde aldaer tenselven huuse by den voors. personen, in de presentie van hem die spreeckt, ghesloten, ende gheconcipieert was, ende met eenen gheresolveert, dat men d'inwonende van Menin daertoe soude vermanen, om te wetene wat elcken daerin soude contribueren ten fyne tselve gelt 'sanderdaechs by elcken soude gedragen wesen tot Belle, in handen van P. DE H., ten fyne voors. In welcke collectie hy die spreeckt ghegeven heeft XI stuvers, by protestatie nochtans, indyen de Mat. de voors. presentatie nyet voordanckelick aennemen wilde (so alle personen, daertoe gecontribueert hebbende, insgelijcx met zulck protest deden); welcke XI stuvers hy gevangen gegeven heeft in handen van MAERTEN CLENEWERCK; 't welck hy naederhandt wederomme gehadt heeft van den voors. CLENEW., verstaen hebbende dat huerl. presentatie der Con. Mat. niet agreable en was; ende de genoemde eomme van alle personen van Menin, die daerinne contribueerde, bedroech Ic xviij stuvers, zo hy die spreeckt den voorn. CLENEW. heeft ghehooren segghen ".

XII.

(Zie blz. 125 aant. [1])

"Sire NICOLE DE PIRE, prebstre, curé propriétaire de Laventhie, y residant, dict:

" Que dès 6 ou 7 ans, il a continuellement residé aud. lieu de Lav., desservant lad. cure; et la premiere annee fust joué quelque jeu par aulcuns habitans environ la Pentecoste, et jouerent NOEL CRETON, PIERRE, PHIL., et JEAN WATTEPATTE frères, JEHAN DU HEM, NICOLAS LE ROULX

et aultres, et en la farce qui fust par eulx jouée, furent meslez plusieurs propos scandaleux contre la religion Chrestienne, dont il se mescontenta et et advertit Msgr. d'Arras son prelat; lequel vint depuis y prescher et remonstra au père MAHIEU WATTEPATTE, qu'il ne debvoit permectre a ses enfans jouer tels jeux, et que ceulx de la justice le debvoient defendre: dont MAHIEU estoit greffier. L'année suivante fut adverti d'un semblable jeu, en vist par quelque moien la copie, en declara les propos scandaleux ausd. CRETON et WATTEPATTE et aultres joueurs, qui lui dirent qu'ils les osteroient. Leur respondict qu'ils en mectroient d'aultres comme aultre fois avoit esté faict; et ne voulsist souffrir led. jeu, n'estoit qu'il fust visité par les superieurs et avec leur permission; dont ils furent malcontents et dirent, que malgré lui ils joueroient; et moiennant qu'ils ne jouassent en l'eglise ou cimetiere, il n'y avoit aulcun regard et ne les pooit empescher. » Hij ging toen naer Atrecht, om er den Procureur van Artois, Mr. NICOLE CORNAILLE, over te spreken, die hem copy gaf van 't placcaat des konings, dat dergel. spelen verbood, en dat hy den Heer van S. Vaast liet zien, die nu aan 't slot dier copy schreef, dat zijne officieren derg. spel niet moesten toelaten. Hy nam de copy mee en las ze openlijk in de kerk af op Pinxterdag, alsmede een brief van den officiaal van Atrecht aan de officieren, mede het spel verbiedende, of dat anders de Bisschop van Atrecht er aan 't Hof van zou kennis geven; waarop gezegd spel niet vertoond werd. « Et depuis ce tems lesd. WATTEPATTE et CRETON ont esté suspectez véhémentement de sentir mal de Nre. foi et avoir communications secretes de leurs erreurs. ». Omstreeks Kerstmis 65 waren de W.'s en CRETON voor 5 of 6 weken uit Laventhie vertrokken, naar men zei, om predikanten te halen uit Frankrijk; en kwam dan ook door hun toedoen JULIEN 's nachts en in 't geheim preeken in vergaderingen door de W.'s en Cr. belegd, en waar nog vele anderen uit Laventhie en omliggende plaatsen kwamen; ook zekere JEHAN CAPPEL, passementier van beroep, die boeken vol dwalingen meêbracht en daaruit in die vergaderingen voorlas, in de « loquerie » en tuin der W.'s. Hij onderhield er CAPPEL over, maar de W.'s namen dat hoog op, en zeiden dat hun vrijstond in hun huis

te doen wat zij wilden; CAPPEL echter hoorende, dat men hem wilde vatten, maakte zich weg en is nog niet terug. Maar kort daarna werden de W.'s en GEORGE LA TALLE door den Prevost des Mareschaulx, gevat en aan den Heer van S. Vaast, hun natuurlijken rechter, overgeleverd, die hen onder borgtocht vry gaf. Onmiddelijk daarop zijn echter de W.'s de geheime en openbare preeken weder gaan bijwonen, gewapend en van haakbussen en pistolen voorzien. En den dag van St. Jacob en Christoffel preekte JULIEN in't openbaar op de markt van Laventhie, waarbij hij, getuige, tegenwoordig was en hem schandelijk over de Maagd MARIA hoorde spreken; op welke schandtaal de getuige den volgenden Zondag wees, en zeide, dat, zoo JULIEN met hem in gezelschap van vier personen van weerszijde wilde spreken, hij hem zijne dwalingen zou aantoonen. Saterdags daarna kwam toen NOËL CRETON met JEHAN RUMAULT van Aire (dien hij nog niet kende) in zijn huis, en vraagde hem de laatste wat hem van hun predt. docht; hij antwoordde, dat zoo genoemde predt. nog wat gestudeerd had, hij wijs had kunnen worden. RUMAULT hernam, dat gezegde pred. nog jong was en steun noodig had, en verzocht hem voorts een pintjen wijn met hem te gaan drinken. Zij gingen nu naar de taverne op den hoek, waar terstond PIETER en PHIL. WATTEPATTE, JEHAN DU HEM en anderen, die hy niet kende, mede kwamen. Aan tafel gezeten, vraagde RUMAULT hem nu, waarin hun predt. toch gedwaald had, waarop hij getuige eenige plaatsen uit de Schrift aanhaalde tegen 't geen door dien predt. was gesproken — — — — — — „Depuis ce tems lesd. sect. semerent plusieurs livres scandaleux, les faisant vendre publiquement sur le marché de Laventhie; un de particulier sur le saccagement des eglises. — „ Terwijl de getuige voor zijne veiligheid naar Atrecht was geweken, waar hij vijf of zes weken bleef, plunderden de sectarissen zijn huis en verscheurden zijn boeken. En toen hij terug was gekomen, bedreigde hem RUMAULT met zijn pistool, toen hij uit de kerk kwam waar hij den dienst had verricht, maar werd in zijn moorddadig voornemen door 't Catholieke volk verhinderd, dat zich verzamelde om hem te beschermen. — Hij heeft hooren zeggen, dat de sectarissen een consistory hadden, en heeft JEHAN DE L'ESPINE van huis tot huis zien

gaan met een boek, en zeide men dat hij geld verzamelde. Bij het consistory waren verschillende betrekkingen: als ouderling, diaken, en onderdiaken; „aulcuns desquels baptisoient les enfants, les aultres fianchoient les marians. Et sait que lesd. DU HEM, P. WATTEP. HENRY LE SECQ, ont fianché, assavoir led. WATT. la vefve JER. BAILLOEIL avec MAHIEU DU PONT; DU HEM la servante de l'ostellerie du Cigne. Lequel DU HEM et le predt. de Laventhie (nommé Mre OCTAVIEN, allerent es maisons de JEHAN BORDIN et LAURENS fils de FRANSQUIN, ausquels ils requirent de prendre les armes et aller avecq les aultres, qui s'assembloient, pour aller à Tournay, leur offrant à chascun 30 pattars par sepmaine; les quels s'excuserent et n'y voulsirent aller. Et la nuict suivante oit sonner le tambour pour assembler ceulx qui debvoient aller en armes à Tournay, entre lesquels sont renommez avoir esté à Tournay et porté les armes: P., PHIL., et JEAN WATTEPATTE, etc."

XIII.

(Zie bladz. 128 aant. 2.)

JEHAN RUMAULT, natif de la ville d'Aire, ayant esté l'espace de 2 mois à Ligny au logis d'ESCAUBECQUE, où à diverses fois et coustumierement il a veu et sceu hanter et loger les gentilsh. confederez, et avoir au mandement dud. ESCAUBECQUE esté avec ROBERT TERIER au pays de Laleue et es environs et levé gens, les conduict et faict marcher jusques en la ville d'Armentières, et en après les allé trouver à Quesnoy sur la Deule; esté present à la resolution prinse aud. Ligny de, nonobstant l'inhibition de la duchesse de Parme, faire tenir de forche une presche hors de traict d'arquebuse des portes de Lille; d'illecq suyvi led. Escaubeque à Anvers et de la se retiré a Viane vers les rebelles; faict serment au Seigneur de BREDERODE de garder ses ville et pays de Viane sous MAXIM. DE BLOIS. dit COCQ, duquel il a esté Lieutenant à Meerkerk, et illecq faict un fort qu'il disoit inexpugnable; ayant par dessus ce irrévéremment traicté

et parlé de la Ste. hostie, prinse des soldats au terroir de Gorkum avec le cyboire, comme elle estoit caché chez le curé, et en mangeant une le disoit faire pour savoir s'il y avoit de la grasse, et que les souverains Dieu gardez en lad. cyboire ne s'avoient pu sauver; s'estant avecq 8 enseignes parti dud. Vianen, trouvé à Ouwerkerk; duquel lieu sont envoyé huict tambours avec quelque nombre d'arquebusiers pour faire uue fausse alarme à Amsterdam, pensant par une aultre porte entrer et surprendre lad. ville; embarqué vers Embde avecq la troupe, pour suivre led. BREDERODE; pris en chemin sur la mer aupres de Harlingue, dont il a esté mené avec les aultres capitaines rebelles au chastean de Vilvorde. — Condamné en premier lieu, pour lesd. blasphemes de la Ste hostie avoir le poing dextre et la langue coupés, et après estre executé par l'espée; tous et quelconques ses biens confisquez au profit de S. Mté. (28 jour de Mai 1568.

XIV.

(Zie blz. 128 aant. 3.)

PIERRE et PHIL. WATTEPATTE du pays de Laleue — ayant animé les sectaires dud. pays à s'assembler et mectre en armes pour assister les ministres à leurs presches, et esté du consistoire led. PIERRE premierement d'Armentieres et ambideux du consistoire de Laventhie aud. Laleue; eulx trouvez de la à Amiens pour amener aud. Laleue un ministre, luy promectant bons gages et salaire, et en après tellement animé et persuadé les sectaires dud. pays et des environs, qu'ils se sont mis en armes et a enseignes deployees, venus aud. Armentieres et de la à Quesnoy sur le Deule, où se sont trouvez aultres sectaires du Westquartier de Flandres, y dresché les rebelles par ROBERT TERIER, ung des capitaines desd. rebelles, en commanche et continué en ce du cloistre de St. Nicolas pres Tornay, où il enrosloit 3 ou 400 du quartier de Tourcoing, Bondies et Quesnoy, receu argent dud. TERIER, et partie d'iceluy delivré à JA-

QEES OLIVIER, aussy cape. des rebelles, pour en faire prester ses gens, et une partie d'iceluy restitué aud. TERIER apres la defaicte devant Lannoy, et le surplus distribué aux rebelles eschappez de lad. defaicte. Couché par escrict la sentence aud. cloistre de St. Nicolas du messagier de Lille illecq pendu par sentence du ministre et capitaines desd. rebelles, soubs pretexte d'estre espye; et avec leurs forches se seroient mis en campaigne devant la ville de Lannoy, ou ils avoient esté defaicts, et les dicts WATTEPATTE frères eschappez auroient esté appréhendez par le Procureur gen. de Flaudres garnis de pistoletz et en intention d'eulx trouver vers le consistoire d'Anvers pour assistance et estre advisé sur le redresche de leurs affaires. — S. Exc. les condamne à la mort et déclare tous et quelsconque leurs biens confisquez, etc. Faict à Bruxelles le 28 de Mai 1568.

Information relative à PHILIPPE WATTEPATTE. — PH. W. autrefois examiné dict, qu'il n'a cognu que 3 des 5 que nous rencontrames à cheval peu après sa prinse, savoir: FRANCOIS RECEL d'Esteres, JEHAN DE CAMP de Rosbourch, et HUBERT DE ROBEYS de Merschapelle pres de la Basseé, dont les deux detenus sont venus voir la compagnie à Tournay, eulx montez à cheval. — Dict que n'a jamais parlé au Sr. de Vendeville, d'Esquerdes, Longastre, ny Dolhain, et n'a eu aulcune familiarité avec gentilzhommes sinon avec le Sr. d'ESCAUBEQUE, lequel à lui et JEHAN DE COSTEL a dict sur un dimanche, ainsi qu'ils pensoient porter lettres à Mr. d'EGMONT, qu'ils feroient mieux de retourner à leur pays, veu qu'il y avoit de grosses nouvelles, requerant qu'il eust à remonstrer à ceulx de Laventhie, Gorgue, Merville, et Esteres que se sauroient tenir prests pour marcher 3 ou 4 jours apres vers Lannoy; et ainsy que le deposant demanda comment on marcheroit sans chef, led. ESCAUBEQUE dict, qu'eulx venus a Quesnoy, pour un chef et gentilhomme ou y trouveroit 12 et voire 20. — Dict, que led. ESCAUBEQUE ne nommoit aulcun gentilh.; mais a bien entendu 8 jours après aussy sur le dimanche, de CORNEILLE, ministre de la Bondue, que le Sr. de VILLIERS se debvoit trouver à Quesnoy avec le Sr. d'ESCAUBEQUE. — Dict que JEHAN RUMAULT, homme de guerre, natif d'Aire, a esté depuis les Toussains la pluspart entretenu au logis du Sr. d'ESCAUBEQUE; et plus

ne sçait. — Dict que ung JAQUES OLIVIER de Tournay, jeune homme marchant se presenta vers la compagnie près de Tournay, disant qu'il estoit capitaine de ceulx de la Leue et les feroit loger au cloistre des Chartreux.

MATTHIEU DE WATTEPATTE. Premierement prisonnier au chasteau de Bethune et depuis, par charge de S. Excell., mené au chasteau de Vilvorde, à cause qu'il a esté present au logis de GEORGE DE LA TALLE, et y signé avec plusieurs aultres un billet pour obtenir liberté de conscience, en presence de 2 ministres, esté sectaire, et fort hanté les presches et employé à son proufict briques et mortier des autels abattuz à Laventhie. — Le prevost des mareschaux l'a condamné et le condamne par ceste à estre executé par l'espée et ses biens confisquez. Pron. a Bruxelles, le 29 de Dec. I568.

XV.

(Zie blz. 130 aant.)

Relation d'un huissier d'armes touchant la ville de Bois le Duc.

(Pour ce qu'en la ville de Bois le Duc les tumultes y estoient grands et que journellement ceulx de l'ancienne et nouvelle religion estoient en grand discours; après que ceulx de la dicte ville euren trefusé garnison, Mad. la regente y envoya le Chancelier de Brabant, lequel fut traicté inhumainement, ainsi qu'appert par la relation d'un huissier d'armes y envoyé aux fins et comme cy dessoubz peut apparoir.)

Madame, ensuivant l'instruction qu'il a pleut a V. A. me faire donner, en date du 3 du present mois (Maart 1567), estant arrivé a la ville de Bois le Duc, ay fait convoquer en la maison de la ville les 4 caps. d'icelle, ceulx de la nouv. rel. en nombre competent, et tellement qu'autrefois ils estoient accoustumez de s'assembler, et aussi ANTOINE DE BOMBERGHE soy disant cape. de lad. nouvelle rel. et superintendant des aultres capts.; et illecq en presence des comparans leur

ay faict remonstrance, comme lesd. Srs. commissaires, 4 mois y a et d'avantage, ont estez empeschez et ont faict tous debvoirs afin de redresser les troubles de lad. ville et mectre en paix, tranquilité et union les bourgeois et manans d'icelle, ce qu'aussy ils ont parfaict et accomply, estant desia resolu que dans lad. ville ne se prescheroit plus, et que l'on renvoyeroit les ministres; et que par ce estant venu pour la prosperité et bien de lad. ville en amis pour communication et expressement mandez par V. A. a cest effect ils n'avoient meritez d'estre tenuz en traictres, en telle sorte qu'on les tient prisonniers tant estrangement et rudement, et qu'a ce ne peut donner cause ne occasion le soupçon ou presomption que ceulx de lad. ville ou de la nouv. rel. pourroient avoir conceue des dits Srs. Comm. Que, apres que l'on avoit faict tout ce que V. A. avoit commandé et que lesd. Srs. Comm. ont voulu et requis, on les avoit trahy par secret siege de Mr. le comte de MEGHEN, leur ancien ennemy, et qu'eulx en auroient esté adverti et qu'ils l'eussent sceu avant le dict accord et amiable appnt. Attendu que par les lettres de V. A. du 18 de Febr. clairement appert que cela s'est faict et ordonné à bonne intention et point pour les forcher d'accepter ledit Cte., mais pour leur offrir garnison, afin d'éviter tous ulterieurs inconveniens de les garder du danger auquel par ces troubles ils pourroient tomber et enfin venir en l'indignité de sa Maté. D'aultre part que lad. detention, arrest ou emprisonnement ne se povoit pretexer sur la charge qu'auroit donnée le Prince d'Or. et le Comte de Hoochstraten, comme le dit BOMBERGHE leur auroit persuadé et faict semer le bruict par lad. ville, attendu que par lettres expresses desdits Srs. promptement on faisoit apparoistre que lesd. Srs. declarent oncques n'avoir donné telle charge ne par escrit ne de bouche.

Pareillement que cecy ne se povoit causer estre faict par le commandement du Sr. de BREDERODE, comme aussy led. de BOMB. avoit faict courir le bruict, veu que par ses propres lettres expressement escrits ausd. Srs. qu'il est bien marry de leur mauvais traictement et que ce n'estoit poinct luy qu'en estoit cause, mais qu'il avoit oy dire qu'aulcuns des confederez l'avoient faict faire.

Et d'autant que lad. maniere de faire, d'arrester quelques

ambassadeurs, legatz, ou Comm. est contre tout droict et loy, comme par tel arrest estant violé *jus gentium*, pareillement contre toutes coustumes et usances voires des Turcqs et infideles.

Consideré aussy la qualité de M. le chanc. et qu'estant le chef de l'administration de justice en Brabant et garde des sceaulx de sa M., on faict tort au bien public par telle detention de sa personne requise non seulement aux estats mais à l'expedition des aultres affaires concernant le service de S. M. et passé longtemps regretté par ceulx du conseil de Brab. tous le susposts et subjectz d'icelluy et par une multitude innumerable et infinie des poursuivans de l'expedition de justice.

Pareillement que consideré la qualité de M. de Merode, estant un des principaulx Barons de la Duché de Brab. et conseil des estats du dict pays, on luy faisoit tort de le retenir en une ville estant des principales des 4 villes d'icelluy pays.

Davantage, attendu que les injures, foulles, oppressions, et outrages faicts aux personnes de ceux qui sont du conseil des rois et princes, de droict et universellement partout d'ancienne observance, sont reputez et tenuz comme perpetrez aux propres personnes de leur prince et que V. A. nullement ne se peult excuser de faire toute assistante, faveur et ayde possible a telles personnes, singulierement estant à la protection de S. M. tant pour leurs qualitez susdicts, que pour la place qu'en cecy ils representent de S. M.

Toutes ces choses et raisons considerées de la part de S. M. leur ay commandé bien expressement et accité, qu'en dedans l'espace de 24 heures, selon le contenu de ces lettres du 3 du pnt mois, ils eussent non seulement à relaxer lesd. Srs., mais leur faire donner telle conduicte que librement et franchement ils pussent retourner sans leur estre faict aulcun grief, tort, et dommage à leurs personnes ou biens.

Ou en cas de refus et dilay ay protesté de m'en prendre et venger sur tout le corps de lad. ville, sur tous les privileges, sur les pers. et biens de tous leurs bourgeois manans et habitans; presens et absens, en quelque lieu qu'on les puisse trouver et attrapper jusques à ce que reellement et de faict ils eussent accompli et effectué lad. relaxation et conduicte, leur advertissant qu'en cas qu'ils ne me fissent responce en dedans led. temps, ie me tiendray pour refusé expressement.

A quoy ceulx de la loy des 3 membres m'ont fait dire et declarer qu'ils estoient contens d'ainsy le faire et ceulx de la nouv. rel. ayans demandé copie des lettres de V. A. et du protest que fis par escrit de la part desd. Srs., comme soubs forme quasy pareille au precedent mon protest et requis d'avoir tems de deliberer et respondre, sont comparuz le lendemain avant midi en nombre competent d'environ 40 pers. et ont faict dire par un surnommé AGILEUS et un aultre dit DE HEY, leurs principaulx, que puisque les lettres de V. A. s'addressoient à ceulx des 3 ms. de lad. ville, qu'ils n'y estoient comprins, protestans par ce de la nullité de ma commission, et qu'à tort et sans cause ils estoient appellez audit protest, comme chose qui n'estoit dirigée a eux, declarans neanmoins de n'avoir fait apprehender ne arrester lesd. Srs. Comm., et qu'ainsy presentement ils ne les detenoient, soustenant par ce avoir satisfaict à leur debvoir.

A quoy leur ayant expliqué, que les lettres de V. A. contenoient charge expresse de dire à ceulx de la ville l'intention ulterieure de V. A. audessus de ce que soit conceu et comprins esdites lettres et encores apart j'avois mon instruction de ce que j'aurois à faire, la quelle à eulx ne à personne estois tenu de monstrer ne communiquer, et par ce bien avoient autorité de faire assembler non seulement les 3 ms. mais encore aussy les caps. avecq ceulx de la nouv. rel. et ledit BOMBERGHE.

Davantage leur fut remonstré, que puis qu'ils estoient comprins comme bourgeois et habitans dessoubs des dits 3 ms. et que ne leur competoit l'autorité de faire quelque membre 1er ou à part sans octroy et consentement de S. M. comme Duc de Brab., et que V. A. n'est acoustumée descrire aultrement ne par aultres titres aux aultres villes et eulx mesmes s'estoient advancez de comparoir avec les 3 ms. et dire leurs opinions et resolutions aussy à faire petitions, voire n'y estans appellez.

Donc pour toutes ces raisons bien estoient tenuz de comparoir tous ensembles en la maison de la ville et illecq reellement faire effectuer lad. declaration, laquelle i'acceptay *in quantum pro* et non payer de parolles sans effects ou de telles frivoles protestations comme dessus.

A quoy ont persisté avoir satisfaict par autant qu'il peult

toucher a eulx, et moy au contraire, qu'ils n'avoient rien faict, et me suis retiré à la maison de la Ville sans que pers. d'entr'eulx y soit comparu ny aussy led. BOMB.., et ay declairé ausd. 3 m^s^. et 4 caps. n'estre content de telles simples declarations, mais qu'ilz seroient tenuz tant faire tous par ensemble, que la dicte relaxation fusse faicte ou aultrement protesté de rechef comme dessus.

A quoy ceulx desd. 3 m^s^. pour autant qu'il touche à eulx promirent de donner leur responce par escrit ce que n'ayant fait me suis tenu pour refusé.

Et quant est desd. capts., combien qu'auparavant ils estoient comprins en la susd. declaration desd. m^s^., ce neanmoins après m'ont respondu tous 4 apart, que d'autant qu'ils avoient faict serment *par charge expresse de ceulx de la ville* es mains dud. BOMB. comme superintendant sur eulx, qu'avant sa venue avoient commandé et gouverné eulx mesmes, ils ne povoient rien à cecy sans congé et consentement du dit BOMB. ou sans qu'ilz soient deportez de leur serment, ou que la superint^e^. luy soit ostée, que pour resister aux foulles dudict Sr. comte de Meghen, avoit juré foy et service a ambideux les rel., comme publiquement illecq me fut monstré et leu l'acte dud. serment et promesses, de sorte qu'envers eulx me suis tenu pour refusé.

Et cependant que le lendemain lesd. trois m^s^. s'estoient assemblez pour deliberer encores sur ceste resolution et relaxation, s'est advancé ledit BOMB. avec 50 harquebusiers courir victement tout allentour par toutes les portes de la ville et par forche oster aux bourgeois et garder les clefs d'icelle et les porter à sa maison, suivant le bruict que la ville estoit aultrefois trahie pour faire grever lesd. commissaires, dont toutte la ville estoit en trouble et commotion populaire.

Et voyant que par quelques assemblées, que ceulx desd. 3 m^s^. firent, ne povoient recouvrir leurs clefs, et que ne me faisoient plus appeller pour me donner aultre reponse, me suis addressé audit BOMB. pour pooir sortir la ville, lequel me déclaira ouvertement avec charge d'ainsy le referer a V. A. qu'il ne relaxeroit point lesdits Srs. Comm. sans avoir le commandement exprès de M. de BRED. et que iusques à ce il les garderoit tant estroictement, principalement M. le Chancelier, qu'ils ne luy eschapperoient; comme de faict il a

monstré, qu'estant M. le Chanc. après disner, qu'il faisoit beau temps, allé se recreer au logis d'ung eschevin de la dicte ville, de ce adverty led. B. est venu en grande haste et furie courir vers lad. maison, et avec 10 ou 12 de ses sergeans le faict ramener avec propos outrageux, faisant retirer les serviteurs de M. le Chanc. et faisant approcher lesdits sergeants qui lui marchoient sur les talons comme s'il eust été quelque malfaiteur ou infame, faisant courir le bruict que ledit Sr. Chanc. auroit fait apposter des chevaux dehors la ville et qu'il estoit pour eschapper en autres habits desguisé et qu'il feroit aultrefois trahir la dicte ville, de sorte qu'incontinent il avoit toutte la ville et principalement le populaire et soldats en pied prests à quelque trouble, outrage, et commotion.

Tant que M. le Chanc. luy presentoit d'oster la robe et prendre espee et poignart et finir sa prison avec luy main à main, à quoy il respondit n'avoir charge de se combattre avec luy, mais bien de le garder estroictement.

Parquoy Mad., le dit Chanc. n'ayant trouvé bon de faire apcher la trompette pour les declarer rebelles à S. M. conforme à mon instruction, ains estant d'advis de la laisser hors la ville encores pour ce temps present, comme j'ay faict, m'a commandé de remonstrer a V. A., que pour le preserver de quelque oppression et le delivrer seurement, il luy sembloit plus convenable de commencer par surceance de leurs privileges, jusques à ce qu'ils auroient effectué la relaxation et par placcarts de tenir en semblable arrest touttes les personnes et biens de ceulx de Bois le Duc, que l'on trouvera dessoubz la jurisdiction de S. M., le remectant touttefois à la discretion de de V. A. et des Srs. de son conseil, soy recommendant bien humblement a la bonne grace d'icelle et desdicts Srs.

Voicy, Madame, en briëf le discours de mon voyage et si en aultre chose il semble a V. A. que je puisse faire service, m'employeray tresvolontiers, temoing me soit le createur, auquel Mad. je prie vouloir donner a V. A. en santé et prosperité entier contentement et le comble de tous ses vertueux desirs et entreprinses.

XVI.

(Zie blz. 134 aant. [1].)

Ende alsoe den vijfden Martii, ontrent der stadt, in 't dorp van Outserweele zekere capitainen, soldaten, ende oorloghsvolck waren vergaedert, so hebben de voirs. Prince, Grave (van HOOGSTRATEN) ende remonstranten geëxpedieert zekere patente onder hun casset ende namen respective, hun bevelende te vertrecken binnen drye uren naer deselve declaratie, ende hem te wachten binnen den dorpen daerontrent eenige vergaderingen oft inschryvingen te doen, ofte andersins, men soude bedwongen sijn fortse tegens hen te gebruycken, als tegens overhoorige en contraventeurs van den placcate van der stadt; ende nadien hen de wete was gedaen, vertrocken over in Vlaenderen.

Ende gelijck deselve capitainen, soldaten, ende crijchsvolck des vjen, des anderen daeghs daernae, wederomme keerden tot Outserweele voirs., ende aldaer begonsten te enrolleeren ende volck op te schryven, soe hebben de voirs. Prince Grave ende remonstranten weder andere brieven gescreven ten selven eynde als voiren, daerop heuren capitaine THOULOUSE hadde geseght, dat hy bereit was te obediëren, daerop gevende de handt den edelman tot hem gesonden.

Ende hoewel men verhoopt hadde, dat voirs. THOULOUSE met sijnen volcke, nae hunne geloefte ende toeseggen, soude hebben geobedieert, zoe en hadden zy 't selve nyet gedaen, ende, dat meer was, waren aldaer noch twee andere schepen dien nacht gearriveert met zekeren hoop soldaten, wesende van denselven geselschape; ende, want men bevondt nyet geraden omme deselve te slaen ende te doen vertrecken met die binnen soldaten, tot meer stonden dienaengaende met den voirs. Prince ende HOOGSTRATEN gecommuniceert hebbende, opdat, meynende te voorsien in de zaken buyten der stadt, men nyet en soude vallen in enich inconveniënt binnen der stadt van zekere troublen ende emotiën. Want wel te beduchten was ende hadde apparentie van de

waerheyt, dat zy tot zulcke stouticheit nyet en souden hebben gecommen, dan met groot verstant ende intelligentie van hunnen medeplegeren binnen der stadt (gelijck oock naderhandt het effect heeft uytgewesen) soe hebben die remonstranten in alder diligentiën daeraff geadverteert haere Hoocheyt den sevensten der voirs. maent, opdat deselve soude gelieven daerinne te versien ende oirdre te stellen, zoe zy bevinden zoude te behooren.

Ende alsoe zy daernae van Outserweele vertrocken naer Eeckeren, ende van daer naer Merxhem ende voort nae Deurne den ixen des avonts, daer zy gebleven sijn totten xijen, doende overdaet den geestelijcken ende anderen personen, ende herwaert ende derwaert loopende, ende spoliërende de huysen van plaisanciën van munitiën ende wapenen, die sy aldaer vonden; soe hebben die remonstranten haerder Hoocheit daeraff geadverteert by hunne brieven, den eenen van den achtsten, twee van den negensten, eenen van den xen ende van den xjen ende eenen van den xijen der voirs. maent; by welcken brief van den xijen blijckt, dat sy des daechs te voiren, des avonts ontrent den thien uren van Deurne weder waren gekeert tot Outserweele, ende haere Hoocheit oock geadverteert, dat zekeren hoop van henlieden hadden gehaelt uyt den dorpe van 't Kiel zekere quantiteyt spiessen, die aldaer laghen in zekere schuere, alles blijckende by denselven brieven.

Ende midtsdien des Goensdaighs, den voirs. xijen dach in de maent van Meerte, het voirs. volck van THOULOUSE waren wedergekeert van den dorpe van Deurne tot Outserweele, wesende de eerste plaetse van hunder vergaderinge, ende dat ter zaecke van dien, ende dat oock den roep ginck binnen der stadt, dat het volck van wapenen van Zyner Majesteit trock derwaert om hen op te lichten. Soe hebben de remonstranten bevonden oirbaerlijck, dat men zoude affbreken de houten brugge van der stadtpoorte streckende nae Outserweele, opdat die van binnen wesende van hunder religiën hen nyet en souden ter hulpe commen, noch den quaetwilligen hoop, die tot Outserweele was, binnen commen. Ende dat men deselve poorte soude gesloten houden ende daerontrent aen de stadtwallen een vendlin voetknechten soude leggen. Van gelijcken heeft men gesloten gehouden

de roode poorte, streckende nae Dambrugghe, ende oick gebroken ende affgeworpen een andere houten brugge opte vaert aldaer gelegen, opdat die van binnen lanx denselven wech hen nyet en souden commen te veugen met die van Outserweele. Ende heeft men denselven Goensdach des avonts doen stellen dobbelwacht van borghers, ingesetenen, soldaten, ende van die van den gesworen gilden ende denselven nacht de geheele stadt deure licht gehouden, elck voir synen huise. Ende alle welcke ordonnantiën sijn gemaect geweest by advyse van den gouverneurs (den voirs. Prince, ende den Grave van Hoochstraten) ende oick geëffectueert.

Des anderen daechs, twelck was Donderdach den xiijen der voirs. maent, heeft men des morgens tusschen de vij ende acht uren gesien van der stadt vesten, dat het volck van wapenen van Zijnder Mat. begonsten by 't volck van THOULOUSE te commen; waerdeure van stonden aen, alle de stadt deure, den roep liep, dat die van der nyeuwer religiën hen wouden gaen helpen ende met fortse uyt der stadt gaen. Ende is terstont van allen canten met grooter haesten ende furiën nae de Meere (wesende de plaetse by hen te voeren, zoe te presumeren, gedesigneert) commen geloopen een zeer groot getal gealtereerden inder religiën, gestoct ende gewapent van alle soirten van wapenen, omme aldaer hunne vergaderinge te maken (soe men naderhandt verstaen heeft), alwaer hen de voirs. gouverneurs terstont gevonden hebben om hen van hunnen voirnemen te keeren ende te appaiseeren, nyet sonder groot perikel van hunnen lyve; ende keerde alsdoen hunne furie opten capitaine BRECHT, die ghinck nae de voirgenoemde gouverneurs. Dien nyettegenstaende is een groote partie van hun, nadien zy by hunne capitainen in ordre gestelt waren, getrocken nae de voirs. roode poorte, zoe zy wel wisten, dat de brugge, streckende nae Outserweele was affgeworpen. Ende hebben met gewelt opengebroken het winket van de stadspoorte, waertoe oock de gouverneurs in grooter haesten liepen, nyet zonder groot perikel van hunnen lyve, d'een ende d'andere noemende verraders, ende hen dreygende met hunne pistoletten ende harquebusen te deurschieten, oock metterdaet eenige affschietende; om des wille, dat hunne broeders daer buyten waeren gemassacreert (zoe zy seyden), ende dat de voirs. gouver-

neurs hadden belet, dat zy nyet en hadden mogen uyttrecken, dwelck een oorsake was, dat zy twee oft drye rouwe aenloopen deden. Ende hebbende de Gouverneurs langhen tijt hen onderhouden, ten tijt toe, dat die van Outserweele waren geslagen, ende dat volck van wapenen van Zyne Ma[t]. vertrocken, soo accordeerden zy hem, dat hunder vijffhondert souden mogen uyttrecken, met groote protestatiën, dat zy geforcheert waeren zulcx te doen, ende dat zy gheen schult en wouden draghen van de bloetstortinge, die zy wisten soude over hen gebeuren. Ende siende, dat men hen in geen meerdere menichte en woude uytlaten, zijn wedergekeert nae der Meeren, waer zy hen metten anderen hebben gestelt in slachoirdene, om opte merct te commen ende oock op het stadthuys, alwaer hen de Gouverneurs nae gereden ende gevonden hebben, ende alle debvoir gedaen, om hen te scheyden, te vreden te stellen, ende te brengen tot eenige redelycheit, ende tot welcken eynde gevonden voor expediënt met hunnen gedeputeerden te commen in communicatiën.

XVII.

(Zie blz. 135 aant. [1].)

1.

Extracts des Procedures sommaires faictes par le Prevost des Mareschaux contre les prisonniers d'Austerweel; tous executez par le hart à un arbre près de Waelhem.

JEAN BRUGGEMANS de Maestricht s'est faict inscrire le samedi passé (8 Mars) à Austerweel et a receu un demi escu-Philippus. Il y avoit 4 caps. qu'il connoist pas. — Gevraegt sijnde, waer, tot wat, ende tot hoeveel plaetsen hy die speelhuysen heeft helpen oploopen, bespringen, ende spoliëeren; bekent, maer mede geweest te zyne tot éénder plaetsen buyten Doore, alwaer sy inquamen ende aldaer spoliëerden ende met hun namen alle 't geweer ende wapenen sy daer binnen vonden; ende alsoe voorby passeerden

met trommelslach, metter trommel sy daer vonden, ende 100 sterck waren.

WILLEM VAN LEUWE de Bruges a esté auparavant gracié, ayant esté apprehendé par le Prevost de Termonde. Le clercq qui l'a inscrit estoit JEAN DENYS, cidevant bailly de Roosbrugge. Il ne connoist pas un des capitaines. Il n'a veu ni assisté a pareilles spoliations.

BERNARD PUPPINCK de Munster, habitant à Anvers, s'est rendu lundi passé (10 Mars) à Austruweel „ende heeft hem doen aenschryven aen den capitaine JEHAN DENYS, aen BREDERODE, binnen Austruweel.„ Il est Calviniste et mourra comme tel. Il n'a pas receu de solde, mais le capitaine payoit la consommation.

JASPER VAN DEN DIJCKE, charpentier à Maestricht, s'est enrollé soubs le capitaine JEHAN DENYS; il est Martiniste, n'a pas receu de solde, mais le capitaine payoit la consommation,

GAILLART de Tournay, a esté sous la compagnie de M. de WALENCOURT a Austerweel et receu sur la main un Philippus-daelder. Il est Calviniste.

(Confessions faictes sans torture.)

2.

Le Greffier de Hulst, NICOLAES LOOT, fils de PIERRE depose, que un CORN. MATTHIJSSEN, prisonnier aud. Hulst, a confessé avoir esté à Austruweel environ peu de temps avant la bataille, disant toutefois n'y avoir esté que pour son plaisir et pour veoir ce qui s'y passoyt, estant accompagné de GUILL. DE POTTELSBERGHE (bailli de Hulst) et PIERRE BERTSEN; ayant confessé en oultre d'avoir trouvé celle part ung LUCAS VAN DEN BERGHE et CORN. DE KEYSERE fils de CORN., ambideux natifs de Hulst, lesquels disoient estre illecq enrollez et avoir faict serment au Roy et au Sr. de BREDERODE. Et a depuis il deposant entendu, que led. LUC seroit pendu auprès de Bruxelles et led. CORNEILLE fugitif.

XVIII.

(blz. 141 aant. [1].)

Memorie van tgeen gebeurd is te 's Hertogenbosch op den 9en *April* 1567 *en volgende dagen, opgesteld door Mr.* JAN FASSIJN, *Apotheker aldaar, en den commissarissen* VAN DER BORCH *en* DE ZOETE *overgeleverd.*

„Den ix Aprilis op eenen Goensdach, zoe meynde mijn Heere den Cancellier te reysen naer Bruessele, gelijck geordineert was, ende die schutters die daertoe geordineert waeren om hem te convoyeren ende uytgeleyde te doene tot Bruessele toe, die waren al gereet. Soe hebben die knechten des morgens een vergaderinge gemaeckt op de merkt, ende zy wilden eerst van haren eedt ontslagen ende gerelaxeert zijn, die zy gedaen hadden, ende zy wilden eerst remis ende paspoort hebben van mynen Heere den Cancellier, oft zy en wilden den Cancellier niet uyt laten reysen; ende die knechten hielden die poorte deser stadt toe, opdat hueren capiteyn BOMBERGEN ende andere treffelycke burgers van de consistoriën der Geusen, als oock een van de principaelsten, genoemt HERMAN DE RUYTER, ende meer andere nyet en zouden uytloopen, oft zy wilden eerst ende vooral ontslagen zijn van haeren eedt ende zy wilden remis hebben van hueren quaeden dienst, dien zy gesworen hadden, daer hun de Geusen met huer consistorie toe geraeden hadden; ende die knechten hebben altijt oock geerne gedaen, dat die Geusen oft consistorie huerl. beval, want er nyet veel onder waren, het en waren wel dubbel Geusen; ende zy zeyden alsnu datse meynedich waren, want sy twee heeren gesworen hadden; aldus is de raedt der stadt wederom vergadert opt raedthuys, om dese zake, ende die knechten wilden expresselyck ontslaegen zijn van hueren eedt, die zy gedaen hadden, ende sonderlingen wilden zy, dat den Cancellier haerlieden zoude relaxeren van hueren eedt (want huer maent en was noch nyet uyte) die zy gesworen hadden; waerop den Cancellier antwoorde, datse huer zouden laeten ontslaen van degenen diese gesworen hadden, ende die huer den eedt affgenomen hadden, ende die zy dienden.

Ende den capiteyn BOMBERGEN en den oeversten ende hoefden der Geusen ofte der consistoriën, die solliciteerde oick op dit pas aen den Cancellier ende aen die stadt, ende zy wilden alsdat men BOMBERGEN acte ende brief soude geven, als dat die stadt huer werck daeraff maken zoude, van alletgene dat BOMBERGEN in de stadt bedreven hadde, ende zy wilden dat de stadt belyden soude, datse BOMBERGEN in de stadt gehaelt hadden en ontboeden hadden; ende in somma: zy wilden als dat die stadt in tgemeyn haer werck daeraff zoude maken, van als wat de geusen in de stadt bedreven hadden, ende daer wilden die Geusen acte ende bescheet aff hebben. Den raedt der stadt, aenhoorende het onredelyck begeren van de knechten ende geuzen oft consistorie, soo was den raet seer verwondert, ende zy mochten antwoorden, dat dat te zeer onredelyck was; ende siet, als die Geusen sagen, dat men huerlieden terstont nyet en consenteerde haer begeeren, zoe hebben zy eenen oploop gemaeckt opt raedthuys ende die Heeren ende raet is gescheyden, elck loopende om hem te salveeren.

Des anderen daechs, den x[en] Aprilis, zoe is de raedt deser stadt wederomme vergadert om dese twist neder te leggen; opdat mijn Heer den Cancellier uyter stadt zoude wesen, zoe heeft die stadt den capiteyn BOMBERGEN gegeven twee hondert gulden, ende noch hebben zy betaelt alle die costen die hy verteert hadde in zijn herberge in de Cop, van alle den tijt dat hy hier geweest hadde, diewelcke geliepen als men zeyde ontrent vijffhondert gulden; ende voirt zoe moest den Cancellier die vier hooftluyden van de knechten geven zegel ende brief van remis, van datse tegen hueren Coninck gedient hadden, ende dit dede den Cancellier ende die stadt al om beters wille, ende duer bedwanck; want die Geusen ende die knechten en wilden den Cancellier anders nyet uyter stadt laten ryden, en oick worde overdraegen als dat BOMBERGEN den knechten den eedt zoude relaxeren ende ontslaen, want die stadt en hadden die knechten dese maent den eedt nyet affgenomen, maer BOMBERGEN hadden zy gezworen in den naem van BREDERODE, alsoe dat die knechten vergaedert zijn tot eenen rinck, meynende dat BOMBERGEN zoude commen in den rinck ende ontslaen haerlieden van den eedt, alzoe hy gelooft hadde, maer hy en quam dien dach nyet, alzoe dat die knechten weder scheyden zijn.

Den xjen Aprilis zoe zijn die knechten weder vergaedert ende begeerden van BOMBERGEN onslagen te zyne, alzoe dat die hooftluyden wel twee oft driemael tot zijnder herberge ghingen hem halen, dat hy zoude comen, die knechten waren by den anderen, ende ontslaen haer den eedt. Alzoe dat zy BOMBERGEN qualick toe brengen consten, hoewel dat hy dat geloeft hadde; ende int leste is hy noch gecomen in den rinck onder die knechten ende heeftse ontslaegen ende die stadt heeft die knechten haer volle maent betaelt, hoewel dat ze in deze maent over drie weken nyet gedient en hadden; ende dat daeromme, omdat die stadt van de knechten ontslaegen zoude zijn, want zy peynden ende dwongen die stadt ende deden alleen de wille van BOMBERGEN ende van die Geusen. Want alzoe lange als die knechten by den anderen waren, zoe en const die Cancellier nyet uytcomen. Ende ontrent der noenen is BOMBERGEN ter stadt uytgereden, ende HERMAN DE RUYTER met hem, ende twee wagenen vrouwen der Geusen met hem; ende met hem gingen ontrent XXX oft XL haeckgeschuts van de knechten die BOMBERGEN uytgeleden met haer geweer, hoewel datze in geenen dienst en waeren, maer uyt goeder affectie die zy tot hem hadden. Ende desen BOMBERGEN reedt al weenende ter stadt uyt, en deze haeckgeschutters deden hem uytgeleyde ontrent vier oft vijff mylen, ende doen zijn ze tsamen weder in stadt gecomen ende lieten BOMBERGEN achtere. Want het waeren van den knechten die int stadt gedient hadden. Ende oick ontrent twee uren des naemiddachs, zoo heeft men een placcaet oft accordatie ter puye affgelesen, welcke mijn Heere den Cancellier ende mijn Heere van Peterssem, oft anders genoemt van Merode, beyde onderteekent hadden tot voordeele van de Geuzen; want anders en mocht men metten Geuzen nyet vereenigen, ende zy en wilden eerst al haerlieder begeeren hebben van den Cancellier ende van de stadt; ende die dit principalick vervolchden opt raedthuys uyter consistorie, dat waeren Mr. HENRICK IN DEN HOREN, MATTHYS KEYEN, Mr. JACOB DE WITTE ende JAN DE LEEUW, welcke vier Geuzen present waeren op de puye, als men het accoordt oft placcaet publiceerde. Ende presenteerden haer daer als oeversten ende facteuren ofte commissarissen der consistorie oft van de Geusen raedt; ende terstont daernaer is mijn

Heere den Cancellier ter stadt uytgereden, vergeselschapt wesende met xxxij schutters, alst geordineert was, ende dese hebben den voerz. Cancellier tot Bruessele toe vergezelschapt, ende noch wel twintich peerden, die hem een myle oft twee uytgeleyden, als zommighe scepenen ende andere eerbare mannen, ende oick die vier hooftluyden van de knechten, die BOMBERGEN gedient hadden, deden mijn Heere den Cancellier oick uuytgeleyde. Ende terstont als mijn Heere den Cancellier ter stadt uyt was, zoe bestonden de Geuzen ter stadt uyt te vluchten met huer goedt, huer nyet betrauwende op die geloefte van den Cancellier. Want zy wisten wel al wat den Cancellier huerlieden gelooft hadde, ende al wat hy gedaen hadde, dat wisten zy wel alsdat den Cancellier dat al duer bedwanck gedaen hadde, daertoe bedwongen zijnde, overmits die moetwillicheyt van de Geuzen, ende omdat hy uyt hueren handen comen soude, gelijck zy oick de stadt tot vele zaken gedwongen hadden expresselyck. — Onderteeckent: JANF ASSIIN, Appothecaris.〃

Het Vonnis van BOMBERGEN luidt als volgt.

〃ANTH. DE B. chargé d'avoir par cauteles en furtivement se ingeré au gouvernement de Bois-le-Duc, à la requisition, faveur, et assistence de ceulx de la nouv. rel. illecq, et se faict chief de 4 enseignes de pietons, et leur commandé à sa porte et bon plaisir, et à ceste fin prins les clefs des portes de lad. ville, maugré le Mag^{t}, et donné passeports pour entrer et sortir; faict arrester et tenir prisonniers en leur logis les Srs. de MERODE et Chancelier de Brabant, commiss. de Mad. de Parme; mis et ordonné guet à l'entour de leurd. logis nuict et jour; ouvert de son authorité privée les lettres de S. A. escrites ausd. de MER. et Chanc.; et reprosché au Chanc., entre plus. injures, qu'il estoit venu en lad. ville pour la trahir, mais qu'il n'eschapperoit ainsy hors de leurs mains; faict mectre en fers ung JOHAN VAN HEERE, pour avoir parlé à l'avantaige dud. Chanc.; aussy esté cause que le Cte de MEGHEN, envoyé avec un régiment de piétons n'a esté admis, ayant faict mectre l'artillerye sur les murailles et faict tirer après luy et ses gens plusieurs coups de canon. Banni sur la hart et ses biens confisquez. En Anvers; 15 Sep. 1568. J. de la Torre.〃

NASCHRIFT.

Onder 't afdrukken dezes, en sedert ik boven (bladz. 110 aant. [2]) op de belofte des Heeren BAKHUIZEN VAN DEN BRINK verwees, een en ander omtrent het Verbond der Kooplieden, mede te deelen, is des Heeren VAN DEVENTER *Historische Proeve* over *Het jaar* 1566 (*Den Haag*, Mart. Nijhoff), in het licht verschenen, waarin van de aanteekeningen en bescheiden, door eerstgemelden over dat Verbond bijeengebracht, een ijverig en schrander gebruik is gemaakt, en tevens de text van 't Verbond, gelijk andere daartoe betrekkelijke stukken en brieven, medegedeeld. Ik mag dus thans mijne lezers ter nadere inlichting op die *Proeve* verwijzen.

Ik verzoek hen tevens de volgende opgemerkte drukfeilen te verbeteren: blz. 7, reg. 18 v. b. neem *ons* weg; blz. 12, reg. 5 v. o. staat: ANTOINE, lees WALTERE; blz. 13, reg. 2 v. b. staat ADRIAAN, lees: CORNELIS; blz. 37, reg. 8 v. o. staat: *en*, lees: *in*; blz. 70, reg. 8 v. o., staat: *wanneer*, lees: *hadde*, en reg. 7 neem *hadde* weg; blz. 94, reg. 8 v. b., staat: *vier*, lees: *drie*; blz. 105, reg. 9 v. b., staat: *nu*, lees: *dan*.

